Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Særudgave af

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig Geografi)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

SØNDERJYLLAND I

(Ribe stift)

Hefte 6

Burkal Tingleo
Bylderup
Hejst
Hostrup
Raostad

Meddelelserne paa bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1972

hvad de skulle gøre for at blive frelst. Søster *Dorina Backer,* som arbejdede i sognet, var til hjælp over for de mange kvinder. Der kom herefter saa mange til forsamlingerne, at man delte dem i kor-afdelinger, for gifte og ugifte, mænd og kvinder hver for sig. Især arbejdede Guds aand mægtigt blandt de unge, hvoraf de fleste var kniplepiger, der var konfirmeret af pastor *Petersen.* Konfirmanderne laa ham særligt paa sinde og med taarer bad han om deres frelse. »Burkal var en Guds have, hvor det udstrøede Guds ord voksede og stod i yndig flor«, skrev pastor P. Burkal blev kendt i vakte kredse i mange miles omkreds. 1785 bestod samfundet i Burkal af flere hundrede mennesker. Da en smitsom sygdom rasede 1787, var der atter vækkelse, og adskillige blev omvendt paa dødslejet. Kirkehistorikeren *Fr. Hammerichs* moder, *Mette Magdalene Adolph* fra Nolde, blev omvendt. Hun kom i skole i Christiansfeld. Pastor *Petersen* havde 7 børn, som han bad meget for. Den ældste datter, Adelheid, hvis omvendelse han oplevede, blev gift med gdjr *Samuel Kaysen,* Lydersholm, de havde et godt, helligt hjem, datteren *Magdalene* blev gift med pastor *Bay,* Schønkirchen, de to sønner *Markus* og *Peter* studerede teologi, Markus maatte p gr a sygdom opgive studierne, blev medlem af Brødremenigheden og købmand i Christiansfeld, han var gift med en datter af gdjr *Thomas Iversen,* Lydersholm, trofast i mgh, en søn, *Nikolaj,* var gift med en datter af en af de bærende i samfundet i Humptrup.

Alt i denne vækkelse var dog ikke lige sundt, hvad forskellige beretninger vidner om. Man standser ogsaa ved oplysningerne om, at pastor P kunne se *ind i fremtiden.* Han var i nogle henseender meget ejendommelig. Da rejsepræsten *Pihl* kom til ham, sagde *Petersen:* »Aah, er det dig? Jeg har set dig i nat i drømme og blev derved saa vel tilmode!« Han forudsaa forunderlige ting, saa folk sagde, at han kunne spaa. F eks sagde han, at der til Burkal skulle komme en præst fra Sønderborg, og efter hans død ville der blive krig (det kom til at passe 60 aar senere med pastor *Claudius,* der døde lige før krigsudbruddet 1848). Mere alvorligt var det, at han sagde om to af sine børn, at de ville gaa fortabt. Han forudsagde selv sin død, tog 1788 kun de konfirmander, der havde ventet et aar, og 25. jan 1789 formanede han ved gudstjenesten særligt alvorligt menigheden til »at gaa ind i helligdommen ved Jesu blod«, da det var sidste gang han stod paa prædikestolen. Torsdagen derefter var han lig. En mængde fulgte ham til graven. Hans grav med en lille, beskeden gravsten er paa kirkegaardens nordvesthjørne. Stenen blev lavet i Christiansfeld. Et langt mindedigt blev skrevet om ham:

Hvor levende han var af lammets blod opflammet,
hvor helt forelsket i de saar paa marterlammet,
hvor lifligt han beskrev os denne mand,
det i al evighed vi ej forglemme kan...

Efter næsten hele sognets ønske blev *Andreas Prætorius* sp her (1789–1801). Han var præstesøn fra Hammelev, og blev sp i Hellevad-E 1772. Det herrnhutisk prægede menighedsliv blomstrede videre i hans tid i tilslutning til sognekirken, og især mindedes man de meget store fælles altergange. Han havde en egen evne til at skildre synden i dens vederstyggelighed og Kristi blodige fortjenester«. Han formanede de vakte til stadig selvprøvelse. Hvis en af de troende tog del i verdens glæder, var han skarp i sin dom. Han var ogsaa agtet af dem uden for de vakte som »en Guds mand«. Han arbejdede meget for konfirmanderne og for de unge. Nu mærkedes rationalismen. Han skriver derom i et brev 1796 til Brødremghsmiss *Briant,* og udtaler sin sorg over, at »ikke een eneste af de mig bekendte unge præster, der har studeret i Kiel, tror paa Kristi guddom. Vi maa bede: Herre, hjælp os, at vi maa blive tro indtil enden«. (Jørgen Larsen: Sønderjyll Khst, 1946, s 95).

Rationalismen var da allerede trængt ind i mange sogne, men Guds rige blomstrede i Burkal. Det store samfund blev delt i 6 afdelinger, og med de mange altergæster blev der samtalet ugen før altergangen. Hver gang var der over 100 til alters. Præsten holdt stærkt besøgte forsamlinger hver søndag eftm i præstegaarden. Flere missionærer udgik fra Burkal: *Rasmus Holt* fra Terkelsbøl, senere flyttet hertil, drog til Vestindien, *Cornelius Adolph,* søn af sognefogeden i Nolde, drog 1796 til Antigua (i Vestindien), *Ellen Stade,* gift med *Johan Møhne,* drog 1794 til Grønland, rejsepræst *Schæfer* drog til Vestindien. – Da pastor *Prætorius* 1799 var syg, prædikede i længere tid de to præstebrødre *Jens Peter* og *Hans Windekilde,* Vilstrup for ham. Rørende er skildringen af Ps død, han kaldte sin hustru og sine 4 børn ind til dødslejet, takkede dem for al kærlighed og bad dem meget alvorligt om at holde sig til Jesus paa alle omraader. Han nød for sidste gang nadveren, viste stor frimodighed og døde 22. okt 1801.

Hannoveraneren *J. C. Kramer,* der var en af Christiansfelds første indbyggere sydfra, havde ledet gæstgiveriet der og været forvalter paa Tyrstrupgaard, og ved hjælp af sin hustru *Gedske Schmidt* fra Flensborg havde lært noget dansk, virkede 1795–1810 i Burkal, hans beretninger om hans missionsrejser i Jylland giver gode indblik i menighedslivet rundt omkring, men i selve Burkal var kredsen efterhaanden blevet mindre.

Den forrige, højt beundrede pastor *P. Petersens* søn, *Peter Petersen* blev valgt til sp (1802–30) efter *Prætorius.* Han havde studeret i Kiel og Gøttingen, været præst paa Sild og i Sterup, var gift med en datter af provst *G. C. Adler,* Altona (hun var altsaa søster til generalsuperintendent *J. G. C. Adler,* † 1834). *Peter Petersen* holdt sin tiltrædelsesprædiken her 14. nov 1802. Han kendte forholdene og vidste, at menigheden havde elsket hans faders og Prætorius' forkyndelse, og han gjorde sig straks umage for at prædike menigheden til behag, stillede sig venligt over for de vakte, som han betragtede som »menighedens pryd«, saa længe de ville være de flittigste kirkegængere. Men menigheden havde hørt om hans daarlige liv. De haabede, at han ville gaa i sin faders spor. Men det skulle gaa lige modsat.

Han »sank dybere og dybere i synd, søgte ved spot og andre midler at ødelægge, hvad hans fader og Prætorius havde bygget op«. Han afskaffede de store altergange og havde kun altergang to gange om aaret, han forbød rejsepræst *May,* der var stationeret i sognet, at nyde nadveren sm m andre i kirken og ville have, at han skulle gaa til alters alene i pgd (saa skulle præsten have særligt offer). I pgd saa det sørgeligt ud. Hans hustru havde ikke noget at skulle have sagt, men en anden kvinde, der boede i pgd, kunne faa, hvad hun ville. Der blev holdt gilder med svir og drik natten igennem, og der gik mange historier om alt det kortspil og drik i pgd. I flere aar drak og spillede han ofte med diakon *Tychsen,* Tønder, og naar han søndag morgen kom hjem derfra og tog sin præstekjole paa i Saxborg kro ved kirken, lovede han at prædike, saa der »var klem i det«, men hans forkyndelse var uden virkning. De troende samledes i degneboligen, hvor *P. Asmussens* efterfølger, *Markus Johannsen,* der havde været lærer i Vilstrup, og hans hustru *Mette Meinert* fra Dagebøl, var ydmyge, alvorlige Guds børn, respekteret af alle. En tid havde han en troende hjælpelærer, *Bertel Hammelev.* Til degneboligen kom nu de søgende sjæle, her kom ogsaa Brødremenighedens rejsepræster, og da degneboligen blev bygget om 1813, holdtes møderne i rejseprædikantens hus. Præstegaarden var lukket. De troendes antal svandt ind. Mange af de gamle døde, andre flyttede, især til Christiansfeld. Statsbankerotten forarmede mange, men alligevel var der stadigt enkelte, der blev vakt. I Burkal efterfulgtes degnen *Markus Johannsen* af sin søn *Johs. P. Johannsen,* gift med en datter af pastor *Windekilde,* Vilstrup; de var troende Guds børn ligesom læreren i Rens. Men 1829 var der kun 35–40 i samfundet i Burkal. Broder *H. C. Wolther* boede da hos gdjr *Martin Adolph* i Nolde, i hvis gaard der var samlingssted. Pastor *Petersen* døde 1830 uden at have forandret sig (en søn blev amtssekretær, en anden blev tigger). Se iøvr (Wulf, s 16).

Pastor *Hans Poulsen Beyer* (1830–37) var født i Bylderup, cand fra Gottorp, havde været sp i Karlum fra 1813. Han var rationalist (Wulff, 26, 31), men stillede sig venligt over for de vakte.

Men Burkal sogn var ikke mere »en Guds have« som i gamle dage, da man over hele Sdj talte om »de Burkal-Hellige« -- Pastor *Joh. P. G. Claudius* (1837–48) (nevø af Mathias Claudius) havde været diakon i Sønderborg, var præstesøn fra Reinfeld (Wulff 38), (se P. Petersens spaadom ovf). Pastor *P. C. Schmidt* blev udnævnt, men hans udnævnelse blev annuleret 1850, se Skodborg.

Johs. G. E. Kok (1851–64) var kendt som sprogforsker, han paaviste ved hjælp af sprogformer i norsk, færøsk og islandsk, at den del af de sprogformer, man i den slesvigske dialekt hidtil havde holdt for germanismer, ikke kunne være det, men i virkeligheden var gamle danske former, der her var bevaret, mens sproget i det øvrige land havde ændret sig. Hans teorier staar uimodsagt. For de blandede sogne udgav Kok 1857 »Pontoppidans ledsager«, en samling af ældre og nyere salmer, især for at redde Pontoppidans salmebog i disse egne. *Kok* hørte til den kreds af sdj præster, der var optaget af *Søren Kierkegaard,* men iøvrigt sluttede han sig nær til biskopperne *Brammer* og *Martensen.* Han kom hertil fra Aarhus, og i biskop Brammers anbefaling hedder det: »Koch (han skrev sig først Kok efter 1864), fortjener p gr a sit oprigtige kristelige sindelag, sine gode talegaver, sin trofasthed mod kirke og fædreland og sin med besindighed forenede nidkærhed at komme i gunstig betragtning ved besættelse af præstekald i det slesvigske. Han er en af de faa, hvilke jeg har opfordret til at søge ansættelse der.« (1851, CP 157). Han skrev 59 i Slesv provinsialefterretn om den mellemslesvigske slette og dens beboere (især om Burkal), og hans afhandling i det store værk »Det danske folkesprog i Sønderjylland«, I, 1867 med dens paalidelige oplysninger om sdj dialekt, person- og stednavne er meget værdifuld, selvom dens etymologi er forældet. – Mens han var i Burkal, blev han angrebet af den ildeberygtede slesvigholstener pastor *Fr. Petersen,* Notmark (Sdj aarb 1929, 145 f, Rolfs, 104, C. P 157). Hans svar i »Dannevirke« udkom som særtryk 1858 (»Bidrag til bedømmelse af den kirkelige tilstand i Nordslesvig før og nu«) og slutter med disse ord: »Idet jeg nu nedlægger pennen, er den tanke mig usigelig smertefuld, at den hele nation, som jeg med liv og sjæl tilhører, er genstand for en behandling, af hvilken den, der er blevet mig til del af hr Petersen, kun er at betragte som en ubetydelig aflægger.« Smerte og angst over udviklingen fyldte ham, hvad man ogsaa ser gennem den postille, som han udgav 1874 sammen med en række af de præster, som han havde tjent sammen med i Sønderjylland i de kritiske aar mellem 1850 og 1864, et solidt vidnesbyrd om dansk forkyndelse i Sønderjylland i denne svære periode (f eks sammen med *F. E. Bojsen, A. Grove-Rasmussen, Jensenius Johannsen).*

Pastor Kok omtales af N. C. Spandet som den lærde mand, den dygtige prædikant, flink imod folk, naar de kom til ham, men som det fine bymenneske han var, forstod han ikke at faa indgang i den jævne landbefolkning. Han havde fyldt kirke. Men det gik efterhaanden haardt til. Han blev 1864 fordrevet fra sognet under stenkast af en rasende schleswig-holstensk hob med degnen i spidsen under afsyngelse af en smædevise: »Nun herut du sorte Kok, nun har du galet længe nok...« (K o s s 21, Hejs P s 69). Da var samarbejdet og brodersindet tabt og til 1940 var præsterne tyske. Der gaar iøvrigt mange historier i B om Kok.

Pastor Koks gamle dannebrog, som han efterlod, da han blev uddrevet har man resterne af i præstegaarden endnu. Den almindelige stemning har sikkert ikke været imod Kok i 1864, hans billede hang i mange hjem, hvilket vel kan tyde paa en vis popularitet.

Kok blev senere præst ved Citadellet, København, en flittig og anset præst (se her I, 119, DBL XIII, 102 f, KLfN II, 822), skarpt imod grundtvigianismen.

Rationalismen sejrede efterhaanden, den gamle vækkelse var ebbet ud, da Sønderjylland vaagnede og splittelsen fra flere hold satte ind, baade religiøst og nationalt. Men paa mindevarden uden for kirkegaarden mindedes

man stadigt kong Fr VI som »den bedste fyrste af Slux herred«, man beholdt det danske hverdagssprog, selvom kirkesproget efter 1864 blev tysk, og man beholdt kong Fr Vs spejlmonogram i kirkens kor.

Tiden 1864–1920

Da pastor *Kok* var fordrevet, kom den første tysk udnævnte sp til Burkal:

Ahrend D. Grauer (1864–73). I modsætning til Kok var han en jævn mand af bondeslægt, hjemmetysker, han forstod landbefolkningen, havde altid en skare livligt talende folk om sig, naar han gik fra kirke. Men kirkelivet gik ikke fremad, han mindes som rationalist og dreven kreaturhandler. En begivenhed, der mindedes længe i danske kredse var Flagoptoget i Lund: »18 mand med *Hans Jørgen Lassen* i spidsen marcherede gennem byen med Dannebrog i spidsen og sang: »Vi vil hjem til Danmark« (efter 1864). De fik hver 3 daler i bøde. Kok sendte dem 54 daler til betaling af bøden og skrev samtidig til dem: »Det har ikke været vanskeligt at faa de penge samlet. Klem bare paa. Til det formaal er der altid penge nok.«

Pastor *Johs. J. A. Momsen* (1874–1905) var født i Ullerup, stod IM nær, var tysk, N. C. Spandet skriver: »Fattige folk var dengang ikke meget regnet, selv ikke af sognets præst *(Momsen)*. En dag gik en gaardmand fra Bov ad vejen til Saksborg. Lidt foran ham gik en fattig mand fra Bov. Da mødte den fattige mand pastor Momsen. Momsen havde altid den vane at gaa med hænderne stukket op i ærmerne paa frakken og med spadserestokken hængende over den ene arm. Den fattige mand tog ærbødig huen af for Momsen, mens præsten blot nikkede og gik videre. Da han (Momsen) mødte gaardmanden fra Bov, kom haanden frem til hilsen, idet han sagde: »Goddag Andreas Povlsen. »Men Povlsen svarede: »De glemte noget hr pastor. De tog ikke hatten af for manden foran, og han kommer sikkert lige saa godt i himlen som vi.«

Pastor *H. Burmeister* (1906–15) flyttede til Tinglev. Tyskheden gik stærkt frem, der var 1912 kun 33 dsk stemmer mod 216 tyske.

Pastor *P. M. C. Schwarz* (1916–30) var her i krigens svære aar, som mærkedes haardt i dette sogn. Han kom hertil fra Kliplev.

Tiden efter 1920

Pastor *Martin Schwarz* var den tyskansatte sp, som forblev længst tid i embede som dansk sp. Provst *Erik Christensen* skriver (s 34): S var holstener, men hans hustru var nordslesviger. Han var udpræget IMs præst (»Det gamle budskab«), og meget virksom. Han havde ikke direkte udæsket i national henseende, snarere havde han stræbt at slaa det nationale hen med en henvisning til kristendommens overnationale karakter. Men hans hele udvikling og fremtræden var præget af tysk aandsliv. Afstemningen blev noget præget af det ret betydelige antal grænsegendarmer, som havde bolig i det store grænsesogn. Pastor S kunne efter hele sin indstilling ikke forlige sig med, at de skulle være med til at afgøre, om han skulle blive eller ikke som sognets præst. Han havde derfor forsøgt at hindre deres optagelse paa den kirkelige valgliste. Der blev naturligvis klaget derover. Kirkeministeriets afgørelse gik, som rimeligt var, ud paa, at de skulle optages og have lov til at stemme. Denne hans stilling bragte ham paa forhaand i et vanskeligt forhold til en ikke uvæsentlig del af den danske befolkning. Men ved afstemningen var der 418 stemmer for at beholde ham, 136 imod.

Pastor Ss tidligere forbindelser sydpaa kunne ikke undgaa at præge hans virksomhed, og der var kredse, som ikke følte sig hjemme ved hans forkyndelsesmaade. Det gav sig udtryk i, at en kreds bad pastor *J. C. Nielsen,* Tinglev om at holde gudstjeneste i Burkal en gang om maaneden (den søndag, da S havde tysk gudstjeneste i Tinglev). Paa lignende maade holdt pastor *Jensen,* Møgeltønder, pastor *Knudsen,* Bylderup og pastor *N. P. Nielsen,* Vedsted, adskillige gudstjenester i skolerne eller paa Rens efterskole. Det kneb med tilliden mellem pastor S og disse kredse i sognet. 1934 var pastor *C. F. Bruhn* ansat i Haderslev i et særligt embede (fra 1941 som rkp i Burkal) med den opgave at betjene tyske mindretal i sognene. Derved opstod tanken om ansættelse af en *dansk* præst, der særligt skulle betjene danske sogne med tysk sp. 4. sept 1935 blev pastor *N. P. Nielsen,* Vedsted, udnævnt til rkp i Højer, og han fik til opgave ogsaa at holde regelmæssig gudstjeneste i Burkal en gang om maaneden, og da han var grundtvigsk, fortsatte IM med en maanedlig gudstjeneste ved pastor J. C. Nielsen, Tinglev.

Disse problemfyldte aar skildres paa forskellig maade, efter den synsvinkel de ses fra. Pastor *O. Kragh-Schwarz,* Ø Nykirke, søn af pastor S, skriver bl a: Det aandelige liv var 1916, da S kom hertil, splittet i sekter og retninger. S var af pastor *H. Tonnesen,* Hoptrup, paavirket i pietistisk retning, og var i sine første præsteaar udpræget vækkelsesprædikant, og i Kliplev blev et betydeligt aandeligt røre. Han blev sjælen i en udstrakt mødevirksomhed paa egnen. Han kom til Burkal i de uhyggelige krigsaar, med deres angst og besvær. Mange af sognets mænd var indkaldt, hustruer og børn skulle klare bedriften alene eller ved hjælp af krigsfanger, men værst var angsten for dem derude paa fronterne. Pastor S hjalp dem i Guds hus til frimodighed og bragte trøst, naar dødsbudskaberne kom. Da han ved genforeningen valgtes til at fortsætte som sp var det helt i overensstemmelse med hans personlige indstilling, at der skulle holdes 3 danske og 1 tysk gudstjeneste om maaneden, saa han kunne være hele sognets præst. Kirken skulle ikke deltage i nogen national eller politisk kamp, men samle sig om sin egentlige opgave: at forkynde evangeliet for alle i sognet. Saaledes arbejdede S i Burkal efter biskop *Ammundsens* linie. Redeligt prøvede han at betjene baade danske og tyske i det nationalt splittede sogn. Han var lærersøn og en dygtig pædagog. Ved oprettelsen af en privatskole, som gjorde god fyldest i en tid, hvor skolevæsenet led under indkaldelsen af mange lærere, virkede han indtil genforeningen atter gjorde skolevæsenet normalt. Kvaliteten af hans undervisning viste sig ved, at en del af de ældre

elever direkte kunne overføres til det nyopretede Tønder gymnasiums gymnasieklasser.

Efter krigen og den første vækkelses grøde kunne kkg ikke holde sig paa den tidligere højde. Men desmere lagde S saa sit arbejde i det store sogn, dels ved udstrakt mødevirksomhed, dels ved talrige husbesøg. Mange fik gennem de talrige møder i hjemmene paavirkning for livet. Men den største indsats øvede han sikkert ved de mange husbesøg før møderne, naar han drog rundt for at indbyde til møde. Livlig som han var af natur havde han let ved at komme i kontakt med folk og dele smaat og stort fra hverdagslivet med dem, og ofte mindede han de »vantro« om omvendelsens nødvendighed og de »troende« om den sande efterfølgelse. I de første aar kørte han ud i jagtvogn eller jumbe, og med sin passion for smukke køreheste ofte paa udkig efter en handel, hvilket jævnligt kunne medføre morsomme episoder. Senere brugte han cykle eller bil. Hans forkyndelse var pietistisk med stærk paavirkning baade fra Herrnhut og Vilh. Beck. Medarbejdere fra Brødremenighed og dansk IM var særligt velkomne. Ofte var der bud efter ham udefra, og han gjorde mange rejser for sønderjysk-gamle-stiers IM, som han dog senere tog afstand fra p gr a deres lidet økumeniske indstilling. En forbindelse sydpaa med pietistiske kredse i Sydslesvig blev i mange aar holdt vedlige. I hans sidste aar føjedes et nyt moment ind i hans forkyndelse med stærk fremhæven af Kristi genkomst og alle tiders afslutning. Verdensbegivenhederne kunne visselig føre ham paa disse tanker. I Hitler saa han Antikrists forløber. »Djævelen øver sig i at sende Antikrister«, sagde han.

Det glædede ham, at hans 3 sønner fulgte i hans spor og blev præster i den danske folkekirke. Hans milde og kærlige hustru (fra Haderslev-egnen) var ham en udmærket støtte. Efter sin afsked boede han i Sønderborg, de er begge begravet i Løgumkloster.

Pastor *Laust Kristensen* skriver, at »S havde det vanskeligt, da han jo var klemt inde i det nationale, de dansksindede, de nationale havde megen skepsis til ham, han har haft det vanskeligt her i sognet, for han var jo tysk. Forholdene taget i betragtning er det svært at dømme – men pastor N. P. Nielsen (grænsepræsten) har kun øget vanskelighederne, og efter min mening været med til at splitte befolkningen kirkeligt – ogsaa kampen om konfirmanderne var nok lidt usmagelig. Nielsen havde jo konfirmation her, ligesom Schwarts konfirmerede baade paa dansk og tysk efter ønske. S var missionsmand og flittig til at gaa paa husbesøg. Tre sønner er danske præster og dansksindede, en eller to døtre er til gengæld tysksindede – det fortælles, at den ene datter ved tyskernes ankomst til Burkal i 1940 straks hejste hagekorsflaget i præstegaarden, medens en bondekone, der boede overfor dog fik det pillet ned igen. Som det havde været tilfældet lige fra 1864, saa var der kun en tysk gudstjeneste om maaneden, alle de andre var paa dansk. Fra omkring 1880 fik tyskerne ogsaa 2. helligdagene paa tysk. Ogsaa konfirmationen kunne under hele fremmedherredømmet frit vælges mellem dansk og tysk.«

1939 skriver pastor *Schwarz:* Jævn, selvbevidst og religiøs, meget selvstændig bef, en taknemmelig arbejdsmark, en del sektvæsen.

1935 blev pastor *N. P. Nielsen* ansat som dansk rkp i Højer. Han skulle tillige betjene de sogne ved grænsen, hvor der var tyske præster. Han fortæller (Præst ved grænsen, 1961, s 19 f) om Burkal, hvorfra der blev sendt andragende fra de danske til provsten om at han maatte blive indsat 1. dec 1935. I de aar skulle danske myndigheder gaa stille med dørene af hensyn til det nazistiske Tyskland. Saa det blev afslaaet, pastor N maatte indsætte sig selv:

Burkal sogn er et udpræget grænsesogn.

»I national henseende ligger sognet *i farezonen* med en gammel rodfæstet og stærk hjemmetyskhed. I 1884 blev der kun afgivet 11 danske stemmer. Men der var her, som i Højer, en skjult og undertrykt danskhed, der kom frem i 1920. I 1930erne var danskheden vokset til ca 60 pct. Men det er ikke blot stemmetallene, men mange andre faktorer, der maa tages med, naar styrken i et nationalt blandet omraade skal vurderes. Bl a jord, kultur og sociale forhold. I Burkal sogn ejede tyskerne den meste jord, ca 68 pct, og de største virksomheder. Den danske befolkning var væsentligst smaakaarsfolk: Arbejdere, haandværkere, husmænd, mindre gaardmænd, funktionærer og forretningsfolk. Og det at eje jorden giver styrke, selvtillid og uafhængighed. Før 1920 var det tyskerne, der regerede i sognet. Det var fint og mere kultiveret at være tysk end dansk. Dertil bidrog ogsaa den tyske skole og militærtjeneste. Efter genforeningen hævdede tyskheden sin stilling i kraft af sin ydre og indre styrke. Lad mig nævne et par eksempler herpaa.

I Jyndevad skoledistrikt var i 1923 31 landejendomme paa danske hænder, 18 paa tyske. I 1934 er forholdet vendt om. Nu har tyskerne 31 og danskerne kun 18. Grunden er den, at tyskerne bliver i sognet, sætter sig fast paa jorden, mens danskerne søger ud til nye og bedre arbejdsforhold. Af 100 danske konfirmander rejste de 75 bort, af 60 tyske kun 11. Det var denne udvikling i tyverne og trediverne, der var saa farlig i grænsesognene og derfor kaldte paa dansk initiativ – baade naar det gjaldt jordspørgsmaalet, befolkningsproblemet og andet folkeligt og kulturelt dansk arbejde. Men ikke blot de materielle vilkaar betyder noget i en nationalitetskamp, ogsaa *aandslivet* i videst mulig forstand er med til at give et folkeliv styrke. Derfor gælder det om i et grænseland at have syn og sans for helheden og samvirket i det praktiske og folkelige arbejde. Ogsaa det kirkelige liv griber ind her, thi mennesket lever jo ikke af brød alene.

Fra 1920 havde de fem danske skoler gjort et fortræffeligt dansk arbejde i folkelig og national henseende. Men paa et omraade, *det kirkelige,* var der ikke sket nogen fornyelse eller styrkelse af dansk menighedsliv. Sognepræsten, *Schwarz,* var holstener. Flertallet i 1920 ville ikke være med til at gøre ham brødløs, blev der sagt, og da han tillige hørte til IM, sluttede de jo op om ham. Men nu, da det stærke nazistiske røre kom og truede danskhe-

den i sognet, rejste den vaagne, dansksindede befolkning kravet om at faa en dansk præst.

I menighedsraadet sad fire danske og fire tyske medlemmer, desuden sognepræsten, som altid støttede den tyske gruppe i afgørende spørgsmaal. Saa der var ikke megen bund i hans danskhed, selv om han sagde:

»Jeg har Dannebrog staaende paa mit skrivebord, saa kan jeg doch ikke være tysk.« Kendsgerningerne viste noget andet. Man havde i en aarrække haft én dansk gudstjeneste ved pastor *Nielsen,* Tinglev, om maaneden, men nu fandt man heller ikke det tilstrækkeligt. Saa var det, at en kreds i sognet bad mig om at blive deres præst. Det var væsentlig de kvinder og mænd, som havde faaet rejst de tre forsamlingshuse i sognet, der følte sig hjemløse i kirken og længtes efter en dansk forkyndelse. Og jeg maa sige, at de fra den første søndag og fremefter sluttede trofast op om de gudstjenester og møder, jeg holdt i kirken, skolen og forsamlingshusene.

Naar arbejdet i sognene lykkedes maa jeg først og fremmest nævne, at det kan jeg takke grænsesognenes befolkning for. Hvor var de trofaste, hjælpsomme og udholdende i deres støtte til den danske præst. Som mine særlige medarbejdere maa jeg fremhæve lærerne og deres hustruer, samt de danske medlemmer af menighedsraadet: *Chr. Christensen,* Burkal, *K. Nielsen,* Pebersmark, og lærer *Spandet.*

I Jyndevad var lærer *Spandet* en utrættelig banebryder for dansk arbejde og dansk aandsliv. Da de i 1929 fik bygget deres kønne og hyggelige forsamlingshus, blev dette et centrum for baade et folkeligt oplysningsarbejde og for det kulturelle kirkelige liv og arbejde i den del af sognet. God støtte blev ogsaa givet af vore udmærkede grænsegendarmer og vagtmestre, ligesom den stedlige befolkning sluttede trofast op. Men det var *Spandet* og fru *Spandet,* der var de samlende og igangsættende.

Et friskt pust gav det, da Statens Forsøgsstation blev oprettet sidst i trediverne med *Fr. Heick* som forstander. Det fyldte godt op i forsamlingshuset, naar *Heick* og fru *Heick* kom til møder og gudstjenester med hele deres store skare af unge. Hvad saadan et enkelt godt dansk hjem kan komme til at betyde for en egn lader sig ikke udmaale. Det gælder især i grænseegnen.

I *Rens* laa Efterskolen som et samlingssted for ungdommen og for byens danske befolkning. Ogsaa den var med til at bygge op og fæstne stillingen for danskheden. Mange trofaste venner mindes jeg her med taknemmelighed. Her fejrede vi den gamle hædersmand *Math. Sørensen,* da han rundede de 100 aar! Og her oplevede vi det tunge og tragiske aar, der fulgte med 9. april 1940. Med taknemlighed tænker jeg paa, at Efterskolen en sommer aabnede sine døre for min konfirmandundervisning. Til gengæld gennemgik jeg »Adam Homo« for skolens elever. I den danske kommuneskole i Rens virkede den dygtige skolemand, lærer *Hummeluhre* og hans medarbejdere. Der var godt samarbejde mellem de to skoler, som begge var med til at fremme og støtte det danske arbejde.

I Burkal skole og forsamlingshus, som var bygget i 1934, levede den milde og myndige, meget positivt indstillede lærer *Christensen* arbejdet. Han fyldte altid sin plads i skolen, kirken og forsamlingshuset. En god støtte og medhjælper havde han i sin djærve og selvstændige hustru.

I Lund skole virkede den stilfærdige og elskelige lærer *Olsen,* og hans udmærkede, mere temperamentsfulde hustru. Med sit ydmyge, opofrende sind og sin trofaste, dygtige gerning vandt han alles tillid og agtelse. Han var ogsaa en trofast tjener ved vore gudstjenester. Et par hjem mere skal nævnes som banebrydende for det danske arbejde. Først Burkal sogns »grand old man«, *Jørg. Tinglef,* der som sogneraadsformand i mange aar har haft meget stor indflydelse paa sognets fremgang i dansk retning. Det samme kan siges om portør, senere landstingsmand, *Alfred Kristensen,* indenfor arbejderbevægelsen. Begge familier var med til at støtte og fremme mit arbejde. *Jørg. Tinglef* styrede sognet med visdom og retsind og *Alfr. Kristensen* ledede det voksende Socialdemokrati med fast haand og i dansk aand.

Vesterude havde danskheden sit brændpunkt i Danmarks mindste forsamlingshus og i Lydersholm skole. Her virkede ogsaa et par fortræffelige mennesker, lærer *Leick* og hustru, som det altid var mig en glæde at besøge. Her i skolen holdt jeg ogsaa gudstjenester. I forsamlingshuset var bestyrer *Bentholm* og hustru de samlende og ydende. Var huset end lille og varmen ofte stor, saa blev der herudfra gjort et godt dansk arbejde.

Livet og sammenkomsterne i grænsesognenes forsamlingshuse havde ikke blot en national betydning, men virkede ogsaa socialt og menneskeligt samlende. Her mødtes alle vaagne danske og styrkedes i et dansk fællesskab gennem sang og tale. Det var en glæde og opmuntring at være med her. Det gav nyt mod og friskhed til hverdagens gerning.

Jeg har nævnt sognets lærere som vore gode medarbejdere, men en anden særlig befolkningsdel bør ogsaa takkes for deres gode støtte til det danske arbejde. Det er vore grænsegendarmer, som lige fra 1920 og fremefter har ydet en stor indsats i genforeningsarbejdet.

En gang om aaret samledes vi fra hele sognet og de andre grænsesogne til et fælles møde, kaldet: Grænsesognenes vintermøde. Det første blev holdt i Burkal forsamlingshus den 16. febr 1936.

Det var min tanke, at vi ved disse møder skulle have de bedst mulige mænd til at tale, saaledes at der kunne ledes en levende strøm af dansk aandsliv ned over de egne, der ikke før 1920 havde mødt et dansk folkeliv og kirkeliv. Her ved udkanten af Danmarks rige skulle der bringes et budskab, der kunne gribe hjerter og sind, vække og berige det slumrende danske liv.« (N. P. N.)

Saa fik Burkal sin første danske sognepræst siden 1864: *Ejnar Høgel* (1940–55). Lærersøn fra St Taastrup v Holbæk.

Havde Schwartz haft det vanskeligt, saa blev det ikke meget lettere for Høgel, da han jo var dansk, men missionsmand. *N. P. Nielsen* ophørte vel med at fungere, men det var van-

skeligt for Høgel i det ret tyskprægede og nazihærgede sogn, man truede ham med, at man ville sprænge præstegaarden i luften, men det blev ved trusselen. Da han overtog embedet i 1940 var baade kirken og pgd i den daarligst tænkelige forfatning, og megen kraft maatte Høgel ofre paa at faa begge dele restaureret, det lykkedes, ogsaa kirkegaarden blev omlagt, selv om det voldte megen bitterhed hos dem, hvis grave maatte flyttes, det var haardt tiltrængt – ogsaa en graverbolig blev bygget, medens Høgel var her – og udskiftningen af præstegaarden blev forberedt. I disse aar forsøgte man med en ordning som i de 4 sdj købstæder, og pastor *C. F. Bruhn* blev ansat her som rkp for især at betjene de tyske, men denne ordning virkede ikke efter planen, og embedet blev nedlagt efter hans forflyttelse, og 1948 dannedes den tyske frimenighed med pastor *H. E. N. Petersen* som præst for Burkal, Bylderup, Ravsted og Hostrup. Ved sogneraadsvalgene er der 30 pct tyske stemmer, men antallet af tyske frimenighedsmedlemmer kun 20 pct. Det ordnedes saadan, at frimgh har en højmesse hver 3. maaned samt paa andenhelligdage, desuden en eftermiddagsgudstjeneste de øvrige maaneder, hvor de betaler leje for kirken. Ligeledes betaler de for begravelser, vielser osv i kirken.

Høgel var kendt med egnen, havde været sp i Visby i 8 aar. Han skriver 1955: Kkg 5 pct, adskilt ved store afstande, nationale og dogmatiske forskelle, kirkegangsprocenten ikke udtryk for den aandelige interesse. Udpræget grænsesogn med deraf følgende indviklede nationale, religiøse og folkelige forhold, 70 pct af jorden hidtil paa tyske hænder. Tysk frimgh med pastor *Petersen,* Løgumkloster, som præst, 2 sdsk, FDF, KFUM og K, mh, 4 folkelige ungdomsforeninger, Lt Mf m 3 sdsk, ungdomsf, Ev Lt Mf, kirkeblad, pinsefolk, frimission m.m.

Pastor *K. Lyksholm* (1956–62) skriver 1962: Store afstande, kkg 4 pct, et spændende land baade i kirkelig og national henseende. Meget krævende sted at være præst. IM smf (10), enkelte grundtvigske, 3 Lt Mf mh, med børneungdoms- og mgharbejde, sdsk i pgd, menighedsmøder i 3 skoler, Lt Mf stort set ukirkelig, Ev Lt Mf, nyt alderdomshjem, fælles for Burkal og Bylderup sogne, her ugtl andagt ved de 2 dsk sp og den tyske frimenighedspræst. Konfirmandlæsning i Burkal og Rens skoler. Fra 1961 er pastor *J. Kühl* tysk frimghpræst med bolig i Burkal.

Præstegaarden (125 ha) blev udstykket, men det lykkedes at bevare ca 90 ha, hvoraf de 80 ha er den gl Grøngaard, 5 km fra pgd.

Pastor *Laust Kristensen* (1963–67) kom hertil fra Antwerpen, han skriver 1967:

Kkg 4 pct, udpræget grænsesogn m deraf følgende indviklede nationale og kirkelige forhold. Store afstande gør det ogsaa vanskeligt at faa bef til at slutte op om gudstjenesterne, saa kkg er intet sandt udtryk for det aandelige liv i sognet. Et aandeligt vaagent, men forvirret sogn, præget af en del sektvæsen. Iøvrigt splittet rent lokalt ogsaa. Intet egentligt IM, da sognet er præget af Lt Mf. Nogle IM er helt opslugt af Lt Mf, der har 7 sdsk, en stor ungdomsf og 3 mh. Desuden 2 DMS, Pathankr, sømandskr, mghm i pgd. Intet egentligt gr arbejde, men »Den danske Forening« i Jyndevad og Lydersholm har en del folkeligt arbejde omkr deres forsamlingshuse. Ungdomsskole i Rends, ukirkelig. FDF fælles m Bylderup (33), 20 pct af bef til tysk frimgh. Krævende sted at være præst. Kirkebil. 70 pct af jorden hidtil paa tyske hænder. Kirkeblad, 4 folkelige ungdomsforeninger, Ev Lt Mf, Lt Mf stort set ukirkelig. Pinsebev har mødehus i Bylderup-Bov. Jehovas Vidner, frimiss osv, 3 fh. Alderdomshjem i Bylderup-Bov (fælles med Bylderup sogn). Her ugtl andagt ved de to dsk præster og den tyske frimenighedspræst.

Luthersk Missionsforening – (der henvises til »Lt Mf 1868–1918, et mindeskrift udg af Lt Mf« – Rønne 1922 s 171–175 – og »Lt Mf gennem 75 aar 1868–1943, en hilsen til venner« – Kbhvn 1943, s 94–95 og s 161, den sidste giver dog kun ganske lidt, medens der er en del situationsbeskrivelse i den første). Der er nu tre missionshuse, der tilhører foreningen + en sal. Rens 1923, Bylderup-Bov 1943. En smed *Kruse Due* havde smedie indtil omkr 1920 i det nuværende missionshus, derefter laa det hen i en del aar. *Nis Petersen,* Nolde, var den første formand († 1959) nu gdjr *Ernst J. Petersen.* Lund missionshus er oprettet i den tyske skole, der blev nedlagt efter sidste verdenskrig, altsaa 1946. I Jyndevad havde man lokale i den gamle skole indtil for et par aar siden, nu har man en sal hos en gaardmand *Jørgen Jørgensen.* Efter krigen har man ogsaa skabt en meget virksom ungdomsforening, hvor man hver torsdag aften samler omkr 50 unge mennesker, mest fra Burkal Sogn, enkelte ogsaa fra nabosognene. Den kaldes Lund-Bylderup-Bov ungdomsforening. *Martin Christensen,* Lund, († 1964) var formand for samfundet i Lund, samt i forskellige landsbestyrelser indenfor Lt Mf. Sønnen *Magnus Christensen* har overtaget faderens plads i Lund. Lt Mf har ogsaa eget sangkor og basunkor i sognet. Sydsognet, Rens og Jyndevad var vel tidligere de vigtigste pladser, men efterhaanden er Bylderup-Bov kommet frem, saa man der samler langt de fleste tilhørere i missionshuset – 75–200. (Om sommeren har der været holdt Lt Mf teltmøder i Bylderup-Bov 14 dage i træk). Lt Mf her staar vel i folkekirken og der er en hel del trofaste kirkegængere og altergæster iblandt, men for mange ligger den lige paa grænsen til det sekteriske – det er i saa henseende typisk, at man har haft et snævert samarbejde med Dansk Missions Forbund, der har benyttet missionshuset i Bylderup-Bov, ja, man har haft fællesmøder, og en del aar boede der en prædikant fra DMF i sognet – *Kortegaard* hed den sidste, der rejste i 1964. Pinsebevægelsen har ogsaa et lokale i Bylderup-Bov (missionssal) og der bor en prædikant lige paa den anden side sognegrænsen (i Bylderup sogn). Pinsefolkene kommer ogsaa nu og da i missionshuset, medens de kun kommer i kirken til begravelser.

Forsamlingshuset i Bylderup-Bov (Burkal forsamlingshus) fører derimod en hensygnende tilværelse, baade foredragsforeningen og ungdoms- og idrætsforeningen gaar meget daarlig eller slet ikke (man har i sinde at luk-

ke nu) og man har forgæves søgt at sælge det. Form gdjr *Matth. Matthiesen,* Stade. Forsamlingshuset i *Jyndevad* lever i bedste velgaaende og har befolkningens bevaagenhed – I Jyndevad har man indrettet den gamle kro til vandrehjem, en yndet plads for lejrskoler – Jyndevadhus. Efterskolen i Rens, der blev oprettet efter genforeningen er nu overgaaet til »Ungdomsringen« forstander *Mønsted.* Den var tidligere grundtvigsk, men har nu slet ingen forbindelse med kirken og meget lidt forbindelse med befolkningen – ca 30 elever nu om vinteren af begge køn og mest fra byernes ungdomsklubber. I Lydersholm, der tidligere havde Danmarks mindste forsamlingshus, har man nu et *nyt forsamlingshus,* men da omraadet er ret lille, kniber det at holde det igang. Formand gdjr *Ib Dons.*

Mange af hjemmetyskerne i dag gaar vel med et lille kompleks endnu, fordi de i sin tid maatte til Faarhus, hvor de var internerede efter krigen, ellers er den nationale brydning paa mange punkter mere eller mindre forsvundet. Kirkelig og politisk spiller den stadig en rolle, men saadan i det daglige mærkes den kun lidt. Det skal nævnes, at omkring 30 mænd her fra sognet fra nazi-paavirkede hjem mistede livet i Hitlers skyttegrave; der staar en mindesten i et hjørne af kirkegaarden.

Mange af de gamle i sognet var med i den første verdenskrig mange er de beretninger man har faaet om disse aar. Enkelte, der er gaaet i barndom kan kun tale om krigen, og ellers er det givet, at det har givet indtryk og paavirkninger, som man vel ikke mærker i det daglige, men som hele tiden ligger i underbevidstheden. Den oplevelse det var for de dansksindede, ikke alene at komme helskindet hjem fra 4 aars skyttegravskrig og saa bagefter genforeningen, det har sat sit præg. Nogle af de gamle stærke karle, der i deres ungdom kæmpede mod det tyske, maatte med ved fronterne, havde svære økonomiske tab ved og efter genforeningen, stærke i deres tro og mange gange ydmyge i sindet, – de kan undertiden lede tanken hen paa patriarkerne.

Pastor *Jens Schmidt,* som er sønderjyde (f i Mjolden) har været sp her siden 1967 (IM).

Blandt *lægfolk* nævnes foruden fornævnte:

Gdjr *R. Bonnichsen* (* 71) i menighedsraad, sogneraad.

Gdjr *Andr. Christensen* (* 84) i menighedsraad, kommuneforst i overgangstiden.

Kbmd *Chr. Sørensen* (* 82).

Missionær *Carl Andresen* (* 1840, † 1915) var født i Hostrup sogn og efter forskellige bosteder, bl a ogsaa en tur til Amerika, biavler i Bylderup-Bov. Han havde rejst en del som lægforkynder fra aarhundredskiftet og blev nu fast antaget. Han var hjemmetysker, den første missionær fra disse nationalt blandede egne. Men han var vellidt for sit gode vidnesbyrd uden iøvrigt at gøre sig særlig bemærket. IM Tid (106 aarg nr 10). *Vilh. Nørgaard,* Bylderup-Bov har ledet, men IM er faktisk opgaaet i Lt Mf.

Skolen

Ingen centralskole, 4 danske og 3 tyske skoler. Mange af de danske lærere har betydet meget i det danske arbejde, se ovf. Lærer *N. J. Spandet,* Jyndevad, var lokalhistoriker og næstfmd i menighedsraadet. Lærer *H. E. Andreasen* degn.

Lærer *Hummelulire,* Rens.

Førstelærer *Ivar Damm* er næstfmd i menighedsraadet.

Rens efterskole har været samlingssted for ungdom og byens danske. Skolen skylder især pastor *N. A. Jensen,* Møgeltønder, sin tilblivelse. Statsminister *N. Neergaard* havde paa Dybbøl 1920 lovet de danske syd for grænsen, at de ikke skulle blive glemt. Efter 1864 rejstes danske efterskoler paa den danske side af Kongeaa-grænsen for de unge sydfra. Nu burde det samme ske langs den ny grænse, og *N. A. Jensen* valgte Rens. Der skulle være en grænseborg, et samlingssted... her hvor der er saa mange hjemmetyske! Ved slid og venners hjæp fik *N. A. Jensen* skolen rejst. Den blev indviet 13. nov 1921 under det for ham betegnende motto: »Bindeled for skilte zoner... voksested for danske toner...« Men der kom uanede vanskeligheder. Markkrisen lammede de unge syd for grænsen, og de tyske myndigheder gjorde, hvad de kunne for at hindre sydslesvigeres skolegang nord for grænsen (man forlangte 500 guldmark deponeret for hver elev!), 28 anmeldte elever sydfra udeblev. 1924–25 var der kun 6 elever. Senere kom skolen i bedre gænge som »fyrtaarn paa landegrænsen«.

Forstandere har været: *A. Eg Larsen, Gotfred Hansen, Randløv Jensen* og *Christensen.* Efter at skolen er gaaet over til »Ungdomsringen« ikke mere grundtvigsk, har ingen forbindelse med kirken og meget lidt forbindelse med befolkningen (se ovf). Forstander *G. Mønsted.*

Besættelsestiden 1940–45 se ovf.

Maleren *Emil Nolde* (egtl Hansen) * i Nolde 1867, † 1956, blev europæisk berømt, man kan støde paa hans værker her hos hans slægt, som ikke ejer mere end til dagen og vejen, men som ikke vil skille sig af med dem, skønt de er formuer værd.

Amtsraadsmedlem *Alfred Kristensen,* * 97 Tørring, † 67, trafikeksped i Bylderup-Bov 25, sogneraadsmedl 29, amtsraadsmedl 35, landstingsmd 40–53 (socdem), folketingsmd 56–57 (valgt i Aarhus), talrige tillidshverv, skrev 36 skuespillet: »Det drager«.

Verdenskrigen 1914–18:

67 faldne fra B sogn, se iøvr ovf.

Burkal kirke ligger, hvor 4 veje mødes ved Slogsaa (sm m Saksborg kro). Trods lange afstande har den været sognets midtpunkt gn aarhundreder og fremtræder efter den store restauration 1942–43 som »en af de kostbareste landsbykirker« (Ribe st aarb 1946). Den er hvidkalket og blytækt, bestaar af romansk apsis, kor og skib og gotisk vaabenhus mod syd, men har intet taarn. Vi nærmer os det østlige Sønderjylland med de mange kullede kirker, modsat vesteregnen. Kirken er opført af munkesten i munkeskifte. Kirken er 1637 forlænget mod vest, og over vestgavlen et spir fra 1792. Murene er pudsede og skalmurede, nordpartiet uforandret med skraasokkel og rundbuefrise, det oprind østvindue er genaabnet, 3 romanske vinduer mod nord er i brug, norddøren er forsvundet, rundbuet syddør. I vaabenhusgavlen et solur af eg. Apsis og kor har gotiske ribbehvælv med kalkmalede dekorationer. Triumfbuen med sidealternicher fornyet 1943 (ho-

vedrest Arkit H. Mundt), opgang til prædikestolen gn muren, loftet i skibet, der blev fundet og fremdraget ved rest, »savner sin lige i Europa, ialt fald nord for alperne«. Det er et bræddeloft der ligger over bjælkerne med farveprægtige malerier fra ca 1622 og 1637, paa brædderne ses et blaagraat kassetteværk paa lysegraa bund, hvori medaljoner med Kristus og apostlene og yderligere 2 gange 13 kvindemedaljoner, som repræsenterer de frie kunster, dyder og aarstider, fordelt (med frugtklaser) ned gn kirken. – Det murede alterbord har et panel, der er dannet af prædikestolens opgangspulpitur med evangelistfigurer og et dommedagsfelt. Sjælden altertavle fra 1622 med relieffer i stedet for malerier fra det Ringerinkske værksted, frie søjler om storstykket og hermer ved vingerne. De naive relieffer viser i midten nadveren, omgivet af 8 smaafelter med evangelister og dyder, i nordre sidefelt Getsemane og hudstrygningen, i sdr felt tornekroningen og korsfæstelsen. I topfeltet Kristus paa korset mellem Maria og Johannes. Restaur 1945. Kalken anskaffet efter at svenske ryttere 1644 havde røvet den gl, fra 1646 paa sekstunget fodplade, af alm barokform. Nyere oblatæske og vinkande af plet. Sygekalk fra 1763. Samtidig disk. Middelald alterstage af gulbrændt ler, fundet 1944 (fjernet til Nationalmusæet), 2 sæt stager, fra ca 1625 (var fjernet 1657, men købtes tilbage), og fra ca 1730, 39 cm høje. Sengotisk skriftløs messeklokke i korets sydøsthjørne ophængt i et lille hus fra 1762. Alterskranke fra 1945. Før 1856 var der knæleskamler nord og syd for alteret, hvor der uddeltes hhv brød og vin. Vangerne fra disse skamler, fra ca 1575, er nu anvendt paa stole i koret. Trædøbefont fra det Ringerinckske værksted, samtidig med altertavlen, kumme og vaseformet skaft paa firkantet fod, marmoreret, evangelister som karyatider i hjørnerne, sekssidet himmel med lanterne, hvori Kristus ses som smertens mand. Korbuekrucifixgruppe fra ca 1525, stort krucifix, genopstillet paa bjælke over korbuen. Daabsfad og kande er nye. Gl daabstinfad. Renæssanceprædikestol af Tønder-typen fra ca 1620, oprind med 7 fag med karnap, relieffer m Kristi historie. Samtidig rektangulær lydhimmel. Lukkede stolestader fra 1945 med anv af gavle fra 1700t. Vestpulpitur med arkader og pilastre, identisk med det gamle nordpulpitur fra 1700t, der var paa 33 fag malet 1703. Før restaur var der ogsaa pulpitur vest for syddøren. Klokke fra 1783. Flere gravsten. 350 sd Orgel. – Paa kirkegaarden monumenter over faldne 1914–18, over modstandsfolk, der her fra sognet døde i tyske koncentrationslejre og over frivillige, der faldt 1940–45. Kirkens harmoniske dimensioner, det skønne loft og det prægtige kor-inventar m m gør, at man maa betragte denne kirke som een af de sjældne.

Danm kirker XXI Tønder a, s 1625–42. Ribe st aarb 1946 (E. Høgel).

Folketal: 1860: 1884, 1921: 1712, 1965: 2264, hvoraf 1854 i den dsk folkekirke.

Altergæster: 1922: 500, 1934: 500, 1942: 200, 1954: 440, 1962: 440, 1966: 850.

Menighedsraad: 1922: 7 u p, 1942: 4 dsk, 4 ty (4–5 n IM, 3–4 gr), 1953: 4 IM, og Lt Mf, 2 gr, 2 soc (1 ty, 7 dsk), 1961: 3 borg, 1 IM, 1 Lt Mf, 2 soc, 1 u p, 1965: 2 borg, 1 IM, 2 Lt Mf, 2 soc, valg 35 pct valgdeltagelse.

Sognepræst

Indt: 1907: 5485 rm, 1922: 2 kl, 1958: 12 kl. Pgd opf 1840. Om avlingen se ovf.

16. 1851–64 (adjunkt Aarhus og hjpr Vor Frue k, Aarhus 48): **Johannes Georg Elias Koch (Kok)**, afsk, se Citadels k, Kbhvn.

17. 1864–73 (sp Moltrup-B 48): **Arend Detlef Grauer**, * 30. jan 04 Rise. Forældre: Sp i Rise Hieronymus G, † 20 og Mariane Thomsen af Hjordkær. Stud Kiel 25, c Gottorp 29, Diakon Løjt 34, blev afsk i Moltrup-B 50, derefter privatlærer i Rise til 64, † 2. nov 73. ~ 12. juli 44 Marie Christine Schmidt, * Løjt 17. aug 13. Broder: Vilstrup. Om pastor G, se ovf.

18. 1874–1905 (sp Højst 67): **Johannes Jonas Aleksander Momsen**, * 12. sept 39 Ullerup. Forældre: Diakon Emil M og Sophie Christine M. Stamt 4. Stud Pløen 60, c Kiel 66, † 7. okt 1905. ~ Emma Louise Caroline Hinck.

19. 1906–15 (sp Bylderup (02): **Heinrich Burmeister**, fl t Tinglev, se der.

20. 1916–26. aug 39 (sp Kliplev 06): **Peter Martin Christian Schwarz**, * 26. sept 72 Hohenfelde, Holsten. Forældre: Lærer Christopher S og Margrethe Martens. C Kiel 05, afsk 26. aug 39, † 5. april 45. ~ 31. juli 06 Kristine Elisabeth Kragh, * 23. okt 75 Hoptrup, † 26. marts 50. Forældre: Gdjr Mathias Olufsen K og Elisabeth Knudsen. – Sønner: Rkp Nakskov-B, sp Nykøbing S, Ø Nykirke.

Pastor S studerede i Breslau og Kiel, kom paa pastoralsem i Haderslev, som den gang lededes af dr theol *H. Prahl*, som paa forstaaende maade satte kandidaterne ind i de specielle sønderjyske forhold. S kom i forbindelse med pastor *H. Tonnesen*, Hoptrup og nordslesvigsk IM, blev stærkt paavirket deraf og hans forkyndelse var i hans første præsteaar stærkt pietistisk og vækkende. I Kliplev skabtes et betydeligt aandeligt røre med stor kirkegang, og han var sjælen i en udstrakt mødevirksomhed. Om hans gerning i det vanskelige og splittede Burkal sogn, se ovf. Han havde i den første tid stor kirkegang. Han ville gerne være hele sognets præst, og hans pædagogiske evner kom godt til udnyttelse i den ovf omtalte privatskole. Efter krigen og den første vækkelsestids grøde gik kkg noget tilbage. Hans flid med husbesøg og møder betød meget. Han var sit sogn en meget samvittighedsfuld præst i kritiske aar.

21. 26. nov 1940–22. sept 55 (sp Visby 4. maj 32): **Ejnar Høgel**, * 14. nov 06 Sandby, Sjæll. Forældre: Førstelærer Jens Christian Marius Nielsen og Ane Marie Christensen. Stud Stenhus, Holbæk 25, c 32[1] (1) afsk 22. sept 55, lærer 55 og seminarierektor Nørre Nissum 56. Navneforandring 32. ~ 28. april 32 Elisabeth Hjemdal, * 27. april 08 Lyngby. Forældre: Inspektør paa Hareskov kuranstalt Hans Christian Hansen H og Meta Cathrine Asmussen. – Hustrus søster ~ Hareskov, Ryde-H.

Rejsepr gymnasiastbev seminariel Tønder 36 f, BM Pathanmiss 49, næstfmd, fmd 55–60, amtssekr DKU 50–55, BM Sdj menighedsraadsf 52–55.

22. 26. jan 1956–20. dec 62 (kkp Ansgar k, og korshærspræst Aalborg 7. marts 51): **Kaj Lyksholm**, * 28. dec 16 Brønderslev. Forældre: Maskinsmed August Vilhelm L og Anine Sørine Olsen. Maskinarbejder 31–38, stud Rønde 41, c 48[1] (h-74). Hjpr Sindal-A 15. maj 48. ~ 29. juli 47 Gudrun Marie Nabe-Nielsen, * 28. aug 15 Fjerritslev. Forældre: Kbmd Marius Nielsen og Ane Marie Nielsen. – Hustrus broder: Raabjerg. Forflyttet til sp V-Ø Vandet 20. dec 62.

23. 1. maj 1963–21. juni 67 (dsk sømandspræst Antwerpen 58): **Laust Iver Iversen Kristensen**, * 9. dec 25 Vorbasse. Forældre: Gdjr Niels Marius K og Mette Jensen. Mejerielev 41–44, stud Rønde 48, c 56[1] (l-82) hjpr Fakse 20. aug 56. ~ 24. marts 51 Gerda Marie Petersen, * 10. marts 29 Ringkøbing. Forældre: Civilingeniør Anton Rasmus P og Petra Marie Stæhr.

Fmd Det teol studenterraad 52–53, sekr Tønder provstikonvent 64–67, medl DKUs amts komite og

repræsentantskab, skr art i Sdj mdskr 65, kronikør i dagspressen. Forflyttet til sp Balslev-E 21. juni 67.

24. 30. okt 1967 (kkp Rind 23. marts 57, rkp 10. maj 61): **Jens Kresten Jensen Schmidt,** * 6. marts 19 Mjolden. Forældre: Gdjr Kresten Jensen S og Kjestine Marie Reuss. Stud Statens kurs 48, c 54[2] (1-81), hjpr Herlev 11. dec 54. ~ 9. maj 52 Sara Elisabeth Madsen, * 11. maj 19 Sønderholm. Forældre: Husmand Jens M og Anna Margrethe Nielsen.

Fmd Sudankr Herningfbd 66–67.

Residerende kapellan

(Opr 28. marts 1941 med henblik paa særlig betjening af de tyske mindretal, nedlagt 26. april 48).

1. 28. marts 1941–2. juni 47 (andenpræst for de tyske mindretal med bopæl i Haderslev 7. maj 34): **Christian Friedrich Bruhn,** fl t rkp Sct Thomas k, Frederiksberg, se der.

Tysk frimenighedspræst

1. 1948–61: **Hans-Egon Nicolai Petersen,** * 17. sept 21 Tinglev. Faderen: Skatteinspektør. Stud Tønder 40, c Halle 44 og 49, frimghpræst Løgumkloster med omegn 48, Burkal 56. ~ 24. marts 44 Jette Andrea List, * 24. maj 16 Rømø. Faderen: Gdjr.

2. 1961: (sp Burg Ditmarsken 53): **Johannes Kühl,** * 9. maj 11 Bolderslev. Faderen: Landmand. Stud Flensborg 31, c Kiel 35 (Fest sehr gut), hjpr Blankenese, Hamborg 39. ~ 22. okt 37 Johanne Andersen, * 19. jan 14 Sørup, Angel. Faderen: Postbeamte.

Litt: foruden forn: Pastor Johs. Koks afh, se foran, J. Brodersen: Fra gl dage, 1912, Carsten Petersen: Slesv præster, 1938, Kirke og s, 1953, Hejselbj P s 68 f, Carla Schibler i KS julebog 1939, Rens efterskoles aarsskrifter, N. C. Spandets artikler i Sdj mdskr 1944, Vestkysten 1960, Jul i Vestjyll, Dsk hjemstavnsforl 1960, Ludvig Andreasen: Deutscher Volkskalender, 1938, og 1948, Sdj mdskr 1948 93 f, 1950, 85 f Nationalmus arb 1956, 115–27 (om Grøngaard), Max Junge i »Junge front« 1944, 11 f (om Vestergaard), N. C. Spandet: Af Jyndevad skoles hist gn 150 aar, Sdj mdskr 1944, 151–63, Bernhard Hansen: Forholdene i Rens, i 19 aarh, smst 1953, 1–16, 33–44, 1961, 179–82, Hans Gregersen: B sogn 1864, Sdj mdskr 1950, 154 f.

BYLDERUP

Bylderup sogn, 4348 ha, er ganske fladt (Tinglev-fladen) hælder jævnt fra nordøst mod sydvest, gennemstrømmes af Slogs herreds mange smaa vandløb, omgivet af enge. Sognet er højest mod NØ, ca 20 m, aaerne danner vifteform, der samles mod SV, størstedelen af den ældre bebyggelse paa kanten af engene og sandfladerne. Et smukt eksempel er dobbeltbyen Bylderup-Lendemark, der ligger paa hver sin side af Slogsaa. I nyere tid en del afvanding. Hederne er taget under kultur, og fygningsjord er tilplantet. – Byerne B med centralskole fra 1960, her er ogsaa Slogsherreds ungdomsskole, bibl, fh, Slogsherredhus fra 1910 med friluftsscene fra 1964, sportspl med idrætshal fra 1965, Lendemark, bymæssig bebyggelse, 250 indbyggere, med præstegaard, tysk privatskole fra 1949 med børnehave, Sottrup med mh fra 1905, Bredevad, Duborg, Frestrup, Hajstrup. Bebyggelser: Nystaden, Søllingvraa, Heds m m. – Blandt gaarde nævnes: Hajstrupgd, tidl frigaard og kancelligods, udstykket 1920, Karlsvraa, tidl adelsgaard, 1927 blev den delt i 2 gaarde. En gammel slægtsgaard i Hajstrup ejet i ca 120 aar af slægten *Paulsen,* fra 1878 af amtsforstander Thomas Paulsen Bucka, derefter af hans søn.

Oldtidsminder: 2 ret anselige høje, Heds høj og Galgehøj ved Hajstrup. 11 høje er sløjfet. Løgumkloster havde store arealer i sognet. Herredstinget er fra gl tid holdt i B, og kirken var herredskirke. Ved Bredevad stog galgen, mindesten.

En del plantage, Frestrup 113 ha, Lendemark-Sottrup pl, 204 ha, plantagen Cimbria, m m.

Mindelund i Bredevad for kampen 9. april 1940, da en gruppe danske soldater her søgte at standse de fremrykkende tyske tropper.

Hajstrupgd ejedes af den i historie og sagn og digte berømte **Nis Henriksen,** (* 1478, † 1554), fra 1518 herredsfoged (se Sdj aarb, 1891, 213 f).

Nis Henriksen var en energisk mand, han indskrev sit navn i Danmarks historie ved sin optræden paa Urnehoved landsting 1523, da han imod det samlede ting, der holdt paa Chr. II, anbefalede hertug Frederiks valg til konge af Danmark. Det havde nær kostet ham livet, men belønningen udeblev ikke. Han grundlagde familiens velstand, der senere blev opretholdt ved indbringende studedrift. Han skænkede smukke gaver til kirken. Historikeren Jonas Hoyer kalder ham en »ein verschlagenes Weltkind«, hvilket ikke stemmer med hans gravskrift: »Gott ist mein hogest trost«. Han lod sin røde kappe, gennemhullet af bøndernes pile fra Urnehoved ophænge i kirken. Det paavirkede maaske hans stilling i tronfølgespm, at hertug Frederik paa hans tid havde købt den nærliggende gaard, Karlsvraa, af Rantzau-slægten. I 8 slægtled sad slægten Nissen paa Hajstrup. (Gaarden har nu 134 ha).

Under den tyske administration var sognet delt i 8 kommuner: B, Bredevad, Lendemark, Sottrup, Heds, Duborg, Fredstrup, Hajstrup, samt Hajstrupgaard godsdistrikt.

Afstemninger: 1871: 103 dsk, 34 ty, 1920: 348 dsk (44 tilrejs), 204 ty (59 tilrejs), 1964: 459 dsk, 107 ty.

Af den ældre præstehistorie

Præstehistorien kan føres tilbage til 1280, da præsten *Svend* fra Bylderup underskrev et testamente (C. P 51). *Jonas Paludanus* angives som den første luth sp, efterfulgt af sønnen *Peder Paludanus* (1587–1613), han blev afskediget p gr a spil og døde i Aabenraa 1637 (C. P 249). – *Peter Fabricius* (1613–17) flyttede til Varnæs, *Simon Johs. Suletanus* 1618–30) efterfulgtes af *Enevold Laurentius* (1630–60), der formentlig var fader til *Laur. Ewald,* sp Dagebøl, og *Niels Ewald,* sp Højst, hvis søn var den kendte pietist *Enevold Ewald,* Højst, senere Vajsenhuset, Kbhvn. (Præstehist saml 174), Unsterbl Sterbl I, 60 f). *Enevold Laurentius* tid her var præget af svenskekrigene. Hans datter blev gift med eftm *Gjøde Ægidius Lauritsen* (1661–98), hvis fader var vinhandler i Ribe og jøde. L var en betydelig og myndig mand (K og s 24, se Kinch: Ribe II, 255, Brickas lex IV, 50). 3 sønner blev præster, den ene her, den anden i Ravsted, den 3. Bertel Gjødesen Ægidius († 1733) blev sp i Varnæs, han udgav 1717 en dansk salmebog, tildels med salmer af ham selv. Den var i brug i enkelte egne i Sønderjylland til omkr 1850. Han blev født i Bylderup pgd 1673. (1595–1708 var der fast diakon i Bylderup.

Den sidste diakon, *Friedrich Lilius,* (c 1660–1708) af Adelby, var her i ca 48 aar).

Pastor *Ewald Gjødesen* (1698–1732), se Sdj aarb 1891–, 231. – Pastor *Johs. J. Lou* (1732–66), var stud fra Mtrp, Kbhvn, i disse aar var der nogen pietistisk vækkelse, men de vakte søgte til Burkal (J. Br 390–91). – Pastor *Andreas Andersen* (1766–96) var født i Tønder, han var skarpt imod de vakte og Herrnhuterne, skældte dem ud i sine prædikener. Der var mange vakte, bl a gdjr *Andreas Andersen,* der hed det samme som præsten. De vakte ville ikke høre paa denne skælden og vandrede i flok og følge til Burkal og horte pastor *P. Petersen.* (J. Br 394). – Pastor *Paul Hansen Grangaard* (1797–1820) var rationalist, men der var stadigt et samfund af vakte. Degnen *Hans Nielsen* efterfulgtes af sin søn, *Nikolaj Hansen,* gift med Elene Matthiesen. De var levende Guds børn, han digtede salmer, blev ofte hentet til syge, hans hjertelige undervisning medførte, at børn fra vid omkreds søgte hans skole. Han var lærer her i mange aar. En søn af ham blev præst ved Domkirken i Slesvig, og dennes yngste datter blev gift med generalsuperintendent *Th. Kaftan* (J. Br 403). – Pastor *Knud Krongaard* (1821–32) var ikke rationalist, men forkyndte evangeliet saadan, at »man haabede paa vækkelse, men desværre blev det sagt, at K og hans hustru ikke brød sig om andet i sognet end deres egen husholdning (J. Br 538). Han var i Bylderup meget frisindet«. Han var født i Vilstrup, og cand theol i Kbhvn. – *Peter Christiansen Schmidt* (1833–49) fl t Burkal, se Skodborg, var fra Ravsted og cand fra Gottorp. Kirkegang og kirkeliv var ringe i disse aar. *Andreas Matzen* (1849–50) blev afsk 1850, senere sp her igen. *Frederik Holten Lützhøft,* (1851–64), om ham beretter c mag K. V. Gregersen i Ribe St aarb 1950, s 52 f, bl a:

Efter treaarskrigen (1848–50) maatte den danske regerings fremmeste maal blive en befæstelse af det vundne resultat. Det folkelige gennembrud, som man havde oplevet i kongeriget, var nemlig noget ganske fremmed for største delen af den sønderjyske befolkning. Myndighederne iværksatte derfor et bevidst arbejde for at gennemføre det gamle grænselands aandelige genforening med moderlandet.

En meget væsentlig andel i dette genforeningsarbejde tilkom præstestanden, idet kun faa embedsmænd kommer i en lignende nær tilknytning til folkets brede lag. Et helt kuld af præster vandrede derfor efter krigens heldige afslutning over Kongeaaen ned til det omstridte land for at kunne være med til at virke i den folkelige sags tjeneste. Mange af disse præster var betydelige mænd, hvis navne derfor endnu ikke er gaaet i glemme.

Til Bylderup sogn, et af de sydøstligste i Ribe stift, kom den 27. april 1851 *Frederik Holten Lützhøft,* der var ud af en gammel angelboslægt, der dog siden slutningen af det 18. aarhundrede har været hjemmehørende paa Fyn og Sjælland.

Et par aar efter sin ankomst til dette stille landsogn ægtede han sin ungdomsveninde, *Jansine Worsøe* fra København, med hvem han blev fader til syv børn, blandt hvilke den senere stiftsprovst i Odense, H. H. H. Lützhøft.

Af myndighederne blev Holten Lützhøft i 1854 udpeget til medlem af det første valgkollegium, som skulle forberede valget af en gejstlig stænderdeputeret for Tønder provstis gejstlighed, men bortset herfra tog han ikke virksom del i det politiske liv. Det var paa det aandelige omraade, han fandt sit virkefelt.

Det har i begyndelsen slet ikke været saa let for den unge »rigsdanske« præst at komme i kontakt med befolkningen, der – skønt dansk af blod og sprog – ikke havde spor tilknytning til dansk kultur. Som præst mødte han en kristendom af et vist udvortes præg, som sognefolket holdt i hævd som al anden arv fra fædrene. Det nye kristelige røre i Kongeriget, repræsenteret af navne som *Grundtvig* og *Søren Kierkegaard,* var derimod noget ganske ukendt. En stor og arbejdssvanger opgave ventede derfor paa den unge, knapt 30-aarige præst. Ved sit ligefremme, alvorligt myndige væsen, sin redelige karakter og sin centralt kristelige forkyndelse lykkedes det ham dog i aarenes løb at vinde sine sognebørns agtelse og sympati. Han har selv fortalt herom paa sin egen stille maade i sine aarlige indberetninger til provstekontoret i Tønder: Med undtagelse af indberetningerne fra 1860 og 1861 findes de alle bevaret blandt papirerne fra Tønder provstearkiv, der nu beror paa »Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele« i Aabenraa.

Den preussiske erobring af Sønderjylland 1864 afbrød brat den forjættelsesfulde udvikling af Holten Lützhøfts virke i Bylderup sogn. Om sine sidste dage i præstegaarden i Lendemark i Bylderup sogn har han fortalt i sin dagbog, som er gengivet i uddrag i Sønderjydske Aarbøger 1936, ligesom han til Th. A. J. Regenburg, der som departementschef i det slesvigske ministerium ledede styret af Sønderjyllands kirke- og skolesager mellem krigene, har sendt en indberetning om »Slesvigske Stemninger og Tilstande fra 6. febr til 3. okt 1864«, der findes optrykt i Sønderjydsk Maanedsskrift 1950.

Holten Lützhøft var blevet en afholdt præst i Bylderup sogn. Da de unge magthavere tragtede efter at faa ham afsat, androg ikke færre end 120 af 135 stemmeberettigede i sognet om at maatte beholde ham. Alt var dog forgæves. Den 18. aug 1864 modtog han sin afsked. Han skriver selv om sin bortrejse: »Jeg følte, at mit livs bedste aar vare henrundne under min virksomhed i Bylderup. Jeg havde omfattet de slesvigske forhold med megen kjerlighed og levet mig saaledes ind i dem, at jeg neppe nogensinde frivillig havde forladt denne provinds; nu drog jeg fordreven derfra som en hjemløs mand efterladende min elskede virkekreds i de bittreste fjenders hænder. Mine sognefolks kjerlighed ledsagede mig paa vejen, mange af dem ledsagede mig til Flensborg, og alt mit gods befordredes til skibet af dem. Over det tro Flensborgs nørre port vajede oprørsfanen, men haabet havde ikke forladt mine kjære Bylderuper. De sagde mig farvel med det tilsagn, at de nok skulle komme og hente mig igjen, og det skulle være en glædesdag. At jeg maatte opleve den!«

Dette fromme ønske skulle han dog ikke faa opfyldt. Sønderjylland havde et halvt aarhundredes fremmedherredømme foran sig. I for-

aaret 1868 var Holten Lützhøft blevet kaldet til Ørsted-Daastrup menighed ved Roskilde, hvor han havde sin gerning til 1897. Sine sidste leveaar boede han paa Frederiksberg, hvor han døde i 1903.«

Tiden efter 1864 til 1920

Pastor *Andreas Matzen,* der havde været sp her 1849–51, kom tilbage og blev atter sp her 1865–68, hvorefter han blev skoleraadgiver i Slesvig.

Pastor *Heinrich Wolf* (1869–81) fl t Varnæs, se der. Pgd brændte 1875.

Pastor *Rud. B. Bahnsen* (1882–94) satte dybe spor. Han stod Brødremgh nær, og mindes som en fremragende vækkelsesprædikant, han havde meget stor kirkegang og øvede en velsignelsesrig indflydelse paa sognets kirkelige liv. Det skyldes hans forkyndelse, at der i en del af sognet stadigt er en kreds af Lt Mf. Mange var i de aar præget af alvor og respekt for Guds ord. Han var virksom for ansættelsen af miss *L. Birk* og stod i forbindelse med de præster i IM, der fra 1887 udgav »Sædekornet« (C. P 185). Han var medstifter af og BM for IM i Nordslesvig 1886.

Pastor *Simon S. Simonsen* (1894–1903). Vækkelsen fortsattes og der var stort kirkebesøg. Pastor S oversatte Vilhelm Becks: Fra livets kilde til tysk. Vel særligt p gr a de tilflyttede tyske embedsmænd blev der holdt altergang paa tysk 2 gange aarligt. Efter 1900 var der 12 tyske gudstjenester aarligt, dermed var den kirkelige splittelse rykket ind i sognet.

Pastor *H. Burmeister* (1903–06) se Tinglev, var tysk, mh Zion i Sottrup indviedes 1905, her samledes de vakte, og der var en udstrakt mødevirksomhed.

Pastor *J. C. A. Braren* (1907–12) se Højer, var født paa Før. I hans tid var kkg god, han var afholdt, ogsaa af den danske befolkning, som han mødte med forstaaelse. 1910 indviedes det første fh i Slogs herred, Slogsherredhus, der blev et samlingssted for de danske, som trofast kom her til møder og sammenkomster.

Pastor *A. von Helmolt* (1913–20) var udpræget tysk, kom hertil fra Tyskland, var født ved Gøttingen. Der var god tilslutning til gudstjenesterne i begyndelsen, krigen udbrød 1914 og sindene var i bevægelse. Pastor von H havde været kateket ved Sct Petri k i Kbhvn, og var indkaldt under krigen. Hans optræden var, ikke mindst naar han var hjemme paa orlov, meget udæskende for en del af sognet. Det blev ikke bedre efter hans hjemkomst fra krigen. Hans nervesystem havde vel nok lidt en del i krigen. Han var ihvertfald meget uligevægtig, saa at baade han og andre til tider kunne være bange for et sammenbrud. – Juni 1920, altsaa inden genforeningsdagen, kom til provsten nogle Bylderup-folk, hvis sønner var faldne i krigen og klagede over præsten. Han havde ladet lave en mindetavle for de faldne, forsynet den med det Schleswig-holstenske vaaben og en tysk indskrift om, at de var faldne for fædrelandet. De mænd, som klagede havde selv nægtet at lade deres sønners navne komme paa tavlen, mens andre dansksindede havde ladet sig overtale af præsten. Nu skulle tavlen afsløres ved en fest i kirken, og de bad om hjælp til at faa dette forhindret. Provsten indberettede sagen, og stiftsøvrigheden forbød i skr af 22. juni 20 direkte til præsten af ophænge mindetavlen, før den var godkendt af de kirkelige myndigheder. Alligevel foretog han afsløringen, samtidig med, at han egenmægtigt flyttede kirkens gamle krucifix fra skibets nordvæg for at give plads for tavlen. Dette gjorde ikke hans forhold til den danske befolkning bedre, og hans handling direkte imod stiftsøvrighedens skrivelse føjede et nyt moment til, som gjorde det vanskeligere at anerkende ham som skikket til at blive. F'ørst 27. sept 20 svarede han stiftsøvrigheden. Der var ogsaa noget med, at han havde været bortrejst uden tilladelse og holdt tysk gudstjeneste paa kongens fødselsdag. Sagen trak ud, og man nærmede sig den tid, da der skulle være afstemning om hans forbliven. Da konfirmandundervisningen skulle begynde, kom der anmodning om at faa en anden til at læse med konfirmanderne, og da *von Helmolt* endeligt forlod Bylderup og rejste til Lockstedter Lager, blev pastor *Schülein* konstitueret her. Mindetavlen blev ændret, saa det schlesw holst vaaben blev fjernet, den tyske indskrift ligesaa, de manglende danske navne kom med, krucifixet kom tilbage paa sin gamle plads, og mindetavlen flyttet. (Erik Christensen: Fra min virks i Tønder, 1939, 26 f).

Tiden efter 1920

Der var 7 ansøgere til Bylderup, og valget stod mellem præsterne *J. C. Knudsen,* Gerrild og *M. T. Berg,* Drejø. (den 3. indstillede var udnævnt andetsteds). Pastor *J. C. Knudsen* blev udnævnt (1921–34), han var grundtvigsk, en rigt begavet mand, havde været seminarielærer, var litteraturhistoriker, havde ved sit friske væsen let ved at komme i kontakt med folk. Pastor K skrev: Der er 2 teltmisskredse, bibellæsn og ungdomsm i pgd, enkelte Lt Mf, lidt baptisme og pinsebevægelse. 33 pct. tyske.

Den kirkelige deling med danske og tyske gudstjenester fortsattes efter genforeningen. Efter begæring blev der anordnet 12 aarlige gudstjenester ved nabopræsten, *J. Hansen,* Hostrup. Efter ham overtog pastor *C. F. Bruhn* disse gudstjenester, men det blev senere ophævet. En del af de tyske meldte sig ind i den tyske frimenighed og der blev holdt 12 aarlige gudstjenester ved frimenighedspræst *Nissen,* Tinglev. Sognet var 1933–45 delt i 3 lejre, og der var 3 præster til at holde gudstjeneste. Det virkede ikke til samling.

Pastor *H. M. Detlefsen* (1935–56), sønderjyde, født i Maugstrup sogn, skriver, at der er »groet græs paa de gamle kirkestier, men endnu samles en trofast kreds i det gamle Guds hus«.

Sognet er præget af grænseforhold, enkelte Lt Mf, mh, fh, kirkeblad, ungdomsm i pgd, den tyske frimenighed benytter kirken 1 gang mdl.

Pastor *P. Lund* (siden 1956) skriver 1967: Kkg 5 pct, præget af grænseforhold, bibelkr, Pathankreds, sømandskr, enkelte Lt Mf, Pinsebev, Mh og IM kreds, kirkeblad, fh (Slogsherredhus) med gr kreds. Den tyske frimgh benytter kirken een gang mdl. Tysk privatskole.

Blandt *lægfolk* nævnes:

Vejmand *Lorenz Bock,* (* 95) haardt saaret i krigen 1918, i menighedsraadet. Gdjr *Paul P. Bucka,* * 78 i menighedsraad og sogneraad. Gdjr *Peter Petersen,* * 96, 25 mdr i russisk fangenskab, i menighedsraad i best for Landbof eksportslagteri osv.

Kommunekasserer *C. Nielsen,* gdjr *Martin Iversen,* Sottrup, er fmd for menighedsraadet. Fmd for IM har været: Gdjr *H. Thomsen.*

Fmd for fh har været: gdjr *M. Matthiesen.*

Skolen

Centralskole fra 1960. Lærer Nis Knudsen. Tysk skole med børnehave.

Verdenskrigen: 34 faldne fra sognet.

1927 oplyses: Jævnt god kkg, bibell og ungdomsm i pgd, enkelte Lt Mf, lidt IM baptister, pinsemiss. 1939: Mdl tysk gudstj, baade folkek og frikirk, enk Lt Mf, mh, fh, sp præd 1 gang mdl i Hedsmark i en udkant af sognet. 1947: Præges af grænseforhold, mdl tysk gudstj, mh, enk Lt Mf, ungdomsm i pgd, fh. 1959: Kkg 5 pct, grænseforhold, Pathankreds, sømandskr, DKU, enk Lt Mf ungdomsm i pgd, kirkeblad, den tyske frimgh benytter kirken een gang mdl. Rent landsogn. 1967, se ovf.

Bylderup kirke (Vor Frue), gl herredskirke helt vestligt i sognet, nær banen, mellem B og Lendemark, romansk apsis, kor og skib, opført af munkesten, skibet er forlænget, ind i forlængelsen er 1626 bygget et taarn med sadeltag, taarnet og vestgavle staar med blank mur, ellers er kirken hvidkalket. Indtil 1880 havde kirken blytag, saa skifertag. Apsis har skraasokkel og en art savskifte, dens 3 romanske vinduer er genaabnet 1952, to romanske vinduer i koret bruges ligesom skibets østre syd-vindue. Flere andre vinduer i brug, rundbuede og falsede døre i murede fremspring, norddøren var tilmuret til 1952. Over korets østgavl en vindfløj fra 1600t med Chr. Vs spejlmonogram. Stort senmiddelald vaabenhus mod syd af munkesten, meget ombygget, solur fra 1700t af røde kalksten. Taarnet (er opført som erstatning for en fritstaaende klokkestabel), hviler paa svære indvendige piller. Kirken havde spir, som brændte 1682 (ved lynnedslag under et »Gottes Wetter«). Talrige jernankre paa taarnet og vestgavlen. Kor og apsis hvælvet, korbuen flankeres af to i 1952 retablerede nicher. Gipsloftet i skibet fjernedes 1952 og den graa farve paa bjælker og brædder opmaledes. Inventaret blev hovedrestaur 1951–52 (P. Kr. Andersen). Alterbordet er snedkret 1951 af gl panel, maaske stolegavle fra før 1759. Renæssancealtertavle fra ca 1600, med 4 korintiserede søjler, midtfeltet har nadvermaleri fra ca 1780. Høje smalle sidefelter og sædv vinger, topstykker baade over hoved- og sidefelter, overv stafferet i blaat og rødt. Sengotisk kalk fra 1600t med sekstunget fod, ille gipsafstøbning af Thorvaldsens Kristus, syvarmet lysestage hvorpaa et paanittet krucifix, bæger fra ca 1675, oblatæske fra 1886, vinkande fra 1919, skænket til minde om pastor Lützhøft, stager fra 1600t, 40 cm høje, alter skranke fra 1943, ejendommelig træfont fra 1710 med samtidigt fad og laag, ottesidet kumme og fod, kummen hviler paa en Johs. døber-figur. Tindaabsfad og fontelaag af messing. Den gl defekte gotlandske kalkstensfont staar i taarnrummet. Lille, sengotisk krucifix paa triumfvæggen. Prædikestol med samtidig retkantet lydhimmel fra 1583, 5 fag, ungrenæssancesøjler paa hjørnerne. I felterne Paulus, Kristus, Peter og hertugvaaben. Stoleværk fra 1952. Paa skibets sydvæg et maleri af Kristus fra ca 1700. Fine epitafier paa nordvæggen, det ene meget stort. Gravsten, bl a over Nis Henriksen (se ovf). To klokker, den ene en genforeningsklokke. 250 sd. Orgel. Mindetavle over faldne 1914–18. Sidst i 1800t var der vilje til at gøre noget for kirken, men man var ikke nænsom. Blytaget afløstes af skifertag, de gamle trævinduer afløstes af støbejernsvinduer, de gamle stolestader med renæssancegavle afløstes af nye stole, det gamle teglstensgulv afløstes af flisegulv, koret blev hævet, træværket nymalet. En del blev restaureret 1952.

Danm kirker, XXI, Tønder a, s 1606–24.

Folketal: 1860: 911, 1910: 997, 1925: 906, 1965: 1103.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u p (4 dsk, 2 ty), 1934: 1 IM, 1 soc, 4 u p, (4 dsk, 2 ty), 1942: 1 IM, 5 u p (5 dsk, 1 ty), 1953: do, 1965: 5 borg, 2 soc.

Sognepræst

Indt: 1907: 4216 rm, 1922: 3 kl, 1958: 12 kl. Pgd i Lendemark, opf 1876, smukt beliggende med haven ned til Slogsaa. Avlingen 89 ha, deraf 35 plantager.

13. 1849—50: **Andreas Matzen,** afsk, se ndf.

14. 12. marts 1851–28. okt 64 (overlærer Søetatens drengeskole): **Frederik Holten Lützhøft,** afsk, se sp Ørsted-D.

15. 1865–68 (sp Drelsdorff, Sydslesv 54): **Andreas Matzen,** * 16. dec 18 Tønder landsogn. Forældre: Mietzmann Lauritz M og Ellen Hansdatter. Stud Flensborg 42, c Gottorp 47, sp Bylderup 49–50, afsk kst sp Friederichsstad 51, afsk 68, regerings- og skoleraad i Slesvig 68, † 8. aug 79. ∼[1] 4. sept 49 Anna Maria Riis, * 2. juni 27 Løgumkloster. Forældre: Glarmester Peter R og Anna Dorothea Nicolaysen, † 8. aug 51, ∼[2] 10. juni 53 Henriette Ingermann, * 9. nov 32.

16. 1869–81 (sp Skast 65): **Heinrich Wolf,** fl t Varnæs, se der.

17. 1882–94 (diakon Tønder 79) **Rudolph Bernhard Bahnsen,** * 4. aug 54 Haderslev. Forældre: Snedker Lorenz Bernhard B og Mette Marie Barsøe. Stud Haderslev 73 c 78, afsk 94, husfader og missionsinspektør Othmarschen under Breklummissionen 94, ∼ 9. maj 85 Ane Margrethe Mamsen, * 23. febr 58. Forældre: Gaardmand Christian Thomsen M og Petrine Petersen.

18. 1894–1903 (diakon Ullerup 86): **Simon Christian Simonsen,** * 2. marts 57 i Graasten. Forældre: Opsynsmand Thomas S og Charlotte Sophie Christine Petersen. Tog afsked p gr a halslidelse 03, † 12. marts 06. ∼ 12. dec 95 Margrethe Dorothea Magnussen, * 1. juli 58 Hoptrup: Forældre: Gaardmand Matthias M og Cathrine Elisabeth Schwager.

19. 1903–06: **Heinrich Burmeister,** fl t Burkal, se Tinglev.

20. 1907–12: **Jürgen Carl Anton Braren,** fl t Aastrup, se Højer.

21. 1913–21: **Adolph Heinrich Ferdinand Hans von Helmolt,** * 20. okt 80 i Grone, kreis Göttingen, flyttet til Grone.

22. 24. okt 1921–1. okt 34 (sp Gerrild-H 12. febr 16): **Janus Christian Knudsen,** * 11. juli 74 Tinning, Foldby. Forældre: Lærer Jens K og Ane Christensen. Stud priv 92, cand mag 98 (hist, dsk, latin), huslærer Ørbæklunde, c 02[2] (1), redaktionssekretær Sorø amtstid 02, seminarielærer, Skaarup 03, hjpr Skaarup 8. marts 09, afsk 1. okt 34, † 7. maj 39. ∼[1] 30. april 04 Marie Elisabeth Møller, * 6. febr 73 Skanderup, † 16. marts 06. Forældre: Vejassistent Jørgen Christian M og Augusta Cathrine Lassen. ∼[2] 28. okt 09 Emilie Tofte, * 27. dec 81 Skaarup, † 18. marts 66. Forældre: Seminarielærer og komponist Jens Henrik Carl Marius T og Valborg Marie Tofte.

Fmd amtsudv Kr foren f børns redning 27–34, fmd Djurs nørre herreds bibelselskab 18–21, BM

Dsk lettisk forening (erholdt 28 den lettiske stjerneorden).

Udg 12: Dansk (og norsk-islandsk) litteratur før 1500 (2. opl 13), 13: Danske digtere i 19 aarh m tillæg, 2 udg 15, 13: Reformationstiden og den lærde tid, dsk litteraturhist i 16–17 aarh, 14: Norske digtere i 19 aarh, 34: Fra Chr. Pedersen til Baggesen. Oversat lettiske noveller, skrev talrige art om Estland, Letland, Lithauen, Polen, Czekoslovakiet, Frankrig.

23. 21. jan 1935–30. juli 56 (sp Aadum 13. okt 27): **Hans Mathias Detlefsen,** * 20. marts 87 Simmersted, Maugstrup. Forældre: Gdjr Claus D og Christine Augusta Nissen. Landmand, stud Døcker 23, c 27^2 (h_1), afsk 30. juli 56. ~ 21. dec 19 Margrethe Østergaard, * 3. april 95 Oksenvad. Forældre: Gdjr Søren Petersen Ø og Marie Junker.

24. 10. nov 1956 (feltpræst den danske kommando Tyskland 1. okt 49): **Poul Lund,** * 23. marts 19 Nakskov. Forældre: Konstruktør Jes Nielsen L og Emma Johanne Hansen. Stud Odense 37, c 46^2 (h-68), feltpræst, hjpr Rinkenæs 1. dec 47. ~ 5. april 41 Ellen Dalsgaard, * 3. marts 18 Odense. Forældre: Cykelhandler Jens Christian D og Sigrid Marie Astrid Hansen.

Litt foruden oven: Sdj aarb 1891, J. Brodersen: Fra gl dage, 1912, Carsten Petersen: Slesv præster, 1938, Kirke og sogn, 1953, 22 f. Hejselbj P s 72 f, Sdj mdskr 1950, 102–12, Sdj aarb 1891, 213–43.

HØJST

Højst sogn, 5113 ha, ganske fladt, paa den vestslesvigske slette, gennemløbet af Arnaa samt Hvirlaa, der danner sydgrænsen. En del eng, mose og nogen plantage, sandmuldet jord, dog lerjord ved Mosbøl.

Mange landsbyer, størst er Øster Højst 400 indb, centralskole fra 1959, udvidet 64, bibl, sportsplads, kro, fh fra 1923 (250 sd, se Sprogforen almanak 1925, 93), stort mejeri, postkontor, butikker, desuden Vester Højst, Bøgvad, Søvang, Holm, Alslevkro m fh fra 1950, kroen nedlagt. Enkelte større gaarde, domænen Ellehus, mange mindre ejendomme og ny husmandsbrug, de fleste udstykket fra det nu nedlagte Mosbøl, Ellehus og Adelvad.

Der kendes kun 4 oldtidshøje, nu sløjfet. I engene er opgravet store træstammer, minder om fortidens store skove. Byen Bastlund, der tilhørte hertug Frederik, uddøde under en pest og laa øde hen omkring aar 1500. Klostret i Løgum ejede paa samme tid ejendomme i Lydersholm og Tuetmose. Abbed og konvent i Løgum mageskifter med hertugen, der dog stiller den betingelse, at alle huse og ejendomme i Bastlund nedrives (afbrændes) og beboerne i Alslev tildeles jorden.

Marken, hvor før Bastlund mølle laa, kaldes den dag i dag (1971), Mølbjerg. Bastlund-skat betaltes endnu omkring 1900 af en gaardmand mellem Alslev og Højst.

Ellehus domæne købtes 1906 af den prøjsiske stat, senere tilkøbtes Margrethegaard. Forpagtningen udløb 1926 (225 ha), hvorefter højskoleforst og folketingsmedl, magister Erik Appel overtog forpagtningen af en stamparcel paa 81 ha. Nuværende ejer: J. Jensen. Den Thomsenske gaard i Holm i samme slægt siden 1818. Paa den thomsenske slægtsgaard i Holm kan slægten føres tilbage til før 1600. (jvfr slægtstavle).

Lundsgaard har været i Nielsen-familiens eje fra 1677–1956. Foruden de to nævnte findes flere andre slægtsgaarde i Højst sogn.

Afstemninger: 1871: 80 dsk, 31 ty,. Folkeafst 1920: 282 dsk, 203 ty, (45 tilrejs fra Danm, 38 fra Tyskl), 1943: 200 dsk, 126 ty, soc 58, 30 nationalsoc, 1964: 466 dsk, 157 ty.

Under den prøjsiske administration var her 8 kommuner: Ø Højst, Alslev nord for aaen, Alslev syd for aaen, V Højst, Mosbøl, Bøgvad, Søvang og Holme.

Af den ældre præstehistorie

Højst hørte til Slesvig stift indtil 1921. Arnaa var skel mellem Ribe og Slesvig stifter. I middelalderen var Højst anneks til Hostrup en kort tid med kapellan i Højst. Omhandlede kapellan hed Claus Jensen, kaldet hr Claus. Efter dennes indsættelse som kapellan 1506 opstod en meget langvarig og bitter strid mellem menigheden i Højst og Adelen paa Solvig, familien Gjordsen. Denne fik saa indsat en præst ved navn hr Hermann, indrettede kirkesal paa Solvig, hvor hr Hermann skulle prædike først, medens hr Claus maatte staa ved kirkedøren i Højst, indtil det behagede hr. Hermann at arrivere her. Striden medførte bl a, at fam Gjordsen forbød sine fæstebønder at yde tiende til hr Claus, hvorefter Vester-Højst og Alslev gik til Løgum og Arndrup til Bedsted (jvfr gamle haandskrifter). V-Højst og Alslev er senere vendt tilbage til Højst sogn, hvorimod Arndrup stadig hører til Bedsted. Indtil omkring ref søgte Alslev og V Højst til Nr Løgum, 1529 sluttedes forlig med abbeden i Løgumkloster, at Højst skulle være deres rette sognekirke, men endnu 1539 gik skellet ml Lø og Slogs herreder ved Arnaa. Den første lutherske sognepræst skal have været hr *Frderik* († ca 1544), derefter *Petrus Thomæ* (1544–92), hvis datter blev gift med eftm *Johannes Prætorius* (1592–1645), der havde studeret i Kønigsberg og Rostock. En morsom overenskomst findes fra 1634 mellem præsten og degnen i Højst, hvorefter degnen giver afkald paa rettigheden til at have duer og kyllinger i kirken og taarnet, hvilket tilkom præsten (C. P 251). En datter af pastor P blev gift med *Enevold Lauridsen,* sp Bylderup, og deres søn var Niels Ewald, som blev sp her 1702. I Højst var der 3 slægtled af slægten *Prætorius* og de hed alle Johannes Prætorius. Efter Johs P, († 1645) kom hans søn *Johannes Prætorius* (1645–86), i disse aar fik sognet svenskekrigenes besværligheder at mærke. Hans søn, *Johannes Prætorius* (1686–1702) var fader til Stephan P, sp Hammelev, og svigerfader til eftm, *Niels Ewald.* Søndag efter paaske 1694 blev der første gang efter fyrsteligt paabud offentligt eksamineret og konfirmeret i Højst kirke (C. P 271).

Niels (Nicolai) Ewald (1703–33) var søn af Enevold Lauridsen, sp Bylderup, havde studeret i Kiel og Kbhvn. Efter hans optegnelser har han sikkert været pietist (»Et helligt og sandt Jesu vidne«, J. Br, 364 f). Niels Ewald var meget landbrugsinteresseret; erhvervede 8. juli 1696 en gottorpsk ødegaard, dengang kaldet »Niels Nissens hus« i Højst. (nærmere herom foreligger).

Sønnen, Johannes Ewald, 26. juli 1702–12. febr 1767, blev landmand. Han overtog senere

gaarden, lod opføre nye bygninger paa marken Vittehøj vest for byen; den nye gaard kaldtes »Vittegaard«.

Niels Ewald fulgte interesseret med i byggearbejdet. Under et af hans talrige besøg kom der hastebud efter ham, da man ventede ham i kirken; han havde glemt en barnedaab. Forsinket ankommen til kirken undskyldte han sig med, at han havde været ude at se paa byggeriet hos »mein sohn, Johannes«.

Et misvækstaar, vistnok 1708, mens Niels Ewald endnu var i sin bedste alder, foranledigede ham til at nedfælde et notat, hvor han slutter:... jeg kan for min egen person ikke være den fromme Gud taknemlig nok for hans rige velsignelse over mine marker sammenlignet med andres. Gud være os syndere naadig og bevare os for ulykker, krig og pestilens. Amen.« Men det blev hans søn, *Enevold Ewald,* der gjorde navnet *Ewald* kendt og elsket. Han blev født i Højst pgd 1696 (hans fader var blevet adjunkt hos den gamle pastor Johs Prætorius 1693), studerede i Jena og Halle, og da han 1719 kom hjem til Højst, var han ivrig pietist. Han skulle hjælpe sin fader i præstegerningen, og dertil undervise bl a sin fætter *Lorenz Prætorius,* (degnens søn fra Burkal), der døde i Christiansfeld 1781. Den unge *Enevold Ewald* »saa ud til, at han ikke forstod tre ord, og dog var han ikke saa dum«. Da han begyndte at prædike, kom der røre, folk spidsede øren, noget saadant havde de aldrig hørt før i Højst kirke. Han var kun 22 aar, stod i sin »første kærlighed« og brændte efter sjælenes frelse. Tillige var hans prædiken »saa yndig og behagelig, at han indtog alle som hørte ham, en større prædikant og kateket havde de ikke kendt«. Han katekiserede med gamle og unge i kirken, han holdt forsamlinger i Højst og andre steder, folk strømmede til, og der blev en stor vækkelse i Højst. Men han fik ogsaa haarde modstandere, især generalsuperindent, dr *Thomas Clausen,* der havde viet Fr IV til Anna Sophie Reventlow (Præstehist saml 278 f), og præsten i Møgeltønder, *Johan Henningsen,* fremkom med onde beskyldninger, som han dog maatte tilbagekalde som usandhed. Trods al modstand fortsatte den unge *Ewald* sin virksomhed i Højst, meget af det ugudelige væsen i sognet blev fjernet, og i stedet for at arbejde paa marken om søndagen samledes bønderne til andagt og salmesang.

Enevold Ewald kom faktisk til at give den pietistiske tone an i Vestslesvig, og samtidigt virkede hans venner og aandsfrænder, *Søren* og *Peder Wedel* i Døstrup, og *Peder J. Hygum* i Lintrup-H, samt brødrene *Brorson* fra Randerup. *H. A. Brorson* gik som ung til Højst for at høre Ewald. Egnens ortodokse præster klagede til provsten. Dette gav anledning til at *Ewalds* fader indsendte en beretning til biskoppen om sin søns virksomhed, et interessant kirkehistorisk dokument, en levende illustration til de unge pietisters fremgangsmaade (Jørgen Larsen, s 80). Det hedder her:

»Jeg maa berette, at min søn, da han for nylig var kommet hjem, kort derefter en søndag eftermiddag gik ned til min fru svigermoder og hendes jomfru datter og holdt nogen samtale med dem om Guds ord. De syntes saa godt om det, at de bad ham komme hver søndag. Min kæreste (hustru) og vore børn gik med. De begyndte med en sang, derefter forklarede han et bibelord i et kvarters tid og sluttede med bøn og sang. Da nogle i naboskabet hørte det og følte en tilskyndelse til at fejre sabbaten bedre end de havde gjort hidindtil, kom de af sig selv ogsaa til stede. Da de ikke havde plads mere i hjemmet, ønskede de at udøve deres forehavende i kirken, hvilket jeg ikke mente at kunne afslaa. Man gør ikke andet end synger en aandrig sang, derpaa katekiseres, og efter en kort bøn og sang gaar de fra hinanden igen. Jeg har selv nu og da overværet saadanne forsamlinger og ikke mærket noget utilbørligt eller urigtigt deri... Gad nok vide, med hvilke ord og i hvilken hensigt vedkommende præst har forebragt Deres højærværdige dette,... men skulle Deres Højærværdighed tvivle om min søn har den rene lære, er han villig at lade sig stævne til Dem for at eksamineres. Vale!

Skrivelsen viser, at N. Ewald ikke var tabt bag af en vogn (det lille ord Vale! C. P 95) Han forstod at sige sin mening med et kort punktum til slut! Provst *Samuel Reimarus* i Tønder har nok forstaaet det! Men et aar efter maatte *Niels Ewald* atter forsvare sønnen. Mødernes afholdelse i kirken blev forbudt, men man formaaede ikke at standse vækkelsen. Den bredte sig til andre sogne, skønt præsterne i Møgeltønder, Ravsted og Løgumkloster haardt gik imod. Navnkundig blev *Enevold E* ved sine katekisationer (allerede 14 aar gammel havde han læst hele Bibelen igennem 4 gange), men mest berømt blev han som prædikant, 1720 udgav han anonymt »Den sande kristendoms rette grundvold« 1721: »Begyndelseselementer i Guds ord«. Da Vajsenhuset blev oprettet 1727, blev han kaldet til lærer der, og fra 1728, da han tog dansk teologisk embedseksamen, blev han Vajsenhusets præst. I Kbhvn fik han afgørende betydning for pietismens vækst, men det tilhører den almindelige danske kirkehistorie. Hans søn var digteren *Johannes Ewald* (* 1743 i Kbhvn). Enevold Ewald blev 1730 gift med Marie Wulff, der efter hans død giftede sig med hørkræmmer og overformynder Peder Huulegaard, (kendt fra Johs. Ewalds historie). Den præst, som i Sønderjylland stod ham nærmest var *Nic. Brorson* i Bedsted. – *Enevold Ewald* blev meget savnet i Højst, men den gamle *Niels Ewald* forkyndte samme evangelium, holdt bedemøder i pgd, og støttede de vakte. 1729 døde hans hustru, hun havde selv valgt teksten til sin begravelse, Sl 116. – Efter *Enevold Ewald* fik Niels E en ligesindet medhjælper, *Espen Petersen Hørup* (sp her 1733–37), »en tro og retsindig tjener«, *Niels Ewald* døde 1733 og pastor *Lohmann,* Tinglev, talte over den af E selv valgte tekst, Hebr 13, 17. Provsten skrev om Niels Ewald, at »Er ist nicht dumm,« og det var han saavist heller ikke. Han besørgede en ny udgave af Støckens lærebog og var medarbejder ved den ny salmebog (Varnæs). Naar provsten f eks skrev om »underlige forhold« i sognet, sigtede han til *Enevold Ewalds* møder (C. P 95).

Espen Hørup blev gift med en datter af *Niels Ewald,* han blev meget elsket af de vak-

te, men han døde allerede 1737, kun 40 aar gammel, og man bad inderligt i forsamlingerne om at faa »en tro og retsindig tjener igen.« Men bønnen blev ikke straks opfyldt. Den ny sp *Jens Nielsen Ussing* (1738–42), søn af stiftsskriver, ejer af Ussinggaard i Korning, var cand theol fra Kbhvn, ugift, blev syg og afskediget som sindssyg 1742. Man valgte saa den 27 aarige hellige cand *Nik. Knutzen* til sognepræst (1742–60), han var søn af herredsfogeden i Ravsted (se der), og fra Højst flyttede han 1760 for at blive archidiakon og senere sognepræst i Tønder. Han var en ægte herrnhuter. Om sin aandelige tilstand skrev han til sin broder, der var læge i Barby og medlem af Brødremgh: »Jeg takker min forbarmer for, at han har taget sig saa trofast af mig og gjort mig til sin ejendom. Derover vil vi glæde os som syndige orme for hans ansigt og prise hans vunder. Min aand længes ofte efter at se Jesus... min hustru er en synder og dog en helgen tillige. Livet i præstegaarden »vidnede, at de ikke var af verden, men af Gud«, og huslæreren, *Martensen,* havde samme syn. Der kom mange i kirke, og brødremenighedens rejsepræster var velkomne, f eks lod han rejsepræst *Jens Block* holde passionsbetragtningen 1757 (som K holdt hver uge), rejsepræst *Høyer* kom ligesaa, de bad og sang sammen, og K spillede paa klaveret. K elskede de hellige, men i Højst by var der kun saa faa af dem i begyndelsen. Efterhaanden blev der flere. 1745 hærgede den skrækkelige kvægpest, og kong Chr VI forordnede bods- og bededag 9. april 1745 i alle hertugdømmets sogne. Pesten begyndte 3 km fra Højst by i Søvang, og her var alt spærret i en maaned, saa selv døde ikke kunne blive begravet derfra (liget af en kvinde stod derhjemme fra 20. april til 26. maj, da præsten uden tilladelse foretog begravelsen). – Da Knutzens gode ven, pastor *Flor,* Tønder, døde, blev Knutzen valgt til hans efterfølger. Om hans sorg og smukke indførsel i kirkebogen ved Chr VIs død 1746, se C. P 112.

Pastor *Peter Petersen Hoeck* (1760–70) var født i Rens, havde været prædikant paa Augustenborg og flyttede til Ulkebøl 1770. Der vides intet om hans embedsvirksomhed her, men »det ryggesløse liv begyndte at indsnige sig i menigheden, saa der ved barnedaab, begravelser o lign blev vældigt sviret og drukket« (J. Br 368). Folk søgte til pastor *Windekilde,* Løgumkloster. Heller ikke de følgende præster var ven med de vakte: *Hans Petersen* (1770–1809), gaardmandssøn fra Hajstrup i Bylderup, og *Ludolph Bargum* (1810–25) (hvis fader var provst i Aabenraa) som 1825 flyttede til Tyrstrup-H. – I den lille by, Holme samledes fra 1802 et lille samfund af vakte hos de to brødre *Peter* og *Andreas Nissen,* og 1818 var der enkelte troende i Højst og Solvig. I Alslev samledes man hos gdjr *Peter Sørensen,* en ikke helt lille flok. Pastor *Bargum* skrev ved sin bortrejse, at »han aldrig, aldrig (nie, nie!) kunne eller ville glemme, »med hvilken humanitet og hos foresatte saa sjældne imødekommenhed (Leutzeligkeit) han altid var blevet behandlet af dem« C. P 256). – Pastor *Lorenz Mich. Bjørnsen* (1825–49) af Oksenvad-Jels, var cand fra Gottorp og kom hertil fra Skast. Provst *Ahlmanns* ligtale over ham findes i Tønder provsti-arkiv. Han havde god kirkegang, var ikke rationalist, men heller ikke ven af de vaktes forsamlinger (»til visse tider var han mere glad for sin romflaske«! J. Br 370). Han var dygtig prædikant, – det hændte, at han mødte beruset i kirken. Men i 1832 var der vækkelse i Alslev, gdjr *Peter Sørensen* († 1837) glædede sig, hans søn, *Hans Peter Sørensen,* overtog gaarden, og forsamlingerne blev stadigt holdt der. Kromanden i Alslev, *Paul C. Petersen* og hustru var stadigt troende mennesker (paa hendes grav satte kromanden 1832 ordene: »Jesu blodige lidelser var mit hjertens element i live, min skat, mit eneste. Som en synder vidste jeg ej mere end hans passion og død, Herre, nu lader du din tjenerinde fare i fred.« Manden døde 1862. Lille Kathrine († 55), som tjente hos *Hans P. Sørensen,* var blind, men hun var et levende vidne, og fik ved bøn sit syn igen (J. Br 371) og hun kunne atter kniple. Hun blev hentet til mange forsamlinger paa egnen, stundom gik hun dertil, altid i træsko, og der er mange træk om, hvordan hun var til velsignelse. *Hans P. Sørensen,* Alslev, døde 1854, møderne fortsatte hos *Hans Nissen Hansen,* Højst († 1874). – Pastor *Sabinus Høgsbro* (1850–67) var søn af amtsprovst, dr Hans H, Rødding-S og broder til politikeren Sofus H. Han var meget afholdt i Højst, baade i Døstrup 1865 og i Skærbæk 1866 ønskede man ham til sp. Han maatte tage afsked p gr a edsnægtelse, ægte dansk som han var, og menigheden gav ham ved afskeden et guldur med kæde. En datter fru *Inga Høgsbro Christensen,* pianistinde i New York, har i »Inga – play« skildret sit barndomshjem i Højst. (Se Bjerreby, her III, 412, jvf. Berl tid 23. april 53).

Tiden 1867–1920

Der var hyppigt præsteskifte i disse aar. Pastor *Johs» Momsen* (1867–74) blev kendt som en af de førende IMs præster, han flyttede til Burkal, se der. Hans moder var af Balslevslægten. *H. W. Dose* (1874–82) f i Oldensworth, flyttede til Stepping-F. Var gift med en datter af den kendte stænderdeputerede Andreas Petersen fra Dalby ved Kolding. *Nis S. Gottfriedsen* (1883–92) var født i Nustrup og flyttede til Nustrup, hvor han blev provst, se der. Han var ikke IMs ven. *Chr. Mathiesen* (1892–1900) var født i Rinkenæs, fl t Egen, se der. I hans tid blev et missionshus opført, tæt ved kirken, Dr phil *Chr. J. Nielsen* (1900–03) var født i Rinkenæs, fl t Flensborg, senere Toftlund, se der. *Thomas E. Nielsen* (1903–11) * i Munkbrarup, fl t Rise, se der. *Thomas Chr. Thielsen* (1912–19) var født i Hanved, flyttede 1919 til Holsten.

Tiden efter 1920

Pastor *Poul Schülein* (1920–32) rkp Solbjerg k, Frederiksberg, blev sept 1920 kst som sp i det ledige embede. Kirkekollegiet, hvor der ogsaa var tyske medlemmer, erklærede paa forespørgsel: »Kirkesproget er dansk«, og der var ikke brug for tyske gudstjenster (Erik Christensen: Fra min virks i Tønder, 1939, 40). Men 1921 indsendtes af andre et andragende, først ønskede man ansat en tysk andenpræst,

derefter 15 tyske gudstjenester ved pastor *Beuck,* Tønder, det sidste stadfæstedes, men kirkekollegiet fastholdt sit første standpunkt. De, der ønskede tysk gudstjeneste, var utilfredse med, at de tyske gudstjenester skulle holdes uden for den danske gudstjenestetid, om eftermiddagen, eller om morgenen. Provst *Schülein* skriver:

To brødre fra landsbyen Søvang i Højst sogn, *Anders* og *Christian Nissen,* havde spillet en stor rolle i sognene hernede og vakt en del røre. De var begge udpræget »gammel-budskabs mænd«, med visse anlæg for suggestion. »Omvendelser« skete i snese ved deres møder; men man saa aldrig noget til de »omvendte« senere.

Anders Nissen blev før forrige krig fundet myrdet lige udenfor Tønder. Han begravedes under uhyre stor deltagelse og betragtedes som martyr, – sikkert ganske uden grund. – *Chr. Nissen* forsøgte at fortsætte arbejdet, men det ebbede ganske ud, efterhaanden som danske præster kom ind i sognene og bragte sund forkyndelse. Aarsagen til, at disse brødre og flere sekterere, bl a den berygtede »pastor« *Sørensen,* fik saa stærk indflydelse, skyldtes sikkert dette, at forkyndelsen saa overvejende havde været følelsesbetonet, uden reel kristelig oplysning. En udtalelse fra *Chr. Nissen* er typisk, (jeg har selv hørt den): »De vantro er dem, der løber til kirke og render til alters!«

Der fandtes et missionshus i privat eje, men det solgtes til tysk skole! meget betegnende.

I flere aar holdtes i forsamlingshuset store møder, hvor biskop *Ammundsen,* biskop *Olesen,* provst *Nordentoft,* dr theol *L. J. Koch,* pastor *Severinsen,* provst *Hee Andersen* og seminarieforstander, pastor *Albeck,* Tønder, talte og gav sund, kristelig oplysning, ligesom der i stedet for bibeltimer holdtes katekismustimer, idet mange slet ikke havde lært noget paa dansk og ikke kendte ordlyden paa dansk af katekismen. – Disse timer samlede saa godt som hele sognet.

Kirkegangen var ualmindelig god, ca 10–15 pct, og i de første aar samledes baade danske og tyske i kirken; men da den tyske kurs skærpedes og tysk gudstjeneste indførtes, udvandrede en del af tyskerne.

1927 blev kirken smukt restaureret, under Nationalmuseets tilsyn, men af byens haandværkere og kirken fik elektrisk lys.

Der dannedes et konvent af de danske præster, der efterhaanden kom herned, provst *Christensen,* pastor *Albeck,* pastor *Hvidt, Skovgaard-Petersen, Høgsbro, Martin Hansen, Helms* og *Küllerich* samt *Jørgensen,* Skærbæk. Endelig var *Wind,* som eneste tysk-uddannet præst ogsaa medlem. Det var et broderligt og godt fortroligt konvent, hvor man havde raad til at være uenige, fordi man holdt af hinanden. Konventet bestaar endnu.

Provst *Christensen* og pastor *Albeck* satte et »Provstikonvent« i gang; det var et arbejdskonvent, hvor alle, ogsaa de tyske præster, i provstiet samledes i Tønder, oprindeligt i to dage, senere kun een dag, og her talte prof *L. P. Larsen,* prof *Torm,* dr theol *L. J. Koch* og flere.

Konventet blev genoptaget under Schüleins ledelse og afholdes i Løgumkloster. – Baade det »lille« konvent og provstikonventet omfatter baade præster og præstekoner.

Store nationale fester prægede de første aar efter genforeningen.

Pastor *L. M. Nielsen Harridsbo* (1932–59) begyndte saa godt. Han skriver (Kirk Hb 1935, s 253) at kirkegangen er 10 pct, rolige forhold, det aandelige liv præget af IM, fh, selskab ungdomsf. Men i Kirke og sogn 1953, s 48 skriver han: I kirkelig henseende maa Højst sogn betegnes som temmelig dødt, en vægtig aarsag hertil er sikkert den stærke spænding mellem dansk og tysk. 1959 skriver han (Kirk Hb s 278) Ringe kkg, stærkt splittet, meget ringe kirkelig interesse, ganske faa IM, KS, pigesykr i pgd, mdl gudstjeneste ved indkaldt grundtvigsk præst (Nielsen, Højer).

28. jan 1933 indviedes en lille *kirkesal* paa *Ellehus.* 1926–51 var *Erik Appel* forpagter af Ellehus domæne. *Erik Appel* prædikede selv der et par gange om maaneden, et par grundtvigske nabopræster hjalp med daab, altergang osv. Ellehus blev midtpunkt i en lille folkelig og kirkelig kreds, ikke nogen frimenighedskreds, men en fri kreds, som kom til at betyde en del paa egnen (De gr fri- og valgmenigheder, 1944, 238 f).

Erik Appel (* 1880 Rødding højskole, † 1964 i Skibelund) var sønnesøn af frimenighedspræst *Cornelius A,* Rødding, søn af højskolel, red *Mathias A* (hans farbroder var kirkeminister Jakob A), blev cand mag i naturfag 06, elev og medhjælper Askov højskole, hans varme interesse for danske i USA (hans fader red »Kors og stjerne«, Dsk folkesamfunds blad) fik ham til at rejse til Des Moines, Iowa, hvor han var lærer paa Grand view college 07–13. 1907 var han blevet gift med *Herdis Høgsbro,* datter af højesteretssagfører, justitsminister Svend H, (hun var søster til biskop Halfdan H). 1913 blev han højskolelærer i Roskilde, og da Rødding højskole kunne genaabnes som dansk 1920, følte han det som et kald at blive forstander der, og dermed var traaden til fortiden knyttet. Han var sønnesøn af skolens sidste forstander, og hans hustru var sønnedatter af en tidligere forstander, Sofus Høgsbro, der var broder til pastor Sabinus H her. Men 1926 maatte han bryde op derfra, en tiltagende tunghørighed tvang ham. Men han ville bevare forbindelsen med Sdj, han forpagtede Ellehus domæne ved sydgrænsen, og her fortsatte han sit folkelige og kirkelige arbejde. Ved sit omfattende virke vandt han en fast position blandt sine landsmænd, og han blev en af de mest skattede ordførere ved møder rundt om i landet. 1939 blev han folketingsmand for Tønder kredsen (Venstre), og var ftm til 1950, tog i folketinget navnlig til orde i folkelige og nationale spørgsmaal. Han fik en række tillidshverv: Medl af udvalget for dansk-amerikansk mission fra 1917; formand for Elektricitetsselskabet for Rødding og Omegn 1921–26; leder af Ellehus privatskole 1927–47; formand for planteavlsudvalget i Slogs herred 1929–35; formand for Dansk Samfund i Øster Højst sogn 1934–51; medlem af folketinget 1939–50; formand for Erhvervskontoret for tunghøre og døvblevne fra 1944; næstformand i bestyrelsen for Landsforeningen for Ordblinde 1946–51; æresmedlem af Foreningen af

private Ordblindepædagoger 1950; medl af bestyrelsen for Skibelund efterskole fra 1952; formand for Skibelundforeningen fra 1954 og for Venstrevælgerforeningen i Malt sogn fra 1954.

Litterære arbejder: Præsident Wilson (1919, i serien Folkets Førere); De Forenede Stater siden Borgerkrigen (1922, i Verdenshistorien siden 1866); Det tyske Mindretals Stilling i Riget gennem 25 Aar (1946); Sofus Høgsbros folkelige og politiske Gerning (1953); Svend Høgsbros folkelige og politiske Gerning (1955); artikler i Højskolebladet, Dansk Udsyn, Tilskueren m fl.

(Fr. Nørgaard: Danm folkehøjskoler, 1940, 13 f, Højskolebl 1920, 1964, Rødding højskoles aarsskr 1925, 1965. DBL XXVII, 31–32). Efter Erik Appels bortrejse ophørte gudstj paa Ellehus, og en kreds af KS fortsatte det gr arbejde med særlige gudstjenester i kirken.

Forholdet mellem pastor *Harridsbo* og menigheden udviklede sig saaledes at man søgte at faa ham afskediget efter paragraf 14 i præstelønningsloven, der siger, at »saafremt der gennem en aarrække har bestaaet en dybtgaaende uoverensstemmelse, som betyder en væsentlig hindring for det kirkelige livs trivsel i et sogn« kan sp afskediges, naar der foreligger en indstilling fra sognets provst og biskop. Det var første gang denne afskedigelsesparagraf blev anvendt, og det var særligt uheldigt, da Højst ligger i »den truede firkant«. Den pinlige sag vakte dog ikke særlig opsigt, og afskedigelsen ansaas for berettiget, den godkendtes ogsaa af pastor H (Højskolebl 1959, 132).

Der fremkom forskellige redegørelser. I Berl tid 18. jan 59 hedder det:

I et telegram fra Tønder (Berl tid fredag den 16. jan) meddeltes det, at den 57-aarige sognepræst i Øster Højst i Sønderjylland, *Lars Harridsbo,* havde sendt Kirkeministeriet sin afskedsansøgning efter at være blevet beskyldt for embedsforsømmelse.

I en klage til biskoppen henvistes ifølge telegrammet til paragraf 14 i den ny menighedsraadslov.

I et brev til Berl tid tilbageviser sognepræsten i dag, at han skal have gjort sig skyldig i tjenstlige forsømmelser. Sognepræsten har anmodet om optagelse af følgende:

»Sagen ligger helt anderledes. I oktober 1946 fandt en lille gruppe af Højst sogns befolkning pludselig paa, at man ikke mere kunne bruge mig som præst. Man indkaldte derfor en udensogns præst til afholdelse af en maanedlig gudstjeneste. Den paagældende præst kan imidlertid ikke paatage sig tjenesten i Højst p gr a hans alder. Og nu ligger det saadan, at det ikke er muligt at faa en anden præst paa egnen til at overtage tjenesten. Biskop *Dons Christensen* sendte mig i den anledning en skrivelse omkring 1. nov forrige aar, i hvilken han spurgte mig, hvad jeg mente om at lade mig afskedige efter § 14 i præstelønningsloven. Skete det, ville jo splittelsen i menigheden fjernes. Jeg deler i nogen grad biskoppens anskuelse, af hvilken grund jeg har meddelt, at jeg ikke vil modsætte mig en afskedigelse paa grundlag af § 14. Herefter vil jeg faa ventepenge i fem aar og derefter pension, dersom jeg ikke kommer i embede igen i løbet af de fem aar. En anden mere tungtvejende grund til, at jeg gaar ind for afskedigelsen, er denne, at jeg er meget ked af at være i Højst, fordi de kirkelige forhold er haabløse. Paa den ene side har vi det store tyske mindretal med egen kirkelig betjening. Paa den anden side har vi gruppen, som ikke kan bruge mig. Resten af sognets befolkning er saa mine folk. Men de er ukirkelige – benytter faktisk kun præsten til at foretage deres kirkelige handlinger. Dette betyder, at kirkebesøget er meget ringe, hvilket jeg aldrig har kunnet affinde mig med.

Det er altsaa mit absolutte ønske, at min afskedigelse maa kunne gennemføres. Jeg bliver jo ingenlunde daarligt stillet økonomisk. Og jeg regner med muligheden af, at jeg kan finde et eller andet, som jeg kan fordrive tiden med paa en god maade, og som maaske ogsaa kan supplere min indtægt, – saafremt altsaa, det ikke lykkes mig at faa præsteembede igen, for hvilket min alder sikkert er en stor hindring.«

Pastor *A. M. K. Sølvsteen* (1959–67) skriver 1966: Kkg 4 pct, trofast flok af kirkegængere, mindre IM kreds, godt nationalt og folkeligt arbejde i Ellehus, 3 ungdomsf, menighedsmøder, sømandskr, DMS, kirkeblad. Nogen dansktysk brydning, en del tyske betjenes af den tyske frimenighedspræst i Løgumkloster. Sp bistaar sp i Løgumkloster. Pastor *S. M. Lauridsen* har virket her siden 1967.

Blandt *lægfolk* nævnes:

IMs ledere:

Gdjr *Anders Nissen* (* 1861, dræbt 15. okt 1913), Søvang, var fritidsarbejder i IM, en solid og vederhæftig forkynder. Han døde efter at være blevet dødeligt saaret ved et bagholdsskud paa vej hjem fra et missionsmøde i Tønder. Motivet til drabet og gerningsmanden blev aldrig fundet. Hans broder, *Christian Nissen,* (* 1863, † 1928) gdjr i Søvang, var en følelsesbetonet vækkelsesprædikant, fik stor betydning i de kredse, der laa paa hans pietistiske og hjemmetyske linie. Han var missionær og 1912 traadte han ud sammen med de 12 udtraadte præster (IM Tid 106 aarg, 123) se iøvr ovf.

Ldmd *P. Poulsen,* Alslev, *H. Thiesen,* H, fmd IM.

I *menighedsraadet* har bl a virket:

Manufakturhandler *Medard Mahler* (* 76, † 54) IM, tysk. Gdjr *Hans S. Schmidt,* Methaslund (* 80). Gdjr *Jørgen Jørgensen,* Busholm, i provstiudvalget, grundtvigsk. Rentier *Johs. Demant.*

Skolen

Betydende lærere: Førstelærer *K. J. Moeslund,* lærer i Ø Højst 1927–64, dygtig skolemand, kirkesanger og bibliotekar.

Centralskole fra 1960 samler alle danske børn i sognet (7. kl + børnehaveklasse), ledere: – 1967: førstelærer Sv. Aa. Filipsen, 1968: Førstelærer *J. J. K. Trige,* der var kirkesanger til 1. juli 70, da elever fra skolen overtog kirkesangerens funktioner under ledelse af lærer *Andreas Brandenhoff,* der ogsaa er organist ved kirken. Tysk privatskole og børnehave.

Verdenskrigen 1914–18.
28 faldne.
Besættelsestiden 1940–45 betød alvorlig splittelse mellem gode danske hjem og de forholdsvis mange tyske og nazistisk prægede. Splittelsen nu svindende, og der er paa flere omraader godt samarbejde mellem danske og tyske i sognet.

Ved kommunesammenlægningen i 1970 gik Højst sammen med Bedsted, Løgumkloster og Nr Løgum i nuværende Løgumkloster kommune, hvis første borgmester blev Højst kommunes hidtidige sogneraadsfmd gdjr *Peter M. Nissen,* Øster Højst.

Højst kirke, midt i sognet, i den sydøsti udkant af Øster Højst by, er ret anselig, blytækt, en af de bedst bevarede romanske teglstenskirker paa egnen. Apsis, skib og kor af munkesten med rundbuefrise, hvorover en gesimsfrise i nord, og mod syd en frise med kantrejste mursten. Ingen oprind vinduer i brug. Norddøren forsvundet, syddøren er rundbuet og falset i muret fremspring. Lavt, gotisk taarn med pyramidetag, ommuret. Lille vaabenhus mod syd med svungen gavl og smukt dørparti. Det fik 1852 blaat tegltag. Solskive i gavlen af eg fra 1796. Taarnrummet har højtsiddende, ottesidet hvælv, rundbue til skibet. Skib og kor har gotiske ribbehvælv, prydet med frisk udførte kalkmalede dekorationer, de vestlige fra 1500t. Nord og syd for korbuen dækker de gotiske hvælv delvis de rundbuede sidealternicher. Apsis har træhvælv fra 1852. Apsis staar i blank mur, resten er hvidkalket. – Gotisk figurrig fløjaltertavle fra ca 1475 med Golgata i midtfeltet og de 12 apostle paa sideskabene. Omdannet 1702, da den fik et uskønt udsavet topstykke med Kristusmedaljon, flankeret af graahvidt malede smaa engle og akantus. Predella bestaar af gotiske dele og indskrifter, kalk med gotisk knop og sekskantet fod fra ca 1600, samtidig disk, oblatæske fra 1895, pletkande fra 1898. Sygekalk fra ca 1800. To par stager af sengotisk form, 45 cm 29 cm høje fra ca 1575. Romansk granitfont af arkadetype med firkantet fod med hjørnefigurer. Renæssanceprædikestol med karnap af Tøndertypen, dog kun med 6 felter, fra 1603, relieffer med Jesu liv og Kristus som verdensdommer. Samtidig lydhimmel. Paa væggen et korbuekrucifix med sengotiske sidefigurer fra ca 1500. Kristusfiguren er ifig indskrift paa den bærende bjælke skænket 1744. Stolestader fra 1898. Paa triumfvæggen en saakaldt Luthertavle, opsat ved Lutherjubilæet 1884. Det tidligere orgelpulpitur med buet rækværk og balustre fjernet 1961. I et sidealterskab, som 1956 viste sig at have rummet en Sct Nicolaus-figur, staar nu en Maria med barnet. Klokke fra 1752 og genforeningsklokke med vers af Kaj Hoffmann. I vaabenhuset gravsten over pastor Espen Hörup og hustru (Johs. Ewalds faster). Monument over faldne 1914–18. 280 sd. Orgel fra 1962. Smuk portal ved indgangen til kirken. Restaurering af kirken (bl a omfattende afdækning af særegent baggrundsmaleri paa altertavlen) er planlagt og godkendt og ventes paabegyndt i 1972.

Danm kirker XXI, Tønder a, s 1568–83, Mack D 419.

Folketal: 1860: 868, 1910: 860, 1925: 848, 1965: 1197. 1970: 1130.
Altergæster: 1922: 400, 1934: 250, 1942: 150, 1954: 75, 1960: 454, 1970: 433.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u p (4 dsk, 2 ty), 1934: do, 1942: 2 IM, 1 soc, 4 u p (5 dsk, 2 ty), 1953: 2 IM, 1 gr, 1 soc, 3 u p, (1 ty), 1965: 2 IM, (deraf 1 ty), 1 soc, 4 u p, 1969: genvalg.

Sognepræst

Indt: 1907: 4542 rmk, 1922: 3 kl, 1958: 12 kl Avling: 36 ha. – Den gl pgd fra 16 aarh var firlænget, med straatag og skodder for vinduerne, blev revet ned 1899, og man byggede en herskabelig pgd i villastil, omgivet af en stor have. 1962 indrettedes præstebolig i den gl skole, opf 1844, fredet kl B, god med en lille have. Sammen med kirken er her et smukt byparti.

15. 19. juni 1850–20. maj 67 (hjpr Todbjerg-M 47): **Sabinus Høgsbro,** sp Farup 68, se Bjerreby.

16. 1867–74: **Johannes Jonas Aleksander Momsen,** fl t Burkal, se der.

17. 1874–82: **Herman Wilhelm Dose,** fl t Stepping-F, se der.

18. 1883–92 (sp Ubjerg 79): **Nis Simon Gottfriedsen,** fl t Nustrup, se der.

19. 1892–1900 (sp Rødnæs, Slesvig 86): **Christian Matthiesen,** fl t Egen, se der.

20. 1900–1903: dr phil **Christen Jørgen Nielsen,** fl t Flensborg, se Toftlund.

21. 1903–11 (sp Brarup 97): **Thomas Ernst Nielsen,** fl t Rise v Aabenraa.

22. 1912–19 (sp Skast 05): **Thomas Christian Thielsen,** * 3. okt 83 Hanved. Forældre: Lærer Friedrich Nissen T og Agathe Hansen. Stud Flensborg, fl t sp Herzhorn, Holsten 19, død 36.

23. (kst 13. aug 1920) 31. marts 1921–21. juli 32 (rkp Solbjerg k, Frberg 30. sept 15): **Herman Poul Schülein,** fl t Løgumkloster, se der.

24. 25. okt 1932–7. febr 59: **Lars Møller (Nielsen) Harridsbo,** * 26. febr 03 Sdr Harridslev, Hjørr a. Forældre: Præstegaardsforp Niels Laurids Nielsen og Jørgine Martine Jensen. Stud Akad kursus 28, c 32^2 (1) afsk 7. febr 59. Tog bopæl i Biltris pr Kirke Hyllinge og tog 1962 tillægseksamen i religionshistorie, hovedfag til skoleembedseksamen, stud mag med tysk som bifag, lærer Slagelse 64. ~ 15. aug 26 Anna Henriette Lang, * 14. april 01 Slagelse. Forældre: Bogtrykker Salomon L og Sophie Frederikke Sørensen.

25. 25. aug 1959–17. febr 67 (hjpr Vejgaard 11. maj 56): **Anker Marius Kristensen Sølvsteen,** * 20. nov 26 Asaa. Forældre: Lærer Jens Marius Kristensen S og Karoline Marie Sørensen. Stud Rønde 45, c Aarhus juni 52 (1-98), lærer Forsvarets civilundervisning 55, ~ 28. juli 57 Grethe Estrup Jensen, * 6. dec 28 Silkeborg. Forældre: Bankdirektør Niels Christian Estrup J og Karen Martine Nielsen. – Hustrus broder: Skagen. Forflyttet til rkp Thisted-T, sp Skinnerup 17. febr 67.

26. 25. maj 1967: **Svend Marius Lauridsen,** * 17. maj 21 Tørring v Lemvig. Forældre: Husmd Kristian L og Anna Sofie Andersen. Ved landbrug 32–57, paa Rønshoved højskole vinteren 47–48. Stud Aarhus akademi 58, c Aarhus 66^2 (h-69). ~ 8. aug 59 Julie Marie Jessen, * 18. febr 33 Haderslev. Forældre: Tilsynsassistent Jes J og Anna Jepsen.

Litt: A. Petersen: Chr. V og bonden fra Højst (Solvig), Sdj mdskr 1934, 153 f. J. Brodersen: Fra gl dage, 1912, Carsten Petersen: Slesvigske præster, 1938, Kirke og sogn, 1953, Ribe st aarb, (Schülein), R. J. Schmidt i Sdj aarb 1942, 137 f , Hejselbj P, s 113 f, H. Hejselbjerg Paulsen i Sdj mdskr 1950, 102–12. Personalhist tidsskr 1944, 185 f. (To breve fra Nic. Ewald til Enevold Ewald). – Medd fra postbud J. Chr. Bendorff.

HOSTRUP

Hostrup sogn, 3823 ha, grænser op til Tønder købstad, er fladt (Slogsherred fladen), præges af aaer, omgivet af store enge, der før marskafvandingen stod under vand om vinteren. Mange af de for Vestslesvig karakteristiske afvandingsgrave. Sognet er slettesogn, men har en mere afvekslende karakter end herredets andre sogne, idet et højdedrag fra Lund bakkeø gaar midt gennem sognet mod vest, kendetegnet af de mange mergelgrave. Jejsing bakke, 21 m, har vid udsigt over det flade land. Der findes baade ler- og sandmuldet jord, næsten skovløst. I de sidste aartier er der dog anlagt en del plantager. – Byerne H m kirke, pgd. Stationsbyen Jejsing med fh fra 1909, 200 sd, centralskole fra 1956, bibl, tysk privatskole fra 1946 i tidligere kro, sportsplads. Den Hostrupske gaard i Jejsing i slægten Hostrups eje i ca 100 aar, 97 ha. Rørkær, Solderup.

Hg. Solvig under Schackenborg (358 ha), med interessant staldlænge fra 1585, hovedbygn fra 1851, hg. Store Tønde udstykket (delvis) 1951 til husmandsbrug anselig nordbygning og lade, nu 68 ha. Flere større gaarde. Mange mindre brug. Kun lidt skov.

Ingen oldtidshøje. Ved Rørkær har været en helligkilde (D Atl VII, 294), indtil 1828 modtog fattigkassen aarlige beløb af kildeblokken. Syd for Rørkær en banke, hvorom sagnet fortæller, at der har ligget en borg. Til en plads »Ryttergraven« øst for Rørkær knyttes sagn fra svenskekrigen. I moserne er fundet rester af egetræer og hjortetakker, minder om fortidens skove. Kolonien Julianebjerg blev nedbrudt ca 1860.

Afstemninger: 1871: 98 dsk, 46 ty, folkeafst 1920: 299 dsk, 285 ty (34 tilrejs fra Danm, 87 fra Tyskld), 1964: 460 dsk, 109 ty.

Under den prøjsiske administration bestod sognet af 4 kommuner: H, Rørkær, Jejsing og Solderup.

Af den ældre præstehistorie

(Historikeren, dr phil **Max Rasch,** Aabenraa, født her i sognet, medarb v tyske tidsskrifter, har udarbejdet H sogns historie, og pastor **J. Hansen** har skrevet flere afhandlinger om H sogn).

H sogn hørte til Slesvig stift til 1920. Højst var anneks i middelalderen. Ingen sognepræst er flyttet herfra siden reformationen. Kun 3 sognepræster har ikke været sønderjyder.

Den første præst, man kender ved navn, var *Per Matsøn,* (før 1481), der henlevede sine sidste aar som munk i Ribe. I 1480-erne hed præsten *Truels Petersen.* 1504 og 05 er præstens navn *Mauritius Hartebrecker,* og paa det tidspunkt er Højst sogn anneks til Hostrup. Biskop *Detlef* af Slesvig giver i et brev af 17'-december 1506 udtryk for, at hensyn til den kirkelige betjening gjorde det nødvendigt at adskille Højst og Hostrup kirker. Han paataler forsømmelser ved gudstjenestens afholdelse. Sognepræsten *Laurentius Petri* lader herefter en kapellan forvalte Højst sogn, der ved præsteskifte i Hostrup atter skulle blive selvstændigt. Dette skifte fandt sted 1519, den nye præst i Hostrup, *Andreas Thomæ,* har nok været sognets sidste katolske præst.

1539 nævnes som præst i H *Richelius Nicolai* (født i Ravsted), paa en nu forsvunden præstetavle stod der ud for hans navn: primus hic evangelium pure docuit. 1540 blev præstegaarden paa ny opbygget efter en brand. Han lod sin søn *Peter Riggelsen* studere i Wittenberg (Sdj aarb 1905, 106). 1569 overtog han embedet. Hvad han oplevede i sin embedstid, der strakte sig over det meste af 35 aar, har han nedskrevet, en vigtig kilde til sognets historie. Bl a skænkede Dorotea Rantzau til Solvig en værdifuld alterkalk, der blev taget i brug juledag 1593. Med et »takket være Gud« lader han os vide, at tiendeafgiften nu blev omregnet i penge. Han studerede flittigt bøger om mærkværdige naturbegivenheder og deslige. Tidens mennesker var præget af overtro, ogsaa gejstligheden. Han døde 1603, men forinden havde sognemændene lovet hans søn, *Riggel Petersen,* embedet, naar han var færdig med studierne i Rostock. Han tiltræder 1606. Det vides, at han stod i et godt forhold til befolkningen. I 1611 kunne han tage en ny prædikestol i brug, skænket af folket, boelsmænd saavel som kaadnere. Ogsaa hans sind var fyldt af en stærk overtro. »Gud bevare os for den lede djævel« er hans stadige bøn. Han døde 1634. Embedet blev i nogle aar forvaltet af en kapellan, *Hans Mortensen.* 1638 blev præstesønnen fra Emmerlev færdig med studierne i Rostock og samme aar gift med præstedatteren fra H (og med pigen fik han ogsaa embedet): *Paul Claudius,* en mand med sund sans for de jordiske realiteter. Under svenskekrigen i natten mellem 11' og 12' sept 1650 slog lynet ned i taarnets høje spir, som brændte og knuste vaabenhuset, de fattige beboere havde ikke penge til at genrejse spiret, og siden da har kirken haft sit lave taarn uden spir. Paul Claudius døde 1665, 50 aar gammel, og atter gik embedet i arv til en svigersøn, mag *Johannes Mauritius.* Han var præstesøn fra Tønder og blev mag i Kiel 1666. Hans navn er uløseligt knyttet til sognets skolevæsen, idet han i 1680 fik oprettet tre sogneskoler og selv forstrakte bønderne med laan til opførelsen. En fjern slægtning af den afdøde præst, *Johan Christian Fabricius* (1696–1716), blev valgt til efterfølger, da præstens søn, en efternøler, endnu ikke var fyldt 16 aar. Han efterfulgtes af en brodersøn, der ogsaa hed *Johan Christian Fabricius,* (1716–21). Han var gift med sin kusine, datter af den første Fabricius, hun blev senere gift med eftermanden, *Georg Eichel* (1722–67). Han har efterladt sig mange optegnelser om sognet og embedet og antyder, at præsterne maatte gøre de »formidableste« blandt bymændene mange indrømmelser, for at embedet kunne blive i samme slægt. Historisk interesse har det, at allerede 1724 begyndte udskiftningen for H bys vedkommende og fortsattes, saa den i hovedsagen var udskiftet før loven af 10. febr 1766. De andre byer blev ogsaa tidligt udskiftet, Rørkær allerede 1717. Den smukke præstegaard i vestslesvigsk stil, som opførtes efter brand i 1734, staar stadigt, fredet i kl B (avlsbygningerne er revet ned). Kirkebesøget var først i 18 aarh saa stort, at kirken maatte udvides med et pulpitur. E var rationalist, helt uden sans for den aandelige vækkelse, der gik over egnen, hvor nabosognene Højst og Burkal blev centre for pietismen. Han fortæller selv, at han »ikke som de andre præster blev smittet af den noksom bekendte og sikkert meget skadelige

herrnhutiske sot«. Provsten sendte præsterne en rundskrivelse med opfordring til at samles til konventer. Eichel sender skrivelsen videre til embedsbrødrene med kommentarer, hvor han langer drabeligt ud mod de pietistiske kollegaer. Han efterfulgtes af sin søn, *Friederich Wilhelm Eichel* (1767–1813), der af generalsuperintendenten faar skudsmaalet: under al kritik. Den adlerske agende, som blev indført i slutningen af 1796, førte ikke til vanskeligheder, som tilfældet var saa mange steder. F. W. Eichel tog afsked 1813, men døde først 1820. Efter ham rykkede en ny slægt ind i præstegaarden med *Friederich Müller* (1813–27), søn af en buntmager i Tønder. Han kom hertil fra Hjerpsted (var cand fra Gottorp) og døde 1827, 51 aar gl. (Wulff s 24). *Christian Hansen Hoeck* (1828–56) var bondesøn og cand fra Gottorp, kom hertil fra Hellevad-E (K o S bl 1874, s 31) tog afsked 56 og døde i Sdr Løgum 1873, 94 aar gl.

Pastor J. Hansen fortæller, at han husker, hvorledes de ældre, da han kom til sognet i 1911, omtalte Hoeck som en dygtig præst, meget grundig i undervisningen af konfirmander. Han var »slesvig-holstener«. (Jfr Kirkebladet for H sogn 1931, nr 4–7).

Pastor *Mouritz Mørch* (1857–64) af Mosbjerg-H, havde som student vakt opsigt ved sine fine eksaminer, blev 1849 sp i Rejsby, men da han ved sin tiltrædelsesprædiken havde udtalt sin troskab til kong Fr VII og sin harme over oprørernes tyranni, blev han fængslet af en udsendt patrulje, sad fængslet paa Gram slot, senere i Haderslev. Han førtes senere til Kbhvn og efter slaget ved Fredericia, som han i Middelfart var vidne til, kom han tilbage til Rejsby, hvor han blev modtaget med aabne arme. I Hostrup forstod han ligesom i Rejsby i høj grad at vinde sin menigheds tillid og kærlighed. 1860 valgtes han af gejstligheden til suppleant til den slesv stænderforsamling og deltog som saadan i de private møder, som den danske minoritet afholdt i Flensborg. Han var en begavet mand med mange interesser, ualmindeligt elskværdig, nød stor tillid og agtelse, administrativt meget dygtig, myndig og forekommende, en stor musikelsker. (Kolding-posten 4. og 11. aug 90).

Det berettes, at Mørch kort efter Dybbøls fald 1864 modtog et brev fra en slesvig-holstensk herregaardsforpagter i et nabosogn, hvori han i grove vendinger opfordrede M til at nedlægge embedet, ellers ville han blive jaget ud af pgd. Sognefolkene svarede for præsten, at saa maatte forpagteren stille med mere end 70 mand. I den følgende tid skiftedes de til at holde vagt ved pgd. I august 1864 blev han afskediget af de ny herrer med paabud om at være ude af pgd inden 24 timer. Se videre under Sdr Bjert. (Kirke og s, 1953, 41). Branden i kirken 1862 gjorde meget indtryk i sognet.

Tiden 1864–1920

Pastor *Chr. Damm* (1864–77) var født i Kværs og kom hertil fra Kværs, hvor han havde været sp siden 1847. Han udgav 1847 en omhyggelig bearbejdelse af Pontoppidans lærebog i korte udtog: Kort undervisning i den chr religion (C. P 111). Han var ikke saa afholdt af befolkningen som forgængeren, noget nøjeregnende og vanskelig at gøre tilpas, men en god prædikant.

Pastor *Joh. H. Weiland* (1878–1907), * i Oldenswort, kom hertil fra Bedsted,. I disse aar mærkedes de første spor af IM i sognet. Udsendinge fra »Gemeindeschaftsbewegung« holdt møder her med flere synlige resultater i den østlige del af sognet (Solderup), og der dannedes en kreds til støtte for Brødremgh. Der var ikke egtl vækkelse, nogle faa sluttede sig til IM eller Lt Mf, senere var der tilbagegang. Pastor W bemærker i embedsbogen, at han tog ikke del i disse møder. Omtrent samtidig kom der ogsaa et grundtvigsk arbejde i gang ud fra gdjr *Brinks* hjem i Rørkær. Her kom de danske frimenighedspræster i Sdj, jævnligt, især pastor *J. L. Jørgensen,* Skærbæk. – I aaret 1900 var for første gang alle kirkerepræsentanterne (mghr) tysksindede, og der indførtes omgaaende 15 tyske gudstjenester, nogle aar senere forhøjet til 35, skønt ikke eet hjem havde tysk som hjemmesprog (heller ikke hjemmetyskerne, oplyser pastor J. Hansen).

I Rørkær samledes man tidligt om det nationale, her holdtes ogsaa kristelige møder, og fh blev et søgt samlingssted for de danske (det blev indviet 1909).

Pastor Weilands prædikener var teologisk grundigt forberedte, men han forstod ikke at tale folkeligt eller praktisk.

Pastor *Fr. Harder* (1907–11) blev afskediget uden pension p gr a uheldige affærer.

Pastor *Jørgen Hansen* (1911–40) sluttede sig til IM, han var tillige kst sp i Burkal 1915–16, og skriver, at »Hostrup ogsaa fik velsignelse af vækkelsen i Burkal med det stærkt pulserende kristelige liv«. Pastor H hørte til de 12, der brød ud i 1912, han tog regelmæssigt og virksomt del i IMs møder i Tønder, og hjemme i Hostrup havde han adskilligt kirkeligt arbejde i gang med samtalemøder, ungdomsmøder osv. Ved disse møder plejede han at tale dansk, og der var en ikke helt lille kreds, som sluttede op om ham. Indenfor den kreds blev den nationale grænse ikke trukket op. Men den grundtvigske kreds i Rørkær og i Jejsing fh stillede sig afvisende over for Hansens IMs forkyndelse, og især følte de sig ikke tilfredsstillet af ham i national henseende. Men ved afstemningen 24. jan 1921 blev der afgivet 280 stemmer for at beholde pastor H, mod 143. (Erik Christensen: Fra min virks i Tønder, 1939, 35 f).

Tiden efter 1920

Pastor Jørgen Hansen blev her altsaa. De tyske gudstjenesters tal blev sat ned, 1931 omtaler pastor Hansen forholdene som »noget vanskelige«, tysk-dansk, det aandelige liv præget af IM (Kirk Hb 1931, 224), 1939 omtaler han pastor N. P. Nielsens ca 25 aarl gudstj, og de tyske gudstj, men kirkebesøget er dalende siden 1920. Sognet er baade nationalt og kirkeligt delt.

Pastor *N. P. Nielsen* skriver (»Præst ved grænsen«, 1961 s 28 f) bl a: Den 5. april var en kreds af beboere samlet til møde for at drøfte spørgsmaalet om ansættelse af en dansksindet og danskuddannet præst for sog-

net og tilstødende sogne samt Højer. En ansøgning herom underskrevet af 45 beboere hvoraf 2 medlemmer af menighedsraadet afsendtes til Kirkeministeriet. Andragendet kom senere til erklæring i menighedsraadet, hvor de resterende fem læge medlemmer ikke kunne anbefale andragendet, og man lagde vægt paa at betone at de fire var dansksindede mænd. I slutningen af 1935 paabegyndte pastor N. P. Nielsen sit virke i sognet.

Efter præsteskiftet 1941 overtog pastor *C. F. Bruhn,* res kpl i Burkal de tyske gudstjenester indtil han blev forflyttet 1947.

Provst *Hans Petersen* (siden 1941) skriver 1967: Kkg 4 pct, megen ligegyldighed, en trofast kreds af kirkegængere, i pgd: mghmøder, sym, ungdomsm, FDF (35), Yola, 2 fh, tysk frimgh (115) betjenes af pastor Kühl, Burkal. 1970: FDF har nu lokale i kommunens fritidslokaler. Ungdomsm er ophørt.

I 1971 meddeler provst *Hans Petersen:* Det var i alle henseender et splittet sogn i 1941. De dansksindede kirkeligt delt i to menigheder og den nationale stemning høj hos de tysksindede, det gik jo saa straalende paa alle slagmarker. Den kirkelige betjening af de tysksindede blev overdraget den res kapl i Burkal, der var ansat til at betjene de tyske i nogle sogne. Præsten blev vel modtaget af begge de kirkelige fløje og fra begge lejre kunne man nu samles til gudstjeneste. I 1956 dannede de tysksindede en frimenighed, der omfatter 11–12 pct af sognets folk. Baade den gamle præstegaard og kirken har gennemgaaet hovedrestaureringer i 1956–57. Gudstjenestebesøget har været meget konstant gennem aarene, en lille trofast kreds slutter op om sognepræstens arbejde.

Menighedsraadet

Fra 1922–45 var gaardejer Martin Tygesen IMs repræsentant og den drivende kraft i raadets arbejde. Fra 1945 gaardejer Jes Michelsen, repræsenterede den grundtvigske fløj, gjorde en god indsats i det folkelige arbejde udfra forsamlingshuset, og ligeledes i menighedsarbejdet, var meget optaget af at faa kirke og præstegaard bragt i god stand. Købmand Martin Lorenzen (IM) fra 1945 kirkens omhyggelige værge og kasserer.

Skolen

I 1680 oprettedes skole i tre af sognets fire landsbyer, den drivende kraft var præsten, mag. Mauritius, han laante bønderne pengene til skolens opførelse. Senere fik ogsaa kirkebyen skole, lærerstillingen forbund med degneembedet. Degneembedet var tillagt en gaard paa 45 ha, nok det bedste embede i hertugdømmerne. Efter genforeningen fik alle fire skoler nye lærere.

Peter Møller blev degn og lærer i Hostrup. Har udgivet en pjece om den een-klassede skole.

Chr. Maiboll, lærer ved Jejsing skole, p gr a en hørelidelse paadraget i verdenskrigen 14–18 maatte han tidlig lade sig pensionere. En særdeles dygtig personalhistoriker, har udgivet adskillige bøger.

Steffen Holmsgaard. Skolen i Rørkær var aaben for nationale og kirkelige møder med bl a pastor Jørgensen, Skærbæk, og senere N. P. Nielsen som taler. Ledede gymnastikken i forsamlingshuset.

Niels Peter Jensen, Solderup, fik oprettet en sløjdskole, senere omdannet til forsamlingshus (nedlagt 1970) stærkt paavirket af gr aandsliv.

1956 centralskole i Jejsing. 6 lærere 7 klasser. Leder: *P. Wolf.*

Skolen (tysk)

Fra genforeningen to eenklassede kommuneskoler i Jejsing og Solderup. Ophørte 1945. Nu tysk privatskole i Jejsing med 2 lærerkræfter.

Forsamlingshuset

Jejsing forsamlingshus byggedes 1909. Tidligere samledes man til nationale og kristelige møder i hjemmene; den drivende kraft var gdjr Hans Brink i Rørkær. Et mangesidigt arbejde udgaar stadig fra forsamlingshuset.

Solderup forsamlingshus fra 1930'erne bruges ikke mere, er overgaaet til andet formaal.

Verdenskrigen 1914–18.

26 faldne

Besættelsestiden 1940–45.

Provst *H. Petersen* var nogle dage før kapitulationen anbragt i Gestapofængslet i Kolding.

1927 oplyses: Forholdene noget vanskelige, 15 tyske højmesser aarligt, KS 98 holder særlige gudstj. 1939: Sognet delt først i tysk- og dansksindede, dernæst har en del sluttet sig til pastor N. P. Nielsen, Højer, der har 2 mdl gudstj og 3 højtidsgudstj, det aandelige liv præget af IM. 1947: Paa gr a de særlige forhold er det vanskeligt at udtrykke kkg i procenter, alm søndage er 35–45 i kirke, ved højtiderne 75–150. 20 pct er tyske, men kun faa tysktalende. Lidt uorganiseret IM, velvilje, en trofast kreds af kkg, enkelte gr, mange ukirkelige. Ungdoms- sy- og menighedsmøder i pgd, DMSkvindekr, børnegudstj, bibellæsn i 2 skoler kun faa tysksindede søger dsk gudstj, de to tyske skoler f t nedlagt. 1959: 25–50 i kirke alm søndage. I pgd holdes menighedsraadsm, sym, ungdomsm, Yolakr, 2 fh, tysk frimgh med ca 100 medl og 12 tysk gudstj aarl. En del arbejdsløshed. Mange ny husmandsbrug. 1967, se ovf. 1970: 20–40 i kirke alm sønd.

Hostrup kirke (Sct Jacob minor) midt i sognet, gemt bag kirkegaardsdigets høje træer, er hvidkalket og blytækt, bestaar af apsis, kor og skib, senromansk, opført af munkesten i 13 aarh, med et bredt, lavt taarn, forneden gotisk, ombygget efter brand 1650, samt vaabenhus mod syd fra 1862 (tegltækt). Rundbuefrise paa apsis og kor, fortsat i to bueslag paa skibets sydside, derefter følger en trappefrise, 3 oprind vinduer i skibet og to i koret er genaabnet 1957. Apsis har attisk profileret sokkel og foroven en buefrise med savtakfrise. Døre i fremspringende murfelter, syddøren udvidet. Et voldsomt uvejr gik hen over sognet natten ml 11. og 12. sept 1650, lynet slog ned i Hostrups høje kirkespir, der brændte, vaabenhusets tag blev knust, taarnrummets hvælving gik i stykker Tiden var fattig, og man havde ikke raad til at rejse et nyt spir, og kirken fik det lave taarn med sadeltag og kviste mod nord og syd. Carsten Petersen skriver: »Sammensunket i sig selv indtil denne dag, somom det bar paa tunge minder«. Det 1957 overhvælvede taarnrum har rundbue til skibet. Skib og kor har

bjælkeloft, apsis pudset træhvælving. Kirkens indre er lyst og venligt, desværre præget af en restauration 1862 og den tids trang til at »moderniseree«. Atter var ilden aarsag til restaurering. Degnen havde glemt at slukke alterlysene, og alteret brændte, sammen med prædikestol, stolestader osv. Høj, ommuret korbue, flankeret af 2 sidenicher. Paa alterbordet af glatte egebrædder er 1926 anbragt kirkens store sengotiske krucifix paa en nygotisk predella fra 1927. Altersølvet fra 1914 er kopi af et sæt, der brændte ved degneboligens brand 1913, to par alterstager, 64 og 49 cm høje. Sygekalk fra 1800t. Series pastorum paa korets nordvæg. I skibets NØ-hjørne en senromansk granitfont med 4 menneskehoveder og to par affronterede løver paa kummen, daabsfad og kande fra 1945. Prædikestol i renæssancestil fra 1863, samtidig nygotisk lydhimmel. Paa skibets sydvæg en Dionysiosfigur fra en katolsk altertavle, fundet 1862 ved genaabning af vinduet over norddøren, nogle andre figurer var brændt. Langs skibets nordside og mod vest er der pulpiturer, opsat 1725 med anv af ældre pulpiturer. 1862 fjernedes et pulpitur fra korets nordvæg. Orgelfacaden med det runde midttaarn og to spidsvinklede sidetaarne, flankeret af karyatider og hermer, er det oprind rygpositiv i Ribe domkirke fra 1635, opsat her 1856. Det gl orgel var anbragt over alteret. To 16 armede lysekroner, den ene fra 1600t, den anden fra 1948. I den blændede norddør mindetavle over faldne 1914–18. Kirken er restaur 1956–57 (arkit H. Mundt og E. Clemmensen). 100 faste sd og 100 løse stole. Orgel fra 1948. Danm kirker, XXI, Tønder a, s 1553–67, J. Hansen: Af H kirkes hist, Sdj mdskr 1938, 4–11.

Folketal: 1860: 1148, 1910: 936, 1925: 1040, 1965: 1066.
Altergæster: 1922: 421, 1934: 213, 1942: 200, 1954: 337 ved dsk gudstj, 1962: 563, 1966: 527, 1970: 463.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u p (4 dsk, 2 ty), 1934: 1 IM, 1 gr, 5 u p (5 dsk, 2 ty), 1942: do, 1953: 1 IM, 1 gr, 1 husm, 2 soc, 1 ty (IM) valg, 1961: 2 IM, 1 gr, 4 u p, 1965: do valg, 55 pct deltagelse.

Sognepræst

Indt: 1907: 5805 rmk, 1922: 2 kl, 1958: 12 kl. Avling: 83 ha, deraf 33 plantage, pdg (billede i Trap) opf 1734 efter brand (fredet kl B), smukt straatækt anlæg, hvidkalket mod gaarden, ellers blank rødstensmur, straatækt, gennemgaaende frontespice, rest 1956.

14. 18. marts 1828–5. nov 56 (sp Hellevad-E 18): **Christian Hansen Hoeck,** * 15. april 79 Højst. Forældre: Bmd Hans Petersen H og Anna Petersdatter. Stud Flensborg 03, c Gottorp 06, sp Enge 09, afsk 56, † 28. febr 73. ~ 8. juni 10 Anna Schmidt Tychsen, * 26. maj 86, † 61. Forældre: Fideikommisbesidder Balzer Schmidt T og Eleonore Charlotte Wilhelmine Carstens. K o S bl, 1874, 31.

15. 2. maj 1857–28. okt 64 (sp Rejsby 16. maj 49): **Mouritz Mørch,** afsk, sp Ø Starup-VN, 66, se Sdr Bjert.

16. 23. nov 1864–26. nov 77 (sp Kværs 47): **Christian Damm,** * 25. jan 11 Kværs. Forældre: Landmand Peter D og Marie Cathrine Jessen. Stud Flensborg 32, c Gottorp 37, institutbestyrer Itzehoe 37, diak Ullerup 43, † 26. nov 77. ~ 13. juli 47 Marie Friederica Clausen. Forældre: Skibskaptajn Friedrich Hans C og Marie Friederica Thomsen.

17. 13. aug 1878–1907 (sp Bedsted 64): **Johann Heinrich Weiland,** * 5. marts 38 Oldenswort. Forældre: Sp Hans Christian Jessen W og Elisabeth Cæcilie Anna Wichmann. Stud Slesvig 57 c Flensborg 62, afsk 07, † 8. sept 15. ~ 12. maj 69 Ingeborg Ida Friedericka Göttig. Forældre: Sp Friedrich Gorrisen G og Elisabeth Friedericka Christiana Drümmer. Om pastor W se ovf.

18. 1907–11 (provinzialvikar 95): **Friederich August Karl Gottfried Harder,** * 31. aug 65 Hamburg, afsk uden pension 1911.

19. 6. juli 1911–12. sept 40 (sp Branderup 05): **Jørgen Hansen,** * 28. marts 76 Gl Ladegaard, Hammelev. Forældre: Lærer Julius Jørgensen H og Magdalene Madsen. Stud Haderslev 97, c Kiel 04, hjpr Ballum 04, afsk 12. sept 40, † 26. marts 63. ~ 8. nov 05 Anna Bartholine Bonnichsen, * 9. april 76 Ustrup, Vedsted s, † 2. maj 60. Forældre: Gdjr Hans B og Magdalene Bartholin. Om pastor H se ovf.

20. 3. jan 1941: Provst **Hans Petersen,** * 1. marts 10 Varnæs. Forældre: Kontorbestyrer Hans P og Meta Marie Jensen. Stud Sønderborg 29, c 39[2] (h_1), assistent Møltrup optagelseshjem 40, provst Tønder provsti 7. sept 63, r af Dbg 69. ~ 13. juli 41 Birgit Nielsen, * 1. nov 15 Vejle. Forældre: Stationsforstander Otto Theodor N og Oline Vilhelmine Nielsen.

Herredsrepr DKU 48–64, fmd K Korshærs storkr 55–64, kredsfmd Præsteforen 58–70.

Litt: L. Bobe: Bidrag til Tønder bys og Hostrup sogns hist, Sdj aarb 1905, 99 f, Jørgen Hansen: H sogn som garnison, Sdj mdskr II, 44 f, Samme: Af H kirkes hist, smst 1937, 311, En skolemesterkontrakt fra Rørkær, smst II, 170 f, Carsten Petersen: Slesv præster 1938, Kirke og sogn, 1953, 39 f, Erik Christensen: Fra min virks i Tønder, 1939, Hejselbj P, s 89 f, Andreas Petersen: Minder fra Rørkær, Sdj mdskr 1932, 133 f og 172 f, M. B. Ottsen: Hostrup-Dansk, lydlære og ordbog udg 1961–66.

RAVSTED

Ravsted sogn, 5086 ha er ganske fladt, ligger centralt i Tinglevsletten, højest mod NØ, 31 m, enge langs vandløbene, sandmuldet, ret frugtbar jord. Gl, stabil landbebyggelse. Indtil omkr 1910 brugtes engene kun til hø og græsning, men efter afvandingen, som ret tog fart efter 1920, er der kornmarker, sandjord er merglet, heder tilplantet. Af moserne er fremdraget mange svære egestammer, som minder om fortidens skove. Før 1900 var der mange større gaarde, som nu har afhændet de fra gaardene længst borteliggende arealer, og der er foretaget store udstykninger især efter 1920, og mange husmandsbrug er oprettet. – Byer: Ravsted, ca 400 indb, bymæssig bebyggelse, centralskole fra 1960, bibl, forsamlingsgaard i nedlagt kro, med friluftsscene, politist, kro, afholdsrest, rutebilst med mere. – Havsted, Fogderup, med mh fra 1903, Korup, Hynding. Bebyggelser: Hejsel, Knivsig, Hornse, Høgsholt. Blandt gaarde nævnes: Den Stenholdtske gaard, i slægtens eje siden 1812, Vighøjgd, i Hejsel de to slægtsgaarde: Carstensens gaard og Gads gaard. De dansksindede rejste minde paa kirkegd for 30 faldne. De tysksindede rejste i R et mindesmærke for 21 faldne 1914–18. Genforenings- og befrielsessten ved fh i R. Paa pladsen foran kirken stod tidligere to egetræer, der ved hjælp af et jernbaand skulle tvinges til at gro sammen. Jern baandets tvang fik imidlertid ikke disse to slesvig-holstenske ege til at vokse sammen, men kvalte dem derimod.

Fra 1. april 1970 er Ravsted sogn en del af Tinglev kommune.

Oldtidsminder: 2 ret store høje ved Korup. 16 høje er sløjfet. Der skal have ligget en borg ved Høgsholt. Løgumkloster havde betydelige besiddelser i R. – Under den tyske administration var sognet delt i 7 kommuner: R, Fogderup, Havsted, Hejsel, Hornse, Hynding og Korup.

R har fra ca 1850 været regnet for den mest tysksindede landsby i Nordslesvig.

Afstemninger: 1871: 52 dsk, 79 ty, 1920: 353 dsk (44 tilrejs), 236 ty (63 tilrejs), 1964: 477 dsk, 197 ty. R sogn var sm m Løgumkloster de eneste sogne, der havde tysk flertal 1871.

Af den ældre præstehistorie

Ravsted hørte indtil 1920 under Slesvig stift. Allerede 1198 høres om en præst i R i forbindelse med en forhandling i Højst med abbeden paa Løgumkloster. Det hører vel hjemme i sagnenes verden, hvad der fortælles om reformationens indførelse i R, at Ref skal være indført som følge af et skænderi mellem præsten og bønderne paa et kirkestævne, som præsten havde sammenkaldt for at faa en af bønderne idømt en kirkebod, fordi han havde forstyrret gudstjenesten. Præsten havde i en prædiken længe og indgaaende talt om nabokirkernes skytshelgener. De var slet ikke ringe, men vor egen Laurentius! »Hvor skal vi sætte ham?« – »Ham kan du sætte her!« raabte bonden og forlod kirken (Kirke o s, 73).

Den første luth sp skal have været *Laurentius Wrede* († 1548), derefter *Georgius Andræ* († 1587), han var magister. – Derefter berettes om to uhyggelige præstemord. *Petrus Georgius,* der var sin faders kapellan i Ravsted, nedskød *Johannes Ovenius (Oven),* som var diakon i Aabenraa 1588 (Arens, II, 131), og stor forfærdelse vakte det ud over landet, hvad provst *Hübschmann,* Aabenraa, skrev: »21. juli 1591 blev hr *Laurentius Ovenus* (der blev sp i R 1587) dræbt af *Johannes Paludanus,* som havde været hans kapellan, da dette provstis præster havde været til tinge og derefter var lystige i værtshuset. Da Ovenus gaar bort, ledsager Paludanus ham venskabeligt til i nærheden af hans bolig, da drog han en lille kniv, som han havde parat i handsken, frem (»in manica promtum cultellum«, provsten skrev latin), hvormed han saarede hans bryst dødeligt, saa han straks sank sammen og var død«. C. P 68, J. Br 375). Maaske er Johannes Ovenius og Johannes Paludanus samme mand, søn af Georgius Andræ. Det hele ligger uklart.

Pastor *Martinius Gram* († 1618) afløstes af *Johannes Thomsen* (1619–62) over hvem der er et imponerende (nys istandsat) epitafium, indrettet i et tidligere alterskab, der rummede de 12 nødhjælpere. Man ser paa maleri den knælende præstefamilie foran et krucifix. Epitafiet har paa den ene af sine fløje faaet erstattet de hidtil ulæselige skriftsteder med flg.: »Den, der knytter os saavel som eder fast til Kristus, og som salvede os, er Gud, der ogsaa har sat sit segl paa os og givet os aanden som pant i vore hjerter. – Hermed vil jeg ikke sige, at vi er herrer over jeres tro, men vi er medarbejdere paa eders glæde«. (2. Kor 1,21 f). »Ikke alene for disse beder jeg, men ogsaa for dem, som ved deres ord kommer til tro paa mig, at de alle maa være eet«, m fl skriftsteder, og det slutter: Komme dit herredømme!

Johs. Thomsen var fra Flensborg og gift med M. Grams enke (se Unersterbl Sterbl II, 71 og O. H. Moller I, 20, IX, 2). Under svenskekrigene døjede sognet med 7 gange indkvartering, brandskatning og røverier. Pastor *Laurentius Widing* (1662–69) var vist præstesøn fra Tønder. (Unersterbl Sterbl II, 96), *Søren Laugesen Wedel* (1670–81) af Sct Cathrinæ k, Ribe (sønnesøn af Anders Sørensen W), var mag fra Rostock 1654 (se Kinch: Ribe II, 451), en agtet og anset præst. – Pastor *Thycho Thomæus Tychsen* (1681–1708) var født i Tønder og cand fra Kiel, hvor den pietistiske prof *Kortholt* »elskede ham som sit barn«. Hvor flittig han var med sine studier ses af hans mange haandskrevne forelæsningsreferater og af hans omhyggelige optegnelser. Han var paa en stor studierejse sammen med rektor *J. Schultz,* Hamborg, besøgte professorer og lærde folk, hvor han kom frem, i Erfurt, Coburg, Gotha, Tübingen, ville have været til Strassbourg, men da de kejserlige og den franske arme stod paa vejen, drog de til Ulm, Augsburg, München osv. De sejlede ad Donau til Wien, hvor de overværede Kristi legemsfest og hele processionen. De rejste hjem over Prag og Dresden, senere var han i Holland, blev paa skibet slaaet over bord og var nær druknet. I Rotterdam fik han gode venner, og over Amsterdam vendte han hjem. Han blev en dygtig præst. Det noteres, at der i R sogn 1687 var 1100 altergæster (C. P 274), altsaa *før* pietismen, og T var »meget flittig«. Lørdag havde han skriftemaal med mange deltagere. 1705 var der 1600 altergæster i det lille sogn. – Pastor *Johs. Gjødesen Ægidius* (1708–38) af Bylderup, studerede i Jena, blev gift med Tychsens datter, og en datter blev gift med Nic. Knutzen, Højst, (søn af herredsfoged K Ravsted). Fra Højst, hvor *Enevold Ewald* vakte stærkt røre 1721–27, bredte den pietistiske vækkelse sig til Ravsted, Ewald holdt nogle møder her, og der blev et lille samfund, knyttet til Brødremenigheden.

Pastor *Poul Chr. Zoëga* (1739–76 (gravsten)) af Aller-Taps, broder til Conrad Z, Vonsbæk, havde studeret i Jena, blev c i Kbhvn, var feltpræst, blev sp i Nr Løgum 1737, hans søn var botanikeren og nationaløkonomen Johan Z (* her 1742), 3 døtre blev præstekoner, var en myndig og nidkær mand med orden i sagerne. Hver lørdag kl 10 gik han i skriftestolen. De skriftende skulle melde sig den forudgaaende søndag og blev ikke modtaget uden denne melding. Naar de var samlet i kirken, katekiserede Z, idet han gik fra den ene til den anden, spurgte om katekismen, og de svarede villigt. Saa holdt Z en lille tale til selvprøvelse, gik ind i skriftestolen, hvor de skriftende fulgte ham og aflagde deres skriftemaal. Til sidst fik de syndsforladelse med haandspaalæggelse (1752, se C. P 272). – *Zoëga* var bestemt modstander af pietismen og herrnhuterne. Rejsepræsten *Zeidler,* der 1745 kom gaaende fra Burkal hertil, var nær blevet jaget ud. Slogs herreds herredsfoged, *Math. Knutzen,* boede i Ravsted, han var lige saa haardt imod de hellige som pastor *Zoëga* var, skønt Knutzens to sønner blev

pietister, og den ene, P. Knutzen, Højst, blev en af egnens førende og mest søgte pietistiske præster (faderen ville fratage ham disse griller, men sønnen »ville hellere forlade sin fader end slippe Jesus«, og trods fattigdom gennemførte han sine studier, Broderen *Matthias K,* blev læge, og ivrigt medl af Brødremgh). Pastor *Zoëga* og herredsfoged *Knutzen* gjorde, hvad de kunne for at faa de hellige isoleret eller fjernet fra sognet. De hellige ville blot leve i fred, men de ansaa pastor Z for »en guldhamstrer«... »Han elskede penge, og »den, der gav ham mest, var for ham den kæreste« (J. Br 375). – I Fogderup hørte den ansete gdjr *Jes Petersen* til de hellige, hans hustru og alle hans 5 døtre blev omvendt og virkede ivrigt for deres tro. De søgte til Burkal, hvor de hentede megen velsignelse. Ogsaa i Horns var der en lille flok levende vakte. Gdjr *Jes Hansen,* Kasø, giftede sig med en af Jes Petersens døtre og førte troslivet videre, trods megen modstand.

Pastor *Johs. Gottlieb Schmidt* (1776–1800 gravsten) af Aabenraa (broder til provst *Gotthilff Schmidt,* Tønder), fader til Carl S, sp Ubjerg, havde været præst i Drelsdorff ved Breklum, var rationalist og de vakte søgte stadigt til Burkal. (C. P 378). De pietistiske spor udslettedes lidt efter lidt.

I løbet af det 19. aarh blev Ravsted en af *tyskhedens* højborge i Sdj. Det daglige omgangssprog forblev dog dansk – ligesom kirkesproget. Pastor *Chr. Th. Bargum* (1801–47) af Aabenraa var c fra Gottorp, havde været sp i Enge, blev konsistorialraad 1842 ved sit 50 aars jubilæum. – Han er den sp, som har virket længst tid her. Han er stamfader til slægten Bargum, som i flere slægtled har haft en gaard i Havsted, og som har været meget tysksindet. Hans sønnesøn (* 1856) var tysk amtsforstander i R. 1847–57: *Joh. Heinr. Carl Meyer,* * 00 i Rendsborg, stud i Gøttingen, Kiel og Glückstadt, blev sp i Ensted 32, † i R 67.

Tiden 1867–1920

Pastor *Svenne Schmidt* (1867–78) kom hertil fra Læk, døde pludseligt under en rejse til Haderslev. Han prædikede meget længe, indtil 2 timer, og behandlede ofte først sidste søndags tekst. Han var en betydelig og afholdt præst.

Pastor *Ed. Aug. Fr. Jessen* (1879–1909) kom hertil fra Brarup. Han var paa valg her sammen med den nærmest dansksindede pastor *Tiedje,* Skrydstrup. Tiedje havde været dansk officer. Jessen fik de tyske gudstjenesters tal forøget til 15, skønt der næppe var een familie, der ikke forstod dansk lige saa godt som tysk. Han var ingen god taler og kirkebesøget var ringe. Han var ikke ven af IM, der i 80'erne og 90'erne begyndte at faa indpas. Det var ikke med glad hjerte han saa missionærer holde møder i hjemmene og i mh. Han var ogsaa imod den fremrykkende socialisme. Men han var afholdt, ved hans 25 aars jubilæum forærede IM ham Asschenfeldt-Hansens: »Fra guldgruben«, de øvrige gav ham et guldur. Han boede som pensionist i Glücksborg, kom jævnligt til Ravsted, ved et møde i Korup skov udtalte han sin forvisning om Tysklands sejr i krigen 1914–18.

I disse aar blev der bygget mh i Fogderup 1903. Den IMs vækkelse, som førte til dannelsen af Nordslesvigs IMs forening, naaede ogsaa Ravsted. Den fik især fodfæste i Korup og i Fogderup. Da pastor *Jessen* ikke var IM venligt stemt, indkaldte IM sine egne prædikanter, præster og missionærer. Der kom mange til disse møder; kredsen voksede, og da den ved gave fik en byggegrund i Fogderup, blev der opført et mh i Fogderup, indviet 10. nov 1903 under stort besøg, og aarsdagen 10. nov er hvert aar senere blevet fejret ved et større møde. Der er blevet holdt mange velbesøgte møder her, den lille sal bruges mest til samtalemøder, bedemøder, sdsk, alt ledet af lægfolk. Omtrent indtil genforeningen lededes de af den gamle, trofaste fh lærer *Nis Nissen.* Da Nordslesvigs IM sprængtes 1912, sluttede kredsen sig til Det gamle budskabs folk. Ydre Mission havde en stor plads i arbejdet, man støttede Breklum - missionen, og præsterne *Bahnsen,* Bylderup og *Bracker,* Abild, var gode støtter. Breklum-missionens arbejde i Jeypoore, Indien var kredsens særlige interesse, og der blev holdt store basarer i mh. Der var ogsaa en del Lt Mf, som deltog i arbejdet, som i 50 aar betød meget i det religiøse liv i sognet. Nu er kredsen svundet ind og ungdommen svigter.

Pastor *Jessen* udgav en bog om de religiøse strømninger i Danmark. For hans konservative natur var de grundtvigske frimenigheder kun en ukristen agitation imod Slesvig-Holsten, »et nationalistisk vrængbillede af kristendommen«. Han boede som pensioneret i Flensborg, og mange fra R sendte ham fødevarepakker i krigsaarene.

Historikeren *A. D. Jørgensen* skriver i en redegørelse for sit liv og forfatterskab om Jessen: »Aldrig har jeg følt et varmere venskab for nogen end for ham. Jessen var den braveste, mest aabne og uforbeholdne karakter, naar man først havde overvundet hans skyhed. Han havde et ret og inderligt sjæleliv, en glødende livslyst, en sund, naturlig livsopfattelse og et kvindeligt trofast sind. Samlivet fik betydning for os begge, og jeg skyldte vistnok vore samtaler, naar vi hele eftermiddage vandrede rundt i Flensborgs skønne omegn, mangen en udvikling af mit eget tankeindhold og mangt et heldigt supplement til mine ensidige meninger«. Om R og livet i R pgd kan læses i Otty Jessens: Getragen auf Adlers Flügeln, Breklum, 1922 (se iøvr Hejs P, s 170).

Pastor *Th. W. Tiedje* (1909–20) var søn af pastor *Tiedje,* der 1879 ikke blev valgt her. Han var opstillet sammen med pastor *Andresen,* Ballum. *Tiedje* regnedes af mange for dansksindet Han var liberal teolog, og det gavnede ikke hans anseelse i IMs kredse, nogle ansaa ham endog for fritænker. Sandheden er nok, at han var en vaagen, ung præst, der tog sin præstegerning meget alvorligt. Under krigen kom hans tyske sindelag for dagen, men han var saa agtet at han sikkert ville være blevet genvalgt 1920, men han foretrak at forlade Sønderjylland og blev præst for den tyske menighed i Gøteborg. Han var broder til

den kendte politiker *Johs. Tiedje,* som biskop Ammundsen drøftede med om Sdj. – Pastor T vandt hurtigt indgang i sognet i alle kredse, var en god taler, forstod at samle folk, og saa de unge, hvad Jessen ikke havde evnet. Han indførte stærkt besøgte juleaftensgudstjenester, han hørte til dem, der 1912 sluttede op om pastor *Tonnesen,* Hoptrup og hans nordslesvigske IMs kreds, medens mh i Fogderup jo sluttede op om Det gl budskabs IM, men derfor slap pastor T ikke forbindelsen med den. Under krigen fik han velsignelsesrig betydning i mange hjem. Man ville gerne have beholdt ham i R, og man forstod ikke, hvorfor han søgte bort. Han var meget landbrugsinteresseret, og man husker ham som en dygtig kusk. Han drev selv en del af jorden med en lille besætning ved hjælp af en ældre mand.

Tiden efter 1920

Efter pastor Tiedjes afrejse var der stærke kræfter i gang for at faa en ung tysk præst, *Beuck,* Tønder, til R, ledet af de fungerende kirkeældste, dog uden rigtig tilslutning fra befolkningen. Men i sept 1920 blev pastor *N. P. Nielsen,* Odense, kst som sp her, og i 1921 blev han valgt som den første danske sp i R (1921–32)! En dygtig præst, meget musikalsk, han sluttede sig til IM, var stærkt national, havde sine klare standpunkter, hvorfra han ikke lod sig rokke. Før 1920 blev næsten alle børn hjemmedøbt, men N holdt stejlt paa, at de skulle døbes i kirken. Det var svært for forældrene at affinde sig med dette nye, men det blev gennemført uden vaklen. Pastor N tog arbejdet op, næsten paa bar bund i dette vanskelige sogn. Kirken var meget forsømt og saa uhyggelig ud. Den skulle restaureres. De tyske ønskede straks en særlig tysk præst ansat i Ravsted, han skulle tillige betjene Højst og Bylderup (Erik Christensen: Min virks i Tnder s 41), men 1922 dannedes den tyske frimgh i Tinglev med tilslutning fra Ravsted. Før genforeningen holdtes een tysk gudstj om maaneden, men den var ringere besøgt end den danske (KoS 73). Der har været lidt Lt Mf og nogle baptister, men efterhaanden er de svundet ind, og det blev væsentligt IM, der prægede kirkelivet foruden de tyske frimenighedsfolk. Pastor Nielsen skriver (Kirk Hb 1931, s 224): Ikke stor kirkegang; det meste af det aand liv præget af IM, et par ikke organiserede IM kredse, 2 sygeplejeforeninger med dsk og tysk diakonisse.

Fra R skrives: Pastor N kom meget til IMs møder, og en del af IM kom flittigt i kirken, men ikke alle. Nogle ankede over, at han var saa lavmælt, at de ikke kunne høre ham, andre følte sig fremmede over hans danske sprog. Han indbød unge og ældre til møder i pgd, og da fh blev aabnet, holdt han ogsaa møder der: adventsmøder, juletræ osv. Han var meget optaget af at samle midler til kirkens restaurering. Han indtog en korrekt holdning over for de tyske, sp i Bjolderup havde de faste tyske gudstj i R. Kirkebesøget var de første aar godt hos pastor N, men dalede de sidste aar. Ved afskedsfesten saas det, hvor afholdt han var, og fra alle sider sagde man, at R ikke kunne have faaet nogen bedre præst. Han fik ogsaa betydning ved, at han fik ansat en udmærket diakonisse i R – den trofaste og afholdte søster Anna. Hendes arbejde var solidt og udholdende og til uvurderlig hjælp for sognets syge og gamle.

Det fortælles af hans efterfølger, at da N. P. Nielsen kom til R, var velkomsthilsenen til ham, da han traadte ind i præstegaarden: en kæmpeplakat af Hindenburg, der saa ned paa den nye præst, som om han ville sige: »Hvad vil du her, lille Niels Peter, i vort lille Berlin?« N fik nogle brydsomme aar her.

Ravsted forsamlingshus. Der var i 1920 3 kroer i R by med spiritusbevilling. De laa tæt ved hinanden paa vestre side af bygaden, og alle de 3 kroejere var hjemmetyskere. Da der efter 1920 blev brug for lokaler til politiske møder, valgte hjemmetyskerne at holde deres møder i den nordligste af kroerne, som da ejedes af *Thomas P. Nissen.* Kroen nogle faa meter sydfor ejedes af gæstgiver *Peter Tjellesen,* som ogsaa var stærkt tysksindet. Han indvilligede i, at danske møder maatte holdes i hans krosal, baade politiske, folkelige og kristelige. Men snart opstod ønske hos de danske om at faa egne lokaler. Det var gdjr *P. J. Gad,* Hejsel, og lærer *Demuth,* R, som førte an, og i efteraaret 1923 indbød til et møde af 20 interesserede i Gads hjem for at drøfte planer om et fh. Der var god tilslutning. Samtidigt opførtes den ny kommuneskole lige nord for R, og det førte til, at der i sommeren 1924 i tilslutning til den ny skole blev opført en særlig fløj, med en større og en mindre sal samt køkken. Midlerne dertil skaffedes ved tegning af aktier i sognet, og hen paa sommeren blev denne bygning indviet som fh og den blev midtpunkt i det danske arbejde. Fmd var lærer *Demuth* til 1936, og han ledede meget dygtigt og vaagent, indtil han 1936 rejste fra sognet, *P. J. Gad* blev derefter leder. Da han p gr a alder trak sig tilbage, blev førstelærer *Christensen,* R leder i 50'erne. Da statens jordlovsudvalg havde overtaget den sydligste kro (en solid bygning fra 1905) og skolen overtog de to sale ved skolen, blev den 3. kro købt til forsamlingsgaard. Den blev sat i stand, en helt ny bygning med en større og en mindre sal med mere opførtes 1955, og man fik afholdsbevilling til at drive restauration. Denne *sognegaard* indviedes 1948, og er nu de danskes samlingssted. Her holdes møder og sammenkomster af alle arter, politiske, folkelige og kirkelige møder, ungdomsmøder, gymnastik og folkedans og underholdning m m. I det saa stærkt tysk prægede sogn har den øvet megen og god indflydelse, baade nationalt og som middel til at skabe sammenhold.

Pastor *K. A. Riisberg Jensen,* (1932–62) var københavner, han blev her en menneskealder hele sin præstetid indtil han af helbredshensyn søgte afsked. Han var paa mødrene side af tysk slægt, havde gaaet i Sct Petri skole i Kbhvn. Han mente, at hans tyske skolegang som ung maatte hjælpe til at han blev hele sognets præst, altsaa ogsaa tyskernes, men de tyske sluttede sig til den tyske frimenighed. I besættelsens svære aar gik han i gang med kirkegaardens omlægning, men det gjorde ondt hos mange danske, at krigsmindet for faldne danske ved kirkens hovedindgang blev flyttet til den nordre del.

Han deltog ofte i IMs møder, iværksatte advents- og ungdomsmøder, ogsaa fh blev benyttet. Kirkebesøget var jævnt, men gik noget tilbage i den sidste tid, da hans helbred ikke var godt. Han skriver 1959: Kkg 5 pct, afhængig af vejret, velvillig og trofast bef, gldags kirkelighed, en del IM og Lt Mf, de kirkelige forhold præget af de nationale modsætninger, 20 pct til den tyske frimgh, som slutter sig til den tyske frimghpræst i Løgumkloster, IM kr, KFUM og K, gymnastikf, sdsk, 2 DMS, en del »Det gl budskabs folk« nogle baptister, fh, tysk skole i R. Pastor R. J omtales som en god præst, men han havde ikke pastor N. P. Nielsens faste standpunkter.

Pastor *Erik Stidsen* har virket her 1963–70. Han har været missionær i Aden. Han skriver 1967: Kkg 7 pct, alm folkekirk forhold, en del IM og Lt Mf, velvillig gg trofast bef. De kirkelige forhold præges af de nationale modsætninger. 300 slutter sig til den tyske frimgh i Burkal. Mh, IMkr, KFUM og K, sdsk, møder for unge og ældre i pgd, kirkelige maanedsm, gymnastikf, gr kr, Gl budskab, tysk sk.

Blandt lægfolk:

IM: Lærer *Nis Nissen* er nævnt ovf. Senere skiftende formænd, i de sidste aar: gdjr *John Mailandt,* Fogderup, * 78, i menighedsraad, og skoleraad. Mejeriejer *Ingemann Christensen,* Fogderup.

Grundtvigske: Gdjr *P. Gad,* R, se ovf. *Aage Ut,* Havsted. Førstelærer *S. N. Christensen,* R, er nu fmd for den gr kreds.

Bygmester *H. P. Damgaard* er fmd og mejeriejer *I. Christensen* er næstfmd i menighesraadet

Kommunalt: Gdjr *Johs. Hyldtoft* († 65), *Anders Lorenzen* († 65), amtsraadsmedl *Jes Kjer* (* 86), *Jørgen Petersen.*

Skolen

Med den tyske sprogforordning af 20. dec 1888 blev det danske sprog bandlyst i R skole. I sommeren 1920 begyndte dansk undervisning i eet klasseværelse paa R skole, den første danske lærer, *Kr. Arent K. Skovlund,* døde 1922. Ved landstingsmd *H. Jefsen Christensens* hjælp blev lærer *Chr. Carl Demuth* ansat her (1923–38), gaardmandssøn fra Gjellerup. Han og hans hustru fik snart betydning her.

Lærereks (Silkeborg) 1918: var førstelærer i Harlev ved Aarhus 1918–23 og i Ravsted 1923–38. Ejer og leder af biografen, Aabenraa fra 1957. Han var medl af Ravsted menighedsraad 1926–38 og af overbestyrelsen for Danmarks-Samfundet; leder af det nationale, folkelige arbejde i Ravsted 1923–38; kasserer for foreningen Nordens lokalafd f Aabenraa 1939–41 og medl af bestyrelsen for lokalafd for Sønderborg fra 1942; forstander for Nordborg slots efterskole 1941–53; medl af Nordborg byraad 1946–50 og af tilsynsraadet for Nordborg Sparekasse 1952–53; medl af styrelsen for Silkeborg seminarium; formand for styrelsen af Rønshoved højskole. Har skrevet følgende dramatiske arbejder, opført dels paa teatret og dels i radioen: Høsten; Peder Oxe; Mogens Heinesen; Kresten Kold; Sommer i By; Frihed; Hos Mester Anders i Ribe; Solhverv; Jord; Fordi vi maatte; Vi pløjer en fure hjem; Fri mand; De 100 aar; Nordborg-Spillet; Mands Vilje; Odense-Festspillet; Afskedsvalsen; Spejlet; Er guderne døde; redaktør af 25 Aar under Dannebrog; kortfattet Sønderjyllandshistorie 1864–1957; har endv skrevet kantater.

Han blev afholdt og var dygtig. Efter nogen tids forløb begyndte han og hans hustru at rejse ud til danske forsamlingshuse, ikke blot i Sønderjylland, holdt oplæsninger sammen, mest skuespil. Det fik et omfang, saa han maatte holde vikar, han søgte permission 1936, da han gerne ville tilbage, men blev en tid forstander paa Nordborg efterskole og senere biografdirektør i Aabenraa. Disse betydelige lærerfolk fik uvurderlig betydning i R i de vanskelige aar efter genforeningen, baade i skolen og ved deres oplæsninger. De var meget virksomme ved rejsningen af fh i R han var fmd til sin afrejse.

Efter skiftende lærere kom lærer *S. N. Christensen* hertil 1950. Han var født i Ballum paa afstemningsdagen 20. febr 1920, dim fra Tønder sem, blev andenlærer i Bedsted-Lø og kom saa til R, han er en betydelig lærer, er fmd for fh, har højnet skolen meget.

Efter genforeningen var der en toklasset dansk skole i R, og der var eenklassede skoler i Fogderup og Havsted. Omkr 1955 besluttede sogneraadet en omordning af skolevæsenet. Man begyndte at bygge en ny skole i Fogderup i stedet for den gamle, men under stærk protest fra beboerne besluttede man at opføre en stor tilbygning til skolen i R (opf 1923) som *centralskole.* De 3 andre skoler (Korup, Fogderup og Havsted) blev solgt. Børnene fra disse skoler køres til R. Der var ikke absolut velvilje mod planen i de distrikter, der blev nedlagt. Leder af centralskolen er førstelærer *S. N. Christensen.*

Ved *Korup* skole var der skiftende unge lærere, en af de betydeligste var *H. M. Beck,* lærersøn fra Hjordkær, gift med en datter af pastor *H. J. Toft,* Lintrup, missionær i Jeypoore. Beck var tillige organist i R, afgjort IM, han døde pludseligt 1938. – Lærer *Thomsen,* Korup, betød meget under besættelsen, han flyttede til Sydslesvig, blev senere lærer i Solderup, Hostrup sogn. Den sidste lærer, der virkede i Korup, var *Søren Jeppesen.*

I *Fogderup* blev lærerembedet 1920 besat med forstander *Jens Nic. Hansen,* Ellebæk højskole. Han havde ikke almindelig læreruddannelse, var uddannet paa højskoler (Askov osv.) Han faldt godt til her, stærkt interesseret i kampen mod tyskerherredømmet. Han var grundtvigsk, tog del i arbejdet med at rejse R fh, tog afsked 1953 og døde aaret efter i Aabenraa. Var medl af menighedsraadet.

Lærer **Mathia Andersen** (* 58 Adsbøl, † 16) var lærer i R 1880–87, da han tog afsked, fordi hans danske sindelag gjorde ham stillingen uudholdelig. Da den dsk presse trængte til medarbejdere, blev han red af »Freja«, Aabenraa 1888–92, han blev BM i sprogforeningen og dennes fmd 1900–16. Han prægede Sprogforeningen (i folkelig retning), fordoblede bogsamlingernes antal, begyndte en omfattende spredning af dansk læsning (julehefter, billeder, skolebøger), og da Folkehjem i Aabenraa rejstes var han en nøjeregnende bygherre. Han ydede det danske oplysningsarbejde store tjenester ved udgivelsen af »Ill børneblad for Nordslesvig« (1890–1900), der blev hjemmene en god støtte, da danskundervisningen forsvandt fra skolerne, fra 1893 red Sprogforeningens almanak, var med til at udvide Den blaa sangbog. Besøgte 1911 danske i USA. Maleri paa Folkehjem i Aabenraa. (DBL I, 420).

Den tyske skole

Tyskerne var straks efter genforeningen ivrige efter at udnytte den frisindede danske lovgivning og krævede en fuldstændig toklas-

set skole i R. Den daværende lærer og degn, *Rolfs* rejste til Holsten, og man valgte lærer *Georg G. Korsemann,* Hostrup (* paa Amrum) til leder af den tyske skole her. Da der 1923 indviedes en ny dansk skole i R, overlod man den gamle danske skole fra 1908 til tyskerne, hvor lærer og lærerinde virkede som kommunalt ansatte. Lærer K var af sind og væsen tysk, tog afsked 1933. Den danske lærer havde 2 timer ugtl i den tyske skole, og den tyske lærer havde 2 timer ugtl i den danske skole. Efter Korsemanns død kom lærer *Arthur Chr. Lessow* hertil 1933. Han var * 1911, købmandssøn fra Højer, tyskerne her var grebet af nazismen, især de yngre, og lærer Lessow var under besættelsen absolut Hitlers mand, afholdt ugtl militærøvelser med de unge, og hans undervisning foregik under devisen: Heim ins Reich!. Elevantallet var ret stort. Tyskerne ansaa ham for at være en dygtig lærer. 1945 blev den tyske skole ophævet, skolebygningen kom under kommunen, og børnene kom til dansk undervisning.

Lærere, som havde vist sig danskfjendtlige kom i Faarhuslejren. Omkr 1947 begyndte man at bygge et privat tysk friskolevæsen op i R. Miderne til de ret store skolebygninger skaffedes især ved indsamling i tyske skoler, og tyske aviser nævnte store summer. Til skolen kommer der ogsaa børn fra Højst og Bjolderup. Lærer Lessow blev udnævnt til tysk skoleraad og leder af det private tyske skolevæsen i Sønderjylland. Hans efterfølger er *Heinrich Sievers.*

Verdenskrigen 1914–18: 30 danske og 21 tyske faldne.

Besættelsestiden 1940–45. Nazisterne vandt i 1930erne hurtig og stor tilslutning i R. Baade blandt hjemmetyskere og de »blakkede«. Deres leder her var smedemester *Jes Asmussen,* Fogderup (* 02 i Holbøl), han blev 1935 valgt som nazistisk medlem af amtsraadet og virkede som saadan til sin bortrejse fra R 1944. 1939 afgaves 86 nazistiske stemmer i R, ved siden af 199 stemmer paa det slesvigske (tyske) parti. Naar der afgaves saa mange ikkedanske stemmer, kan det skyldes, at der var en nedgangsperiode med stor arbejdsløshed og økonomisk utilfredshed, gældsforøgelse, tvangsauktioner osv, de tyske raabte højt om grænseflytning (»Heim ins Reich!«). Efter Hitlers overfald paa Polen blev der røre, og saa kom 9. april 1940 med de mange overflyvninger og tysk besættelse. Tysk militær af alle arter marcherede mod nord, og der var kamp ved Bredevad. Hjemmetyskerne troede, at det først kun gjaldt besættelse af Nordslesvig, og de blev lidt skuffede, da de opdagede, at det gjaldt hele landet. Mange hjemmetyske og nazister samlede sig i R 9. april og modtog de tyske tropper med jubel. *Jes Asmussen* arrangerede samme aften en bustur til nazisternes fører, dyrlæge *Fritz Clausen* i Bovrup. En del unge meldte sig til frivillig krigstjeneste under de tyske faner, 6 af dem faldt, 1 døde i Faarhuslejren. Det blev trange tider, men endelig kom 4. maj 1945, og 5. maj holdtes en takkefest i Fogderup mh og søndag 6. maj var kirken tæt fyldt.

De tyske kirkelige forhold.

Pastor Riisberg Jensen skriver:

»Pastor Bruhn, Bjolderup, betjente folkekirkens tysksindede medlemmer efter 1920 og holdt de 15 aarlige tyske gudstjenester. Han var modstander af den tyske frimenighed, som han overfor mig beskyldte for at være et stykke tysk politik. Af den grund foreslog han mig forud for sin afgang, at jeg overtog den tyske betjening af sognet og han saa trak sig tilbage. Saavidt jeg husker, svarede jeg pastor Bruhn, at det næppe lod sig gennemføre uden modstand fra en stor del af mindretallet, og at jeg i det hele taget ikke var ynder af de tyske gudstjenester. Indtil genforeningen var de tyske gudstjenester daarligt besøgt, men derefter kunne flertallet af det tyske mindretal ikke længere være med i det kristne fællesskab og love, prise og takke Gud paa deres modersmaal. Fra da af skulle det ske paa tysk, og det fandt jeg var at slæbe det, man har imod sin broder, med ind foran alteret og vanære Gud. Naar jeg gerne ville være præst for alle i Ravsted, var det ikke paa den maade. Da pastor Bruhn ophørte med den tyske betjening af mindretallet oprettedes en tysk frimenighed for Ravsted og Burkal sogne og som præst ansattes A. Schau (* 14. juni 1911 i Tønder) med bopæl i Ravsted. I 1943 udnævntes han til sognepræst i Højer og efterfulgtes i Ravsted af pastor Stephan Wienberg, hvis far havde været godt kendt paa egnen som følge af sit kirkelige arbejde i Brecklum-missionens tjeneste. St. W hentedes fra et embede i Meklenborg. Da han efter kapitulationen ikke nøje fulgte politimesterens betingelser for at kunne fortsætte som frimenighedens præst i Ravsted, overførtes han til en flygtningelejr og virkede dér som præst for de internerede. Sammen med flygtningene sendtes ogsaa han tilbage til Tyskland og fik embede i nærheden af Altona.«

Ravsted kirke ligger paa sletten ml Løgumkloster og Tinglev og ses videnom. Interessante lave, murede porte (den sdr, som baade er gang- og køreport, kaldes »Dødeporten) i det gamle stendige fører ind til kirkegaarden, hvor gravstenene fortæller om kampen ml dansk og tysk, og et stort mindesmærke fortæller om de faldne. En lige gang fører til præsteindgangen, foran hvilken der 1769 blev bygget en lille tilbygning. Kirken er 40 m lang, hvidkalket og blytækt, kor og skib er romansk, skibet er forlænget mod vest, koret er unggotisk forlænget, sengotisk vaabenhus mod syd. Lille vindfang foran præstedøren ved korets sydside, taarn med trappehus. De romanske dele er opført af raa kamp med let tilhugne hjørner og skraasokkel, forlængelserne er opført af kamp og munkesten. Det anselige taarn, med sadeltag, er af munkesten, murede bænke i vaabenhuset. Kirken er overhvælvet i 1400t, korbue med kragbaand, spidsbue ml taarnrum og skib. Kun eet oprind vindue i brug i koret. Sengotisk fløjaltertavle, rektangulær, uden topstykke, i midten treenigheden (naadestolen) flankeret af Maria med barnet og Sct Laurentius, i sidefløjene ses apostlene, figurerne angives i smalfelterne med navne. Under midtskabets figurer staar: Imperialissima virgo Maria, Sanctissima trinitas - Sanktus Laurencius. I bræmmen paa Laurentius klædebon: Ora pro nobis, og en forkert opmalet tysk fortsættelse: »For din døds skyld staa os bi i vort arbejde!« Den brogede staffering er fra 1856 og 1922. Jævne malerier paa yder- og inderfløjenes bagsider, som ses naar tavlen lukkes (Moses, Johs. døber, Getsemane osv). Kalk fra 1635, den sekskantede fod, skaft og knop dog fra ca 1500, samtid disk med slidt cirkelkors, 2 oblatæsker fra 1700t, to sæt stager, fra ca 1625, 41 cm høje, og fra 1701, 52 cm høje, paa 3 kuglefødder. Præstestol i korets NV hjørne samlet af paneldele fra et gl orgel fra 1636, m m, degne-

stolen er en tidl præstestol fra 1600t, i koret 3 præstetavler og to degnetavler. Romansk granitfont af arkadetype. I skibet nyere korbuekrucifix, prædikestol af Tøndertypen i 7 fag og med karnap, fra 1605. Tilføjelser fra Ringerincks værksted, i arkaderne m muslingeskal reliefscener fra Kristi liv og dommedag. Retkantet samtidig himmel. Stoleværk fra ca 1750 med trekløverafsluttede gavle. De svære egeplanker med bueudskæringer, der ligger langs væggene under stolene i midten af skibet, kan stamme fra et nedrevet klokkehus. I Skibets syddør en gotisk dørfløj. I taarnet et sejerværk fra 1646. To klokker fra 1892. Paa skibets nordvæg et stort epitafium fra 1622 for præsten Johs. Thomsen, indrettet i et tidligere alterskab. Flere større gravsten. Kirken blev 4. juni 1967 genindviet efter en større restauration: nyt teglstensgulv, nyt varmeværk i en toiletbygn paa kirkegaarden. Stoleværket, som naaede helt op i det ret store kor, blev malet smukt op, og stolene i koret fjernedes, kirkens inventar blev nymalet og midtergangen udvidet, et gl orgelhus fra 1636, et korbuekrucifix og to pengeblokke fra 1717 blev fremdraget, den femkantede tværgaaende alterskranke fra 1923 blev erstattet med en ny og mindre dominerende, altertavlen lukkes i fastetiden, men den blev desværre ikke restaureret, hele restaureringen kom op paa 435.000 kr. Nyt taarnur fra 1965, skænket af R sparekasse. 250 sd. Orgel paa vestpulpitur.

Danm kirker XXI, Tønder a, s 1584–1605, M. Kamphøvener: Meget sjældent epitaflum i R, Sdj mdskr, 1947, 11–14, Menighedsraadenes bl, 1968, s 5–6.

Folketal: 1860: 976, 1910: 1095, 1925: 1055, 1965: 1195.
Altergæster (v dsk gudstj): 1922: 424, 1935: 235, 1942: 150, 1954: 200, 1966: 614.
Menighedsraad: 1922: 5 dsk, 2 ty, 1934: 5 dsk, 2 ty (2 IM, 1 Lt Mf, 1 gr, 3 u p), 1942: do, 1953: 3 IM, 1 soc, 2 n gr, 1 ty, 1965: 3 IM, 3 n gr, 1 soc.

Sognepræst

Indt: 1907: 5996 rmk, 1922: 1 kl, 1931: 2 kl, 1958: 12 kl. Pgd opf 1885. Ny bolig 1964. Pgd havde 1922: 121 ha, deraf 85 ager, 34 eng, 1967: 24 ha.

14. 31. dec 1847–14. jan 67 (sp Ensted 32): **Johann Heinrich Carl Meyer,** * 14. dec 00 Rendsburg. Forældre: Amtsforv Christian Frederik M og Abel Sofie Margrethe Henriette Foss. Stud Kiel 23, c Glückstadt 26, † 14. jan 67. ~ 15. juni 31 Pouline Frederikke Julie Jensen, * 1. aug 10, † 15. jan 67.

15. 1867–21. sept 78: **Svenne Schmidt,** * 29. juni 22 Hoptrup. Forældre: Landmd Niels Hansen S og Anna Cathrine Marcusdatter. Stud Haderslev 46, c Flensborg 53, rektor Segeberg 56, compastor Læk 64, † 21. sept 78. ~ 30. dec 56 Ingeborg Cathrine Hansen, * 23., † 18. marts 93. Forældre: Gaardmd Anders H og Anna Bothilla Asmussen. – Broder: Svenstrup, Als.

16. 2. juli 1879–1909 (sp Brarup 68): **Eduard August Friederich Jessen,** * 22. sept 39 Nibøl. Forældre: Sp Nibøl Otto J og Christina Hinrichsen. Stud Flensborg 60, c Kiel 67, afsk 09, † 18. sept 20. ~ 30. juni 73 Marie Wilhelmine Jacobsen, * 12. aug 50, † 14. juni 16. Forældre: Sp Gustav Ferdinand J og Sophie Dorothea Charlotte Lewan.

17. 10. dec 1909–20 (diakon Løjt 07): **Theodor Wilhelm Tiedje,** * 28. maj 78 Skrydstrup. Forældre: Sp Dethlef Peter Wilhelm Theodor T og Wilhelmine Marie Caroline Baxen. Stud Haderslev 99, c 07, flyttet til tysk præst Göteborg 20, † 18. juni 33. ~ 29. sept 08 Johanne Elisabeth Grønning, * 6. febr 86. Forældre: Sp Hermann Heinrich G og Maria Knuth.

18. (kst 13. aug 1920) 21. sept 21–21. juni 32 (hjpr Ansgar k, Odense 14. juli 15): **Niels Peter Nielsen,** fl t sp Sct Catharinæ k, Ribe, se der.

19. 25. okt 1932–31. juli 62: **Kaj Aage Riisberg Jensen,** * 10. sept 04 Kbhvn. Forældre: Fabrikant Adolf Peter J og Margrethe Arp. Stud Haslev 25, c 31^1 (h_1) afsk 31. juli 62. ~ 21. nov 32 Oda Henriksen, * 1. juni 04 Kværkeby. Forældre: Malermester Karl Oluf Peter H og Emmy Kristine Larsen.

20. 28. febr 1963–25. febr 70 (hjpr dsk mgh Aabenraa 61): **Erik Jacob Stidsen,** * 9. marts 26 Baastrup, Ø Snede s. Forældre: Indremissionær Peter S og Susanne Jensen. Missionseksamen ved Kbhvn univ 51, ungdomssekr DMS 53, missionær under DMS i Aden 54. ~ 4. juli 53 Edel Johanne Andersen, * 19. april 26 Hundborg. Forældre: Rentier Niels A og Maria Andersen. – Broder: Ekp Odense, Fredens k. Søstre ~ Jacobsen, rkp Grøndalslund og Aaberg-Jørgensen rkp Herlufsholm. 25. febr 70 udn til sp dsk menighed Aabenraa.

21. 5. aug 1970 (sp Asmild-T 61): **Knud Ejner Kjølbæk,** * 12. maj 10 Timring. Forældre: Forpagter Erik Jensen K og Ane Marie Davidsen. Stud Herning 30, c 36^2 (h_1), sp og skolelærer Venø 37, sp Ejerslev-J 46. ~ 1. okt 40 Cicilie Chrestense Sørensen, * 7. maj 01 Tiset, Gram. Forældre: Gdjr Søren S og Mikka Marie Lorentsen.

Litt: J. Brodersen: Fra gl dage, 1912, Carsten Petersen: Slesvigske præster, 1938, Kirke og sogn, 1953, Hejs P 167 f, F. Thomsen: R kirkes formue i 18. aarh, Danskeren, 1945, 6 f. Udførlige medd fra Amtsraadsmedl, sognefoged Jes **Kjer,** R.

TINGLEV

Tinglev sogn, 7291 ha, langs rigsgrænsen, fra grænsepæl nr 112 til nr 129, ved Skelbækken, er ganske fladt, midt i Tinglev-sletten, højest mod SØ, store moser, T sø er udtørret, smalle enge langs vandløbene, megen afvanding har været i gang, store ufrugtbare arealer med fygning og indlandsklit, den sydlige del hører til de mest øde og folketomme dele af Sdj, ogsaa moserne nord for T er faktisk ubebyggede, her har været en del tørveproduktion. – Byerne Tinglev, trafikcentret, hvor 4 landeveje og baner mødes, ligger yderst mod NØ i en krog af det store sogn, bymæssig bebyggelse, ca 1400 indb, centralskole fra 1966, realafd, tysk privatskole, tysk efterskole, civilforsvarets tekniske skole indrettet 1956 i tidligere tysk højskole, opf 1908, ombygget 1961, bibl, (8000 bd), fh »Tinglevhus« opf 1960 (et fh fra 1924 nedrevet) med hotel og teatersal, mh »Bethania« fra 1926, politistation, alderdomshjem fra 1963, 32 pladser, dsk og tysk børnehave, biograf, sportspl, lystanlæg m friluftsscene, flere restaurationer, flere fabrikker m.m. – Terkelsbøl med orgelbyggeri, kro, Kravlund, Eggebæk, Broderup, med fh, Bajstrup, med kro, Gaardeby, bebyggelser: Skelbæk, Gerrebæk, Rødebæk med kro, Sofie-

dal med fh, Stoltelund m.m. Blandt større gaarde: Søbjerg Krusgd, Østergd, Kogsbølgd, Søndergd, Klostergd, osv. Mange arbejdere, smaakaarsfolk, mange jernbanefunktionærer.

Genforeningssten og mindesten for frihedskæmpere, der døde i Neuengamme.

Oldtidsminder: 8 høje, de 5 i en gruppe, hvoraf 3 ret store, ved Højumgd, 34 høje er sløjfet. I oldtiden store egeskove, jordvolden »Olmerdiget« ved den udtørrede sø er et forhistorisk befæstningsanlæg. Stoltelund, (gl adelsgods), der udparcelleredes allerede 1785, skænkedes 1741 af etatsraadinde Grund til en stiftelse for præsteenker. Et afvandingsselskab fra 1910 har afvandet ca 900 ha mose, selskabet nedlagt 1964. - 1923 dannedes et plantningsselskab i tilslutning til Hedeselskabet, Lundbæk plantage 103 ha, plantet 1937-53, Eggebæk pl, 127 ha, plantet 1928-49, flere mindre plantager.

Under den tyske administration bestod sognet af 8 kommuner: Tinglev, Terkelsbøl, Kravlund, Eggebæk, Sofiedal, Broderup, Stoltelund godsdistrikt, og Bommerlund, der er lagt under Bov kommune.

Afstemninger: 1871: 111 dsk, 66 ty, 1920: 448 dsk (61 tilrejs) 582 ty (124 tilrejs), 1964: 1016 dsk, 425 ty.

Af den ældre præstehistorie

I middelalderen hørte en del af Uge sogn til T sogn, medens en anden del indtil 1550 hørte under det forlængst nedbrudte kapel i Bjerndrup, og kolonien Sofiedal blev først anlagt i Fr. V's tid. Dette forklarer, at T kirke kun ligger 4-500 meter fra Uge sogneskel, mens der er 6 km til sognets nordgrænse, og ca 12 km til det sydvestlige hjørne, ved landegrænsen. Sognet hørte under Slesvig stift til 1920.

Der er uklarhed om, hvem der var den første lutherske sp. Der nævnes en hr *Severinus,* ca 1552-1605 var *Jacob Nielsen (Nicolai)* sp her, han efterfulgtes af sin søn, *Johs. Jacobsen Brun* (1605-18), der var gift med en præstedatter Johannsen fra Bjolderup; en søn blev sp i Kliplev, en datter blev gift med eftm *Broder Nissen,* (1619-50), vist af Klægsbøl. Hans datter blev gift med *Joh. Rathenburg* (1651-79) af Braderup. Sognet plagedes af krigens indkvarteringer og røverier. Johs. R efterfulgtes af sin søn, *Nicolaus Rathenburg* (1680-1707), der var gift med en datter af herredsfoged Caspergaard, Nr Rangstrup. En søn blev sp i Fredericia. *Eschel Andreas Lohmann* (1708-43) giftede sig med fmds enke. Lohmann kæmpede mod sognefolkets synder; en søndag før pinse oplevede han, at den ugudelige Jes Jepsen kom ind i kirken, ganske beruset, mens L prædikede. Jepsen stillede sig op lige foran præsten modsagde med gudsbespottelige ord præsten, udførte sælsomme fagter saa groft, at præsten midt under prædikenen maatte gaa ned fra prædikestolen. Da han var kommet lidt til sig selv, mens man sang en salme, og ville begynde katekisationen, forstyrrede manden ham igen i saadan en grad, at præsten maatte afbryde. Da præsten var bange for, at manden atter skulle forstyrre ved pinsefesten, meldte han Jepsen og forlangte ham straffet (C. P 359). Lohman stod pietismen nær og talte over sin ven, den pietistiske pastor *Ambders* i Burkal. Men der var ikke pietistisk liv. »Folk levede et forfærdeligt liv i T sogn, svir, dans og al slags gøgl var deres lyst« (J. Br 382). - Pastor *Joh. Helgonius Hoeck* (1744-62) havde været apotekerlærling i Norge, hvor han var født, senere feltpræst. Han var ikke bedre end sine sognefolk, han »svirede, til han laa i rendestenen, alligevel var hans gudstjenester godt besøgt«. Han blev afsat p gr a sit uheldige liv.

Ulrich Anton Petersen (1763-1805) var født i Sønderborg, han tog afsked 1805 og døde 1807, 74 aar gammel. Han begyndte saa godt, ville forbedre forholdene, med efter ham blev forholdene ikke bedre«. (J. Br. 382).

Fra anden side skrives, at Ulrich Petersen »var gift ind i Brorson-slægten og førte pietismens tanker til sognet. Han var en stille, stuelærd mand, som blev lærer for adskillige unge mænd, der senere kom til at staa paa landsdelens prædikestole. Han er vel den af sognets præster, som har haft størst betydning for landsdelen«. (K o S 80).

Om Ulrich Anton Petersen kan iøvrigt tilføjes:

I de første mange aar af sin præstegerning havde han privatundervisning i præstegaarden, hvor han underviste begavede børn fra byen og egnen. Enkelte var kostelever i et nærliggende bondehus. Flere unge mænd fik en saa vidtgaaende undervisning, at de gik direkte til universitetet. Blandt eleverne var præsten og sprogmanden Nicolaus Outzen, Breklum, der var født i Terkelsbøl, samt den senere biskop Boisen, Lolland.

I en bedømmelse af en kollegas prædiken kommer pastor Petersens egne tanker frem: Efter min formening maa man ikke blande magtsprog, ydre anseelse og menneskelig autoritet ind. Naar Jesu ord i al enfold, med al tydelighed, al vished, med al ydmyghed, kærlighed og beskedenhed bliver baaret frem for tilhørerne, finder de langt snarere indgang uden at efterlade ugunstigt indtryk«.

Kirketaarnet ramtes en sommernat 1783 af lynet og brændte ned, samme nat som den i 1762 afsatte pastor *Hoeck* døde i Flensborg. Myndighederne ville ikke have en saadan brandkatastrofe gentaget, og provsten fik sat igennem, at taarnet afsluttedes med en kuppel, men sognefolket kunne ikke glemme det gamle, høje kobbertækte spir og forlangte taarnet som før. Efter pastor *Hans Chr. Petersen* (* i Burkal), som kun var her 3 aar, 1805-08, han blev kun 28 aar gammel, kom pastor *Fr. Wilh. Schmidt* (1809-20), degnesøn fra Bylderup, havde studeret i Kbhvn. Han støttede sognefolket i ønsket om at faa et smukkere kirketaarn, og ved visitats 15. maj 1809 blev der skrevet i protokollen: »Naar kirkeværgerne forebragte, at en del af menigheden ønsker et ordentligt taarn i stedet for den nuværende kuppel, saa skal denne ændring være dem forundt. Dog maa de inden 14 dage indlevere en bestemt beslutning derom fra alle menighedens medlemmer. Ellers bliver det ved reparationen«. Flertallet stemte for et stateligt taarn, men paa forslag af ottemændene, der var mere sparsommelige, androg man om at faa lov til at bygge »et simpelt taarn«, men provsten ville gerne følge menighedens ønske om et mere anseligt taarn, og 1810 blev saa det nuværende taarn opført.

Med pastor *Johann Martensen Zoega* (1821-37) fik rationalismen en kraftig repræsentant i Tinglev. Han var født i Ravsted af en gammel præsteslægt, som stammede fra Italien, cand fra Gottorp, kom hertil fra Ensbøl. Der var nogle faa vakte, men de søgte til

pastor *Schmidt,* Uge. Zoega var udpræget embedsmand. Han var begavet og fremsynet og arbejdede bl a med planer om afvanding af T sø.

Pastor *Peter A. Beyer* (1837–76) var født i Brede sogn, han blev siddende her baade efter 1848–50 og 1864, havde været sp i Uge, var en ret dygtig prædikant, udpræget tysk, ville nødigt bede for det danske kongehus, 1848–50 stillede han sig helt paa oprørernes side. Han var til sidst helt svækket og havde hjælpepræst. Fra disse aar huskes den unge lærer *Jes Schmidt,* født i T, lærer ved domskolen i Slesvig, han blev kun 25 aar, døde 1852, han vandt et navn som historiker og topograf, er begravet i Tinglev. (DBL XXI, 245).

De nationale rørelser var stærke her i disse aar, men der var dansk flertal 1864.

Tiden indtil 1920

Fortyskningen tog til, ikke mindst p gr a de mange tyske tjenestemænd, og 1920 var der tysk flertal. Den tyske rigsbankchef og rigsøkonomiminister, dr *Hjalmar Schacht* blev født i T 1877, søn af T kirkes første organist.

Pastor *P. Møller Johannsen* (1876–1909) var fra et dansk hjem i Abild, men levede sin barndom i Møgeltønder, hvor pastor *H. C. Sonne* var hans lærer. *Johannsen* var en kraftig skikkelse, som paa mange maader kom til at præge sognet. Man sagde, at hvis han og amtsforstanderen var enige om en sag, var den vedtaget. Han drev selv præstegaarden og var stærkt interesseret i plantning, hvad præstegaardens plantage og byens lystanlæg vidner om. Trods sin danske oprindelse var han absolut tysk orienteret, men han holdt dog fast paa de danske gudstjenester her. En stor historisk indsats har J ydet med sin »sognekronik«, der udførligt fortæller om det gamle T samt kirkens og præsternes historie op gennem tiderne.

Pastor *M. Lauritzen* (1910–14) kom fra Rømø hertil og flyttede til Varnæs. Han var absolut dansk og fik derfor ikke lette kaar. Han skriver hertil:

Tinglev var før genforeningen et af de faa landsogne i Nordslesvig, som havde afgjort tysk flertal baade i sogneraad og menighedsraad. Men der var her tillige et bevidst dansk mindretal i udvikling. Da nu saa godt som alle sognefolk den gang tilhørte folkekirken, var det baade for en tysk- og en dansksindet sognepræst uhyre vanskeligt at gøre ret og skel til begge sider, saa ingen **behøvede** at føle sig stødt og tilskyndet til at bryde det hævdvundne kirkelige fællesskab. Det var ogsaa vel kun muligt paa grund af befolkningens nedarvede stærke sognebevidsthed med ærbødighed for og kærlighed til den fædrene kirke, som hverken vil udslette gudgivne personlige og folkelige forskelligheder eller splitte og sprede, men slaa bro over modsætninger og samle et folk af alle slags tunger. Det lykkedes virkeligt for pastor **Johannsen,** som var sognepræst i Tinglev i en menneskealder og i al den tid var vokset saaledes sammen med sin menighed, at ingen kirkelige forandringer mod hans vilje syntes tænkelige. Men efter hans død 1909 begyndte oppositionen snart at røre paa sig. Den udgik fra tysk side. Man ønskede flere gudstjenester paa tysk. I og for sig maatte dette krav kun være glædeligt, forudsat det udsprang af aandelige motiver. Men var det tilfældet?

Svaret herpaa var ikke saa ligetil. Vel var hus- og omgangssproget ogsaa i den tyske del af sognet langt overvejende dansk, men dansk i betydning af dansk **folkemaal**; og i skolerne blev der kun undervist paa tysk, ogsaa i religion. Desuden blev der i mange hjem kun holdt tyske aviser. Paa denne maade blev en stor del af den opvoksende ungdom slet ikke gjort bekendt, endsige fortrolig med det danske **skriftsprog.**

Jeg har selv gang paa gang overbevist mig derom i konfirmationsundervisningen. Den foregik ogsaa paa tysk. Hvor der ikke gaves dansk religionsundervisning i skolen, maatte der heller ikke holdes dansk konfirmation i kirken. Men jeg ønskede selvfølgelig, at konfirmanderne ogsaa skulle besøge de danske gudstjenester ifølge med deres forældre og faa noget ud af dem. Derfor gennemgik jeg forinden med dem de salmer, der skulle synges, og den tekst, der skulle prædikes over den følgende søndag. Men da viste det sig, hvad der vel var helt utænkeligt i den nordligere del af Nordslesvig, at – ikke alle, men langt de fleste konfirmander hverken kunne læse eller forstaa danske salmer og tekster. Dog – hvor skulle de ogsaa kunne det, hvis de ikke havde lært det hjemme? Børn fra hjem med plattysk hussprog maatte jo ogsaa først lære det tyske skriftsprog for at forstaa det til gavns.

Forstanderinden paa den tyske højskole i Tinglev, daværende frøken **Reuter,** gjorde akkurat samme erfaring med sine piger. Hun ønskede, at de af dem, som stammede fra Nordslesvig og efter al sandsynlighed ville blive boende her i hele deres liv, skulle lære saa meget af det danske skriftsprog, at de ikke blot saa nogenlunde kunne forstaa sproget, men ogsaa med udbytte kunne deltage lejlighedsvis i kirkelige handlinger som bryllupper og begravelser og overhovedet i sognets gudstjenstlige liv ogsaa paa dansk. Men det var de fleste piger efter eget sigende ikke uden videre i stand til. Jeg erklærede mig da rede til ogsaa at forberede dem som selv ønskede det, paa de danske gudstjenester i Tinglev kirke. Det blev ganske vist hurtig forpurret af skolens bestyrelsesmedlemmer, men det er en anden historie.

Ogsaa paa sygebesøg hos ældre stødte jeg gang paa gang paa det samme. Det kunne i førstningen aldrig falde mig ind at læse eller synge tyske salmer for dansktalende patienter, men saa bad engang en udpræget dansksindet mand mig paa sit dødsleje om at læse en salme paa tysk, som han kendte saa godt fra sine drengeaar og derfor havde lettere ved at forstaa. Det gav mig noget at tænke paa.

Selv efter genforeningen har man undertiden betroet mig, at man i grunden fik mere ud af en tysk end en dansk gudstjeneste, men at man af nationale grunde vel hellere maatte holde sig til de danske alene for ikke at støtte de tyske. Mit svar har altid været: »Gaa rolig derhen, hvor De foreløbig faar mest ud af det, og lad saa tiden og udviklingen om resten!«

Under saadanne forhold var det i tysk tid ikke uforstaaeligt, at man i et saa udpræget kirkeligt sogn som Tinglev ønskede flere gudstjenester paa tysk, da der indtil 1913 kun var tyske gudstjenester den 1. søndag i maaneden og paa 2. jule-, paaske- og pinsedag om formiddagen samt paa langfredag og bededag om eftermiddagen.

Men i det andragende, som indgik til kirkeforstanderskabet i december 1912, ønskede man ikke blot en forøgelse af de tyske gudstjenester, men ogsaa en formindskelse af de danske, idet man foreslog, at der fremtidig skulle holdes dansk og tysk gudstjeneste skiftevis. Det var et urimeligt forlangende, da de danske gudstjenester bevisligt blev besøgt af gennemsnitlig 200 mennesker paa ganske almindelige søndage, men jeg erklærede mig villig til **ved siden af** den danske gudstjeneste paa 3. søndag i maaneden ogsaa at holde en tysk gudstjeneste, dersom besøget viste, at der var trang dertil.

Dette forslag tiltraadtes af hele kirkeforstanderskabet. Ingen havde noget imod, at der holdtes en tysk gudstjeneste mere om maaneden, men alle var imod, at en godt besøgt dansk gudstjeneste af den grund skulle stryges. Derved blev det dog, men kun en føje tid. Det viste sig nemlig snart, at medens den tyske gudstjeneste paa 1. søndag, da der **kun** var tysk gudstjeneste, stadig var godt besøgt, gennemsnitlig af 140, gik det store flertal den 3. søndag, da der var **valg** mellem dansk og tysk gudstjeneste, til den danske. Naar eleverne fra højskolen var paa ferie, var den tyske parallelgudstjeneste kun kummerligt besøgt. Det var en af de kendsgerninger, som er haarde krabater.

Ikke desmindre blev der samlet underskrifter til et nyt andragende, denne gang til konsistoriet i Kiel, gaaende ud paa, at den (godt besøgte) danske gudstjeneste paa 3. søndag skulle slettes til fordel for den (daarligt besøgte) tyske gudstjeneste; og

nu stemte flertallet i kirkeforstanderskabet i modsætning til foraaret for andragendet. Før jeg sendte materialet videre til Kiel, forelagde jeg det ogsaa for menighedsrepræsentanterne (et udvidet menighedsraad), og her blev andragendet nedstemt. Da jeg naturligvis maatte gøre mit yderste for at forhindre, at den politiske røvermoral blev indført i det kirkelige liv, lod jeg desuden foretage en hemmelig afstemning blandt de dansk- og tysksindede, som besøgte den danske gudstjeneste, om de var tilfredse med den foreslaaede nedskæring. Der blev kun afgivet 110 stemmer, men af dem lød 102 paa »nej« og 8 paa »ja«. Men trods alt bevilgede konsistoriet andragendet. Da denne afgørelse dog stred for aabenbart mod ret og billighed, bad jeg konstistoriet om en mundtlig forhandling, som ogsaa blev mig tilstaaet. Biskop Kaftan var tydeligt nok mod den stedfundne afgørelse, men det samlede konsistorium henholdt sig i det skriftlige svar til selve andragendet, som efter sigende var underskrevet af 285 stemmeberettigede menighedsmedlemmer, og til kirkeforstanderskabets godkendelse deraf. Ja, det blev mig endog udtrykkelig forbudt at holde ordinære danske gudstjenester den 3. søndag om maaneden, saafremt der ikke kom et andragende desangaaende fra sognet og kirkeforstanderskabet anbefalede det. Det sidste var vel paa forhaand udelukket, da kirkeforstanderskabet ellers havde maattet gøre en ny kovending.

Saaledes havde den ubehagelige affære efterhaanden ligefrem udviklet sig til en samvittighedskonflikt. Hvad skulle man gøre? Aabent overtræde forbudet og rolig tage mod følgerne? Eller frivillig nedlægge embedet som protest? Maaske! Men blev det bedre af det - saglig set? Næppe! Jeg nøjedes derfor med i »Apenrader Tageblatt« offentlig at erklære, at jeg af kirkelige grunde stadig holdt den nye ordning for yderst beklagelig. Desuden lod jeg den 3. søndag i maaneden afholde et kristeligt møde paa dansk i konfirmandsalen i stedet for den danske gudstjeneste i kirken.

Og dermed var denne sag foreløbig ude af verden. Men en lille embedsmandsklike med major **du Plat** i spidsen gik i deres nationale iver videre.

Paa grund af en ny lov krævede amtsforstanderen, at jeg skulle anmelde alle de møder, som jeg lod afholde uden for kirken paa dansk - hvad jeg imidlertid nægtede, uden at der skete mig noget. Ved et afholdsmøde, som den politisk neutrale, men alligevel mislibige **afholdsforening** havde arrangeret i kirkekroen med mig som taler, mødte mod al sædvane politibetjente op »efter ordre« - som man undskyldende tilhviskede mig. Endvidere klagede man til mine foresatte over, at jeg drev politik i kirken og talte respektløst om kejseren. Man ville derfor »laane« kirken af kirkeforstanderskabet til en gudstjeneste paa kejserens fødselsdag ved en fremmed taler. Og endelig angreb man mig ikke blot i den lokale presse, Apenrader Tageblatt, »Tondersche Zeitung« og »Flensburger Nachrichten«, men ogsaa i de store tyske aviser som »Hamburger Fremdenblatt«, »Landeszeitung Braunschweig« og »Vossische Zeitung« med overskrifter som: »Dänische unverfrorenheit«, efter sigende for at gøre vide tyske kredse opmærksomme paa de uholdbare tilstande i »der Nordmark«.

Den eneste tyske avis, som - saa vidt jeg ved - forstod rummelen, var »Flensburger Volks-Zeitung«. I anledning af en prædiken over salmistens ord: »Im Reiche dieses Königs hat man das Recht lieb« skrev avisen bidende vittigt: »Selvfølgelig vil det tyske krigerforbund give det paagældende ministerium de fornødne anvisninger, og de krænkede patrioter i Tinglev tør vente, at der enten bliver bygget en ny kirke til krigerforeningsformaal, eller at pastor Lauritzen faar anvisning om i sine fremtidige prædikener at betone, at salmisten i det gamle Testamente stedse og altid kun har ment kongen af Prøjsen« (oversættelse).

Men hvad kom der saa sluttelig ud af al den hurlumhej?

Det kirkelige liv syntes slet ikke at blive berørt af postyret. Kirkebesøget blev ingenlunde ringere. Baade i kirken og ved de kirkelige møder i kroen, præstegaarden og andre hjem sad dansk- og tysksindede trods al deres forskellighed side om side i broderlig forstaaelse og fordragelighed. Kirken samlede ligeledes baade kristne uden retningspræg og venner af Indre Mission, Lt Mf, ja selv baptister og anderledes tænkende. Og jeg ved aldrig om at have mødt andet end venlighed rundt omkring i de mange danske og tyske hjem, vel fordi man forstod, hvad sandt var, - at jeg ikke var imod forøgelse af tyske gudstjenester efter behov, men mod fortrængelse af livskraftige danske gudstjenester, - at jeg ikke var imod gudstjenester paa kejserens fødselsdag, men mod kejsertaler i kirken til menneskers forherligelse og endelig, at jeg ikke var en modstander af de enkelte medlemmer af den tyske krigerforening, men af **krigen** som et udueligt og umenneskeligt **magtmiddel** til at afgøre retsspørgsmaal - kultiverede og fremfor alt kristne folkeslag ganske uværdigt, da Jesus Kristus netop vil stifte et rige med retfærdighed, fred og glæde **for alle folkeslag**, saa Guds vilje kan komme til at ske i smaat og stort paa jorden som i Himlen.

Men da saa verdenskrigen brød ud 1914, følte jeg, at jeg i alt fald **selv** ikke mere var den rette mand paa dette sted, og søgte bort. **M. Lauritzen**

Pastor L var en dygtig prædikant. Saa sent som i sommeren 1967 prædikede han frisk og livsnært ved »Guldkonfirmationen« i T kirke, skønt han var næsten 88 aar (død 5. dec 1969).

Pastor *H. Burmester* (1915–21) ville ligesom pastor *Chr. Andersen,* Løgumkloster, gerne være blevet som tysk andenpræst her, men de danske myndigheder var betænkelige ved at ansætte netop den tidligere præst med alle hans forbindelser som tysk præst i sognet, hvilket ville vanskeliggøre det for den ny danske præst. Burmester søgte derfor embede sydpaa ved Pinneberg i Holsten, hvor han døde som blind.

En mindre kreds, præget af Luthersk Missionsforening og Brødremenigheden samledes fra slutningen af 1800-tallet i Sofiedal. En ugift kvinde, Sine Marie Thomsen, søster til gdjr Søren Thomsen har efter opfordring begyndt en dagbog 28. maj 1883. Gennem dagbogen møder vi en medlevende skildring af livet i denne kreds. Glæden over besøg af prædikanter, f eks Jonas Brodersen, er ægte. Men dagbogsskriversken har det ikke let. Kredsen føler sig ensom og hun selv anfægtes meget: »Ak, endnu altid svær indre strid, ynkelig strid. Jeg har svært ved at hvile paa Guds tilsagn i sit usvigelige sandheds ord. Djævelen vil indbilde mig, at det ikke er for saadanne som jeg«. Dagbogen slutter 6. august 1888:

»Kære Herre Jesus! tak fordi du har bevaret mig som en due i klippens rifter, jeg lever endnu paa din fortjeneste, svømmer i naadens flod og drikker af dine vellysters bæk, o, bevar mig altid i dig, og giv mig mangetilfold paa denne salige plads, Amen«. - Dagbogens sprog og indhold har hentet meget hos opbyggelsesskrifterne. Sine Thomsen døde 24. juni 1892.

Betegnende er det, at ordet kirke slet ikke forekommer i løbet af dagbogens 5 aar. For denne kreds - og stort set for Luthersk Mission i Nordslesvig - gælder det, at den hentede sin væsentligste opbyggelse udenfor kirkerummet med dens gudstjeneste og nadverbord. - Langt op i tiden fortsattes med møderne i Sofiedal og Eggebæk mark. Pastor Schwartz, Burkal var ofte taler. Nogle af dem, der var med ved disse møder glemte dem aldrig. Deres øjne straalede, naar tankerne gik tilbage til møderne. Det gaar vel an at sige, at kredsens samling om Gudsordet for en del mennesker var eventyret i en hverdag, der ofte var fattig og slidsom.

Ogsaa andre steder i sognet begyndte vakte kredse at samles til offentlige møder eller samtalemøder i hjemmene, f eks hos Jespersens, Kravlund mark og i Gaardeby hos gdjr

Andreas Thomsen, broder til ovennævnte Sine Thomsen, Sofiedal. Hos »dødgraveren« Hans Jessen kom mest talere fra IM. Baptister talte mest hos Jørgen Grejsen, mens Gemeinschaftsvereins »Sendboten« kom hos Johan Boysen fader til pastor Johs. Boysen, V Ulslev. Men ellers var de fleste udsendinge fra Luthersk Mission. Adskillelsen mellem grupperne var dog ikke stærkt markeret. Var der møde eet sted, kom de andre ogsaa. »Det er mit indtryk at var der ting, som man ikke saa ens paa, blev det liggende til fordel for det, man var fælles om«. (Mathias Schmidt).

Efter 1920 kommer der mere samling over arbejdet, idet 3 rigsdanske, som havde deres klare staasted i IM, kommer til sognet. Det drejer sig om førstelærer Holger Christensen, Terkelsbøl, missionær Jens Thunbo og pastor J. Chr. Nielsen. Nogle familier, der hidtil havde sluttet sig til »Bornholmerne«, gled nu langsomt ind i IM. I modsætning til Burkal havde Luthersk Mission herefter næsten ingen indflydelse i sognet.

Tiden efter 1920

Der var stærk spænding om valget af den første danske sp. Præsenteret var pastor *R. B. T. Baden* (KC), den grundtvigske pastor *J. C. Knudsen,* Gerrild-H (der kort efter blev valgt i Bylderup) og pastor *J. C. Nielsen* (IM), Ørum-VV.

Pastor *J. C. Nielsen* blev udnævnt og var sp her til 1941 under »interessante, brogede og spændende forhold« som han skrev.

Forholdet til den tyske del af bef skulle jo ordnes. Dec 1921 indsendte den tyske vælgerforening i T andragende om en særlig tysk præst i T (og Uge), men kirkekollegiet afviste det med 9 stemmer mod 5, og henviste til, at den af kirkeministeriet foreslaaede ordning med 15 tyske gudstj aarligt maatte være tilstrækkelig. Der kunne ikke være rimelig grund til flere tyske gudstj nu end før 1920, da der kun var 15 tyske gudstj i T (dog ca 30 fra 1913). De mange tyske tjenestemænds bortrejse fra T viste ogsaa, at det ikke var paakrævet. Iøvrigt blev de tyske henvist til at benytte sig af lovens bestemmelser om at tilkalde andre af folkekirkens præster eller danne valgmgh eller til at faa ansat en anden præst. I sept 1922 dannedes saa en *tysk frimenighed* med pastor *F. Gottfriedsen* som præst og med ca 70 medlemmer, plus en del fra nabosogne. Gottfriedsen blev først ordineret febr 1923 og indsat 29. april 23 i T kirke af generalsuperintendent *Petersen.* Samtidig organiserede de tyske sig i *»Nordschleswigsche Gemeinde der evg lt landeskirche Schleswig-Holsteins«* med hovedsæde i *Tinglev,* og med rektor *Koopmann* og løjtnant kbmd *J. Nissen* som ledere. Sammenslutningens navn viste at man ville have hel og direkte forbindelse med den Schlesw-Holst landskirke; man ville ikke nøjes med den frihed, som de danske kirkelove gav inden for folkekirkens rammer. Man ville afsondre de tyske menighedsmedlemmer fra den fare for paavirkning, som kunne ligge i for nært fællesskab med de danske menigheder. Man ønskede at bringe dem under bevidst tysk paavirkning.

Pastor *Gottfriedsen* afslog i en samtale med provst *Erik Christensen* at benytte den danske kirkelovgivning. Andragende om anden præster kom fra den tyske vælgerforening, kravet om frimenigheder kom fra de tyske kirkefolk, der ville bevare forbindelsen med deres gamle sognekirke, (der var i den første tid tale om at bygge selvstændige tyske frimenighedskirker ligesom de danske frimenighedskirker). – Erik Christensen s 78). Pastor *Gottfriedsen* afløstes 1925 af pastor *P. Hansen Petersen,* der 1931 afløstes af pastor *E. Nissen* som tysk frimghpræst.

Pastor *J. C. Nielsen* (IM) skriver (Kirk Hb 1939, s 198): Kkg 7 pct, kirkeligsindet bef, en del aandeligt liv, overalt ærbødighed for kirkens arbejde, ogsaa ligegyldighed. Velvilje, men præget af de nationale modsætninger. Tysk frimgh (445 medl), IM smf (130) 2 sdsk, KFUM og K, 2 dsk, 1 tysk fh, alle skoler tvesprogede.

Pastor Nielsen omtales som en af de betydeligste præster, der har været i T, han var fra sine tidligere embeder kendt som en dygtig præst, afgjort IM, og han havde alle steder haft stor kirkegang. Han var en rolig, besindig mand, ville gerne være hele sognets præst. Han blev meget afholdt og anset af alle, men de nationale brydninger øgedes, ikke mindst efter nazismens fremkomst sydpaa, og den tyske frimenighed fra 1923 virkede splittende, den tyske pastor Ernst Nissen var temmelig aggressiv. Han udvistes efter krigen 1945. Efter 9. april 1940 tilspidsedes forholdene, men den danske menighed stod trofast sammen om deres præst og deres gamle kirke.

Pastor Nielsen skriver hertil:

Gudstjenesteordningen: Dansk gudstjeneste hver søndag, tysk gudstjeneste den 2. søndag i maaneden om formiddagen og de 3 andenhelligdage om eftermiddagen, 15 ialt som i tysk tid. Sognepræsten i nabosognet Burkal, Holsteneren *Schwarz,* skulle afholde gudstjenesterne og besørge de kirkelige forretninger, som man begærede af ham.

Den første menighedsrepræsentation bestod af 4 kirkeældste, som bestred det daglige arbejde, og 12 repræsentanter. Naar begge dele holdt møde sammen, kaldtes det hele kirkekollegiet. Det første menighedsraad valgtes i november 1922. Af de 8 valgte medlemmer var de 5 danske.

Der var ingen grundtvigianisme i sognet. 15 familier hørte til den sønderjyske IM. Der holdtes ugentlige samtalemøder. Lige efter genforeningen var der blevet oprettet en KFUK og en søndagsskole.

De danske gudstjenester var godt besøgte, ogsaa af tyskere. Men da Kirkeministeriet paabød, at kirkegængerne ved de danske og tyske gudstjenester skulle tælles, sagde en del tyskere til mig, at de kom ikke mere, ikke fordi de ikke ville høre mig, men fordi de var bange for, at de tyske gudstjenester skulle blive inddraget. De tyske gudstjenester var daarligt besøgte.

I den danske menighed skete flere vækkelser, saa der blev et stort samfund, som ogsaa de troende tyskere sluttede sig til. I 1926 blev der bygget et stort missionshus. Der blev dannet en KFUM, som begyndte et drengearbejde, der resulterede i en FDF, som trives godt.

En gang om maaneden holdt jeg gudstjeneste i Sofiedal danske skole, senere i det nye forsamlingshus. Sofiedal ligger 12 km fra Tinglev. I 1923 var der blevet dannet en kvindekreds for DMS.

Tyskerne var misfornøjet med, at de skulle betjenes af en nabopræst. De oprettede derfor fra 1. april 1923 en frimenighed, hvortil de fleste tyskere efterhaanden sluttede sig; en mindre del blev i folkekirken og betjenes efter pastor *Schwarz*'s afsked af den residerende kapellan i Burkal sogn, *Bruhn.* Forholdet mellem de tyske præster og mig var godt.

De 3 af sognets kommuneskoler var tvesprogede; de 2 andre blev det senere. I 1924 blev der oprettet en dansk og en tysk realskole. I de første maaneder brugtes konfirmandstuen her som klasseværelse for den danske realskole. I 1909 var der blevet oprettet en tysk pigehøjskole.

Ved genforeningen forefandtes 9 kroer og en jernbanerestaurant, samt et afholdshotel. 2 af kroerne blev senere nedlagt.

Der blev bygget danske forsamlingshuse i Tinglev, Sofiedal og Broderup. I Terkelsbøl benyttedes afholdshotellet til danske møder.

I 1940–41 blev kirken restaureret og ført tilbage til sin oprindelige skikkelse og er meget smuk. Arbejdet blev udført ved Nationalmuseet. Jeg havde den glæde at faa den genindviet den 2. okt 1941, en maanedstid før jeg flyttede fra Tinglev.

Befolkningen var nøjsom, arbejdsom og med stor ærbødighed for kirke og præst. Almindeligvis var der det bedste forhold mellem de 2 nationaliteter. Men der fandtes vist heller ikke en eneste familie, som ikke havde baade danske og tyske medlemmer.

Af ledende mænd i sognet i min tid kan nævnes:

Fra dansk side: Sønderjyderne købmand *Nis Nissen,* som kongen ved et besøg i Tønder egenhændigt dekorerede med ridderkorset, sparekassedirektør *Jacob Schau,* sparekassedirektør og sekretær for Landeværnet *Valdemar Beyer,* alle 3 kloge og varmhjertede danske mænd, den nye stationsforstander *Wissenbach* og den nye postmester *Jørgensen.* Fra samfundets side gaardejer *Hans Jessen* og gartner *Schmidt.*

Fra tysk side: Den saakaldte blinde løjtnant – blevet blind i krigen 1914–18 – landmaaler *Jacob Nissen,* til sin død formand for frimenigheden, og rektor *Koopmann,* tidligere rektor ved Sønderborgs skolevæsen, afskediget ved genforeningen. Han arbejdede ihærdigt og dygtigt for de tyske privatskoler.

Jeg var glad for at være i Tinglev og kan sige med provst Høgsbro: »Sønderjylland binder«.

Pastor *J. M. Holm* (1942–56) skriver at Tinglev er et sogn, hvor dansk og tysk brydes, baade kirkeligt, kulturelt og skolemæssigt. 1955 var kkg ved danske gudstj 4 pct, kirkeligt sindet bef, en del aandeligt liv, men ogsaa megen ligegyldighed. Kirkelivet præges af de 3 stationsbyer med deres særlige problemer. IM smf (100), mh, smaa KFUM og K, FDF, 2 sdsk, 400 til tysk frimgh.

Pastor H blev arresteret af Gestapo 14. okt 44, sad i Kolding arrest, Vestre fængsel, Frøslevlejren, kom til Sverige og hjem 5. maj 45. Mest fortjener pastor H at huskes for reguleringen af T kirkegaard. Hovedæren for, at den nu er ualmindeligt velindrettet tilkommer ham. (Chr. A). Medens pastor J. Holm var arresteret af tyskerne, var pastor J. C. Nielsen kst sp her.

Pastor *N. Chr. Andersen* (1956–68) skriver 1967:

Kkg 3 pct. Grænsesogn. Præget af store afstande. De nationale modsætninger mildnet, en del aand liv, men ogsaa megen ligegyldighed, velv bef, gode medarb i det frivillige mgharb, IM smf, mh, KFUM og K, FDF og FPF (60 og 45), 2 sdsk (20 og 25), 3 danske fh, kirkeblad, ungdomsm i pgd. Frivillig mdl gudstj i Sofiedal sk. Ikke skarpe kirk retningspræg.

Blandt lægfolk nævnes

Den flittige indremissionær *J. G. M. Thunbo* (* 89 Nordby, Samsø) han havde været snedkermester, kom som missionær hertil 1920, flyttede 1933 til Aalborg senere til Nr Aaby, og døde 65. Han betegnes i T kirkeblad febr 66 som en brobygger, i 1920 var den unge, uerfarne missionær betænkelig ved at skulle netop til T. Møderne maatte holdes paa en kro, og han havde et udmærket samarbejde med pastor *Nielsen.* Mellem de unge var lidt vækkelse. Han havde et lyst og glad sind, en barnlig tro, som gjorde ham velskikket til arbejdet her.

IM's fmd har senere gennem mange aar været gartner *Matthias Schmidt.*

Gdjr *Peter Paulsen,* medl af menighedsraadet, sogner, værger, skolekomm (* 81), i mange aar kasserer og næstfmd i menighedsraadet.

Lærer *R. A. Lagoni,* Sofiedal, var i en del aar form for menighedsraadet.

Stor betydning som samlingspunkt fik *Missionshuset Bethania.*

Da hjemmene ikke kunne blive ved at rumme de mange, der kom til møderne og man ikke var saa glad for at samles paa kroerne, opstod tanken om at faa et missionshus. Ikke mindst Thunbo arbejdede stærkt for det. M. Schmidt fortæller, hvorledes det kom: »Mange forhandlinger med forslag om husets beliggenhed, udseende og indretning, tegning af bidragydere osv var gaaet forud. Saa skete der det, at Juhlers maskinværksted, p gr a ejerens død ved en trafikulykke, blev til salg. Da beliggenheden i nærheden af kirken var tiltalende og prisen rimelig, blev dette værksted købt, hvorefter man gik i gang med ombygningen. Den 5. juni 1926 blev missionshuset »Bethania« indviet ved provst Biering, Sønderborg.«

Hvordan greb det tysk-danske forhold ind i kirke og missionshus i aarene efter 1920? Mange af mindretallets folk forlod Folkekirken og gik i 1923 og aarene derefter ind i den nystartede Nordsleswigsche Gemeinde. Dog blev saa godt som alle de tysksindede missionsfolk staaende i Folkekirken og fulgte saavel de tyske som de danske gudstjenester. Alle kom de i Bethania. Før 1920 ønskede vækkelsens folk at samle begge nationalitetsgrup-

per. Politik – det sønderjyske udtryk for det nationale – maatte ikke sætte skel mellem Guds børn. Dette synspunkt blev ogsaa det ledende under dansk styre. Missionshusets rolle som national brobygger maa ikke underkendes.

Men der kom et alvorligt tilbageslag. Da Hitler begyndte at fejre sine politiske, senere ogsaa militære, triumfer, gav det stærkt genlyd i Nordslesvig. Mangt et venskabsforhold mellem tyske og danske kom ud i en krise. Ja, det hændte at det helt brast. Flere samtalekredse, der før samledes i hjemmene, ophørte. Dette kunne synes at være et alvorligt nederlag for kristenmennesker, at det kunne gaa saadan. Men under den oppiskede stemning var det vist uafvendeligt.

Efter 1945 skete det lykkelige, at næsten alle de søndrede skaar igen blev sat sammen, saa man atter kunne sidde paa samme bænk i hjemmene, i missionshus og kirke.

Forholdet mellem kirke og missionshus i Tinglev har været usædvanligt godt. Gartner Mathias Schmidt har haft stor betydning for dette. I over 30 aar, indtil 1968, var han formand for IM, i mange aar tillige kirkeværge. Da hans færden er omgivet af stor respekt af alle uanset indstilling, er det værd at kende hans tanker om de to huse:

»Det jeg altid selv stærkt har understreget og som har været mig en hjertesag, var, at Bethania skulle være et samlingspunkt for den *kirkelige* Forening for IM. Altsaa kirken først og sidst som vort staasted – dernæst Bethania til det frie samvær«.

Under ledelse af henholdsvis pastor Nielsen og missionær Thunbo begyndte KFUM og K sit virke efter genforeningen med et stort antal unge. Dette tal kunne ikke holdes i aarene, der fulgte. Men der er dog stadig en mindre energisk arbejdende fællesforening, som gdjr Lorens Jessen, Visgaard i mange aar har været den drivende kraft i. Andre er nu kommet til efter at Lorens Jessen har afløst M. Schmidt som formand for IM.

I 1922 startedes Tinglev FDF af lærer H. Christensen, Terkelsbøl med bistand af lærer Helkiær, Tønder og pastor Schülein, Ø. Højst (senere provst i Løgumkloster). I mange aar var lærer Niels Sartor en dygtig kredsfører. Efter at kredsen var indstillet nogle aar genstartede den igen i 1957, og har siden arbejdet med god tilslutning. En FPF-kreds, der startede i 1963 med Marie Andersen som kredsfører, har ligeledes haft god gang i arbejdet.

Sognets sygeplejerske, søster Anna Olesen har i en del aar haft en udmærket YA kreds i Tinglev, samt en søndagsskole i Terkelsbøl. Derimod har søndagsskolen i Tinglev gennem aarene haft svært ved at finde fodfæste.

En ordning med frivillige børnekor i kirken har i nogle aar virket tilfredsstillende. Særlig FPF har her ydet en god indsats med lærerparret Oda og Niels Bille som ledere. De samme har ogsaa i 1960'erne ledet opførelsen af julespil, som har været til glæde for mange.

Et nyt orgel, der ligesom det gamle er leveret af Markussen og søn, Aabenraa, er indviet foraaret 1969.

Chr. Andersen

Tinglev sogns skolevæsen

Fra gammel tid har der været en skole for børn i Tinglev by samt 4 landsbyskoler: 1 i Terkelsbøl, 1 i Bajstrup, 1 i Eggebæk og 1 i Sofiedal.

Her skal gives et rids af disse skolers udvikling i »den danske tid« – altsaa efter 1920.

Tinglev danske skole

Den var i mange aar en 7 klasset skole med 6 lærere. Det var og er en ren dansk skole, da der jo var og er en ren tysk skole i byen. – Den nuværende bygning – før udbygningen i de senere aar – er fra ca 1905.

Der har været 3 ledere:

1. Fra genforeningstiden til 1931 var det J. Lauridsen, som stod i spidsen for skolen i de vanskelige overgangsaar fra tysk til dansk skole. Nationalt var der meget spændte tilstande i byen. – Han var med i meget dansk kulturelt arbejde. – I 1931 byttede han embede med

2. Johannes Jensen i Lunde paa Fyn. Han var i Tinglev fra 1931–48. Han fik oprettet en brugsforening i byen; den har vist sin levedygtighed.

3. 1. jan 1949 ansattes L. Hove Kristiansen, lærer i Rødekro, som skolens leder. I aarene fra den gang og til nu har skolen gennemgaaet en stor forandring under Kristiansens dygtige ledelse. Den voksede og blev købstadordnet, og da i de sidste 3–4 aar samtlige 4 landsbyskoler er nedlagte, er den vokset til i dag at have 310 elever i 15 klasser med 16 lærerkræfter og 1 faglærerinde. Der er nu baade 8. og 9. klasse, og i løbet af faa aar skal Tinglev private realskole flyttes til kommuneskolen, saa der udbygges for tiden med dette i sigte.

Af lærerkræfter, som i mange aar har udført et dygtigt arbejde i Tinglev, nævnes: H. C. Andersen fra 1928 til sin afgang 1964. Han levede stærkt med i det nationale arbejde i byen. Han var i alle aarene organist ved kirken. Det samme kan siges om Niels Sartor, som har været en trofast støtte ved skolen fra 1931 og til sin afgang i 1967.

I mange aar – fra 1948 har Anna Schmidt været en dygtig lærerinde ved skolen og er det stadig. – Desuden er nu kommet en flok yngre og helt unge lærere og lærerinder.

Nu er skolen centralskole for hele sognet.

Terkelsbøl

Ved genforeningen var der her 92 børn, som den unge og energiske Holger Christensen blev sat til at undervise – snart dog sammen med en lærerinde. Saadan har det været, indtil skolen nu for faa aar siden er nedlagt p gr a for faa elever.

H. Christensen tog – foruden at passe sin skole – stærkt del i sognets liv paa det nationale og kristelige omraade. Han holdt mange møder i skolen for distriktets folk, var medstifter af FDF i Tinglev, arbejdede inden for KFUM, var formand for »Tinglev sogns danske samfund« og meget andet. Han naaede at holde 40 aars jubilæum paa stedet, hvor han hyldedes for sin indsats fra mange sider.

Bajstrup

Her var fra genforeningen og til 1945 to skoleafdelinger 1 dansk og en tysk under samme tag med hver sin leder.

Den første danske leder var J. V. Hansen fra genforeningstiden til i 1930'erne.

1949 flyttede Lauritz Schmidt hertil fra Eggebæk – (se mere om ham der). Han var leder til sin afgang i 1966. Han var født i nabosognet Bov og var derfor kendt med egnens folk. Han var uddannet i Tønder før genforeningen – tysk seminarium – men var fra et dansk hjem i en dansk by. – Han har været hele sin lærertid her i sognet som en dygtig og afholdt lærer, der ogsaa levede godt med i grænseegnens liv. Skolen nedlagdes 1966.

Til 1945 var den tyske afdeling ledet af lærer Fabricius.

Eggebæk-Kravlund skole – efter 1920

Her var ogsaa en dansk og en tysk afdeling under samme tag med hver sin leder – en vanskelig og uheldig indretning, som krævede megen takt fra lærernes side for at kunne fungere.

Leder af den danske afdeling var lærer Lauritz Schmidt fra Bov, som 1949 flyttede til Bajstrup. Efter ham kom lærer H. Nissen indtil skolens nedlæggelse 1964.

Den tyske afdeling blev i mange aar ledet af lærer Roager, senere af lærer H. Rickers; nedlagt 1945.

Sofiedal skole - efter 1920

Dette lille skoledistrikt er startet som en koloni i heden paa kongens bud af 20 indkaldte tyskere i 1762. – Nu er det et veldyrket omraade med 45 hjem.

Den første lille skole var kun 7 × 7 alen. Senere i 1845 byggedes en bedre. Den første lærer var meget fattig. Derfor gik han ud og tiggede. Det gav mere! I 1936 byggedes den tredie skole, stor og smuk.

I 1930'erne oprettedes en privat tysk skole med lærerinde frk Neuppert som leder. Senere blev den kommunal og fik overladt den gamle skole – nedlagt 1945. Derefter er der kun holdt dansk skole i byen.

Fra 1920–1933 var lærerinde J. M. Jürgensen enelærer her, fra 1933–1954 var lærer Thomas Petersen enelærer og tog del i den nationale og folkelige bevægelse i denne vanskelige tid fra 1933–45.

Fra 1954–1959 var her en lang række vikarer, mest seminarieelever »paa græs« – hver i 3 maaneder. Det var meget uheldigt – især ved en skole med kun een lærer.

1. febr 1960–31. juli 1968 var lærer P. H. Lagoni – hidtilværende førstelærer i Sdr Sejerslev – enelærer her. Nu kom arbejdet igen i fast gænge, og børnetallet voksede stærkt.

Da forældrene i kredsen omtrent er lige gamle, vil der om 5–6 aar ikke være børn nok til en skole. Da saa læreren i 1968 gik af paa grund af alder – og det er meget vanskeligt at faa en egnet lærer til denne skoleform, valgte man at nedlægge skolen – men alle beklager det, da den lille kreds derved mister sit bedste samlingspunkt.

»Realskolen for Tinglev og omegn«

stiftedes af en kreds af dansksindede mennesker i 1924. Formaalet: at meddele eleverne almindelig mellem- og realskoleundervisning og forberede dem til mellemskole- og realeksamen. Den søger dette sit formaal gennemført ved – i nøje samarbejde med hjemmene – at give de børn, der betros til dens vejledning, den bedst mulige undervisning og iøvrigt en god og sund opdragelse i kristelig, dansk aand.

Der blev tegnet aktier, valgt bestyrelse med postmester Petersen som formand og bygget en smuk skolebygning med Andreas Dall, Flensborg, som arkitekt.

Man begyndte med 70 elever i lejede lokaler, til skolen i 1925 kunne indvies. Inspektør J. K. Petersen blev skolens første leder med R. P. Sørensen og frk Lock Madsen som lærere. 1927 ansattes A. Møller som lærer. Han blev skolens bestyrer i 1955 og er det endnu. Foruden dette mangeaarige arbejde ved skolen har Møller i mange aar været sogneraadsformand i Tinglev og er det stadig. 1928 ansattes J. Fallesen fra Langaa som skolebestyrer og var det til 1955. 1930 ansattes cand mag H. Eriksen som lærer ved skolen og var det til sin død i 1967. Han var ligeledes en dygtig leder af Tinglev bibliotek.

Lærer N. C. Bille og lærerinde fru Inger Hansen har i en lang aarrække virket ved skolen.

Formænd var senere: 1931–41 pastor J. C. Nielsen, 1941–44 overmontør Jespersen, 1944 til i dag forretningsfører V. Beyer.

Skolen har nu 126 elever i 1. 2. og 3. realklasse. I 1970–71 skal skolen flyttes til kommuneskolen og drives af kommunen.

Man havde i 1924 tænkt sig at ogsaa børn fra tysksindede hjem skulle gaa i skolen, men inden længe startedes den tyske høj- og realskole.

Det tyske skolevæsen

Tysk folkehøjskole i Tinglev, grundlagt 1905, virkede til 1945. Forstanderinde frk Martha Werther; højskole for piger. Kapacitet 38 elever.

Efter 1920 havde Tinglev en toklasset tysksproget afdeling under kommuneskolen. Elevtal 1934: 49. Desuden fandtes der tysksprogede kommunale afdelinger i Eggebæk-Kravlund: 23 elever, i Bajstrup 42 elever.

I 1924 grundlagdes i Tinglev en tysk realskole som privatskole, 1934: 55 elever. Almindelige tyske privatskoler oprettedes i Sofiedal (13 elever) og i Terkelsbøl: 16 elever. – Der fandtes i 1934 i alt i tyske skoler 198 elever.

I 1949 begyndte den tyske privatskole i Tinglev sit virke. I oktober 1950 havde den 39 elever. I dag har skolen en realafdeling ved siden af hovedskolen og tæller i alt 219 elever.

I 1951 oprettedes en efterskole med 18 elever. I dag har efterskolen sammen med en folkehøjskoleafdeling 64 elever.

Dette store skolevæsen med idrætshal og svømmebassin og fine skolebygninger har sine elever, især dem ude over den skolepligtige al-

der, fra de omliggende sogne, dels fra hele landsdelen, ikke blot her fra Tinglev sogn.
(P. Koopmann)

Tinglevhus
er det danske forsamlingshus i Tinglev.

Det er nu en stor, smuk bygning lige overfor banegaarden. Her laa før det gamle Tinglevhus, som i 1924 var købt – det hed før Jernbanehotel – og brugt som dansk forsamlingshus til sidste krig, hvor det var beslaglagt af tyskerne. Efter krigen havde staten det til CF-kaserne. I 1956 købtes det af en kreds af interesserede danske, blev nedrevet og bygget op som hotel, forsamlingshus og hjemsted for ungdomsarbejdet. Saadan er det stadig. Det blev indviet i 1960. – Den drivende kraft i dette store arbejde var daværende politibetjent i Tinglev, nu politiassistent i Graasten, N. Egebjerg Andersen.

Under tysk styre var det ikke let at finde husly for dansk foreningsliv i Tinglev, saadan som den nationale stilling var den gang. Landbohjemmet var her en undtagelse. Her holdt man til, men der var mange vanskeligheder med myndighederne.

Men udviklingen er gaaet saadan, at i dag er der et smukt Tinglevhus. Og den nationale stilling er en helt anden. Det gør det ikke lettere at interessere folk for kulturelt dansk arbejde.

Den nuværende formand for andelsselskabet er postmester H. Nielsen.

Sofiedal forsamlingshus

I 1933 oprettedes en tysk privatskole i Sofiedal. Det gav stødet til virkeliggørelsen af et længe næret ønske: at faa bygget et forsamlingshus for dette hjørne af Tinglev sogn og det tilgrænsende hjørne af Bov sogn.

Et udvalg, bestaaende af gdjr Nis Gundesen, gdjr Karl Paulsen, kbmd L. Nielsen og lærer Petersen tog fat paa opgaven, som var vanskelig i den daværende økonomiske krisetid. Ved hjælp og forstaaelse fra mange sider lykkedes det at faa bygget et godt og smukt hus paa Nis Gundesens jord.

Han var baade før og i de mange aar senere absolut den drivende kraft i arbejdet. Utrætteligt arbejdede han paa at tilføre denne egn de værdier, han var fortrolig med fra sin hjemegn nord for Rødding. Og han havde gode evner dertil. Han var vellidt og evnede at knytte kontakter til mange sider. Grænsegendarm M. K. Nielsen var en god hjælper og i mange aar kasserer. Her kunne nævnes flere andre.

Gennem aarene har her været et godt virke, folkeligt og kristeligt, dansk i alt sit væsen.

Nu er en yngre dygtig slægt ved roret og har andre og knap saa opløftende problemer at slaas med. Men endnu bruges huset godt. Ungdommen driver boldspil paa banen udenfor om sommeren, og om vinteren har de en godt arbejdende ungdomsklub. Man kan samles i pænt antal til møder o l. Dette hus har været til stor glæde og gavn.

»Det danske hus« i Broderup
er af nyere dato, bygget i 1939. Det er beregnet at være samlingssted for Bajstrup-Broderup-Gaardeby m v.

Det har naturligvis ikke den tradition som de gamle sønderjyske forsamlingshuse, og det gør det ikke lettere i vor udadvendte tid.

Digterinden *Anna Christiane Ludvigsen* (* 1794, † 1884), datter af pastor Johan Lautrup, Brede, ~[1] med pastor Jørgen Jessen, Viby, ~[2] gdjr Lorenz Ludvigsen († 1864), levede sine sidste aar i Tinglev og er begravet her. Se Brede (DBL XIV, 505).

Om billedskæreren *Jeremias Christensen,* se Roager.

Verdenskrigen 1914–18:

Mindesten paa kirkegaarden for 71 faldne, desuden en mindesten for 16 engelske, franske og russiske soldater, der døde i krigsfangelejren paa Gaardeby mark.

Genforeningssten i T fra 1925.

Tinglev kirke (Sct Leonhard?) ligger ugunstigt for sognet, kun 4–500 m fra sogneskellet, og med 12 km til sogne- (og rigsgrænse) mod syd. Sagnet fortæller om to kæmper, som stadigt to ad gangen og paa samme tid, byggede 6 kirker med een økse, som de kastede til hinanden, idet de holdt øje med, at kirkerne kom til at ligne hinanden. De 6 kirker ligger parvis paa række og ligner hinanden: Uge og Hjordkær, som er smaa og kullede, Tinglev og Bjolderup, som har taarne med spir, Bylderup og Ravsted, som har brede, stumpe taarne. Tinglev kirke er hvidkalket, apsis, kor og skib er romanske, opført af raa kamp med slet tilhugne hjørne- og sokkelkvadre. Korets mure er stærkt fornyede, apsis 3 vinduer ændredes omkr 1860 og tilmuredes 1941 undtagen det østre. 3 oprind vinduer i skibet. Store rundbuede vinduer fra 1941. Sengotisk vaabenhus mod syd med fladbuede blændinger, taarn med trappehus mod syd, havde kobberspir til 1667, da det omtækkedes med spaan. Det brændte 1783 (se ovf) og fik en blytækt kuppel, som 1810 erstattedes med pyramidetag, hvorover en lanterne, og derover et spaanklædt spir. Solur paa vaabenhuset fra 1789. Kirken er siden 1851 tækket med blaa tagsten, apsis med zink. Det indre er hvidkalket og siden 1941 dækket med bjælkeloft, apsis hvælvet. Spidsbuet korbue af munkesten. Skibet er bredt og rummeligt. I alterpanelet er anvendt dele af stolestværk fra 1826. Lutheransk fløjaltertavle med predella fra ca 1575. Det gennembrudte topstykke fra ca 1700, nadveren i storfeltet, Gethsemane og Golgata i sidefløjene. Til den oprindelige udsmykning hører ogsaa predellabilledet med fremstilling af en lutheransk gudstjeneste (svarer t Lukas Kranachs propagandabilleder). Tavlen var 1902–41 erstattet af et maleri af den opstandne i skyerne, skænket af pastor P. M. Johannsen. Nyere altersølv. To sæt næsten ens stager fra 1719 og 1730. Alterskranke fra 1922. Romansk granitfont med glat kumme, forneden med halvrunde buetunger. Moderne daabskande og fad. Paa skibets sydvæg et korbuekrucifix med sengotisk figur og unggotisk kors, der er karakteristisk ved buen, der forbinder øvre korsarm med de vandrette arme. Krucifixet var indtil 1890erne placeret paa en bjælke over korbuen. I norddørens blænding et nyere krucifix. Renæssanceprædikestol fra ca 1615 med karnap. Den er kirkens smukkeste inventar, fra det Ringerinckske værksted (som Kliplev og Bov) med fine relieffer af syndefaldet, bebudelsen, Jesu fødsel, korsfæstelse, opstandelse og himmelfart. I smaa nicher i forbindelse med pilastrenes beslagværk staar udskaarne Kristus- og evangelistfigurer med frugtophængninger foroven og forneden. Opgang med dør fra 1826. Prædikestolen har vist staaet i en anden kirke, hvorfra den 1747 blev erhvervet af en gdjr i T, der »har ladet den pryde og staffere« og foræret den til kirken. Stolestværk med genanvendte dørstykker fra 1826. Paa nordvæggen et marmorrelief fra 1885 (Josef i Fængslet), kirkeskib, klokke fra 1784. 275 sd. Orgel fra 1876 m nygotisk facade paa vest pulpitur, fornyet i 1969. – Paa kirkegaarden mindesten over faldne 1914–18 og paa fællesgrav over krigsfanger, der døde i fangelejren paa Gaardeby mark.

Danm kirker XXI, Tønder a, 1643-57. T kirkes rest, Sdj mdskr 1943, 9 f.

Kirkens oprindelige kampestensgulv kan ses 20 cm under det nuv gulv. Taget var for 100 aar siden saa utæt, at man sad med paraplyer i kirken. Det blev repareret 1860. Da havde mandsbænkene rygstød, kvindebænkene ikke. Omkr 1830 fik hver stoledør grønlig maling og en blomsterdekoration, men 1866 blev alt træværk overmalet med egetræsfarve og man »pyntede« væggene med kvaderstreger, kalkede friser og malerier. Alt dette blev fjernet ved restaur 1941, kirken fik sit gamle bjælkeloft, daarlige glasmalerier fjernedes fra vinduerne, alter, prædikestol og stolestader fik deres oprind farver. 1946 ophængtes 4 smukke lysekroner.

Folketal: 1860: 1301, 1910: 1867, 1930: 2408, 1965: 2711.
Altergæster i den dsk mgh: 1922: 727, 1934: 680, 1942: 590, 1954: 410, 1962: 534, 1966: 638.
Menighedsraad: 1922: 5 dsk, 3 ty, (1 IM), 1934: 7 dsk, 1 ty, (3 IM), 1942: 7 dsk, 1 ty (2 IM, 3 soc, 2 u p), 1953: Alle danske: 2 IM, 3 borg, 3 soc, 1965: do.

Sognepræst

Indt: 1907: 3959 rm, 1922: 1 kl. - 1958: 12 kl. Avling: 1921: 65 ha, 1967: 39 ha. Den meget store pgd fra 1789 blev 1956 afløst af en moderne præstebolig.

13. 12. dec 1837–4. juli 76 (sp Uge 34): **Peter Andresen Beyer,** * 5. marts 02 Brede. Forældre: Gaardejer Andreas B og Anna Jensdatter. Stud Kiel 22, c Gottorp 26, diakonadjunkt Broager 33, † 4. juli 76. ∼[1] 9. juli 33 Anna Margrethe Dithmer, * 26. nov 04, † 2. juni 38. ∼[2] 23. april 40 Anna Christine Dithmer, * 16. juni 16, † 30. juli 70. Forældre: Teglværksejer Hans Heinrich D og Dorothea Sophie Boysen.

14. 18. okt 1876–14. marts 1909: **Peter Møller Johannsen,** * 3. sept 46 Abild. Forældre: Fæster Peter Petersen J og Marie Caroline Møller. Stud Haderslev 67, c 72, † 14. marts 09. ∼[1] 14. nov 76 Bothilde Beyer, * 8. dec 44, † 2. jan 77. Forældre: Sognefoged Jens B og Anna Petersen. ∼[2] 15. sept 80 Marie Helene Jespersen, * 3. aug 57. Forældre: Gæstgiver Jesper Matthiesen og Mette Helene Jessen.

15. 1910–15. sept 14 (sp Rømø 06): **Lau ritz Michael Lauritzen,** fl t Varnæs, se der.

16. 1915–10. juli 21 (sp Burkal 06): **Heinrich Burmester,** * 23. okt 71 Augustenborg. Forældre: Købmand Wilhelm Johann B og Louise Cathrine Otzen. Stud Haderslev 94, c Kiel 02, sp Bylderup 03, fl t sp Quickborn, Holsten 21, afsk 36. ∼ Else Anna Vollert.

17. 24. juni 1921–25. sept 41 (sp Ørum-V-V 11. marts 12): **Jens Christian Nielsen,** * 3. juni 72 Fristrup, Aaby, Kær herr. Forældre: Gdjr Niels Larsen og Else Marie Jensen. Stud priv 93, c 99[1] (h_1), hjpr Aaby-Biersted 13. nov 99, sp Jegindø 28. maj 06, afsk 25. sept 41, † 9. dec 63. ∼ 9. juli 02 Clara Christine Hansen, * 5. dec 76 Svendborg, † 12. nov 59. Forældre: Dampskibskpt Lars Peter H og Nicoline Margrethe Lerche.

Kredsform KFUM og K i Thy 1906–12, Fmd KFUM's soldaterhjem, Viborg, 19–25, kredsform DMS Viborgegnen til 21, fmd Nordslesvigsk Asyl 22–42, fmd Hoptrup højsk 23–31, kredsfmd IM 21–41, BM Sdj fonds børnehjem 28–41, BM Tinglev realsk 24–41, fmd 31–41, BM Tinglev spare- og Laaneks 31, fmd 36–41.

18. 9. marts 1942–21. april 56 (rkp Hjørring 9. okt 31): **Julius Marius Holm,** * 18. febr 03 Vester Hassing. Forældre: Husejer Simon Peter H og Ane Laurine Jørgensen. Landmd til 21, stud Rønde 25, c 31[2] (h_1), afsk 21. april 56. ∼ 5. nov 31 Anna Hansine Therkildsen, * 29. sept 01 Vivild. Forældre: Gdjr Henrik T og Ane Jensen.

19. 17. aug 1956–1. maj 68 (hjpr Nørresundby-H 12. april 53): **Niels Christian Andersen,** * 14. okt 19 Haverslev Aalborg amt. Forældre: Gdjr Niels A og Karen Marie Andersen. Landmd til 45, stud Rønde 48, c 51[2] (1-81), medarb Kirkens korshær 51, højskolel Haslev udvidede højskole 52. ∼ 11. aug 53 Marie Kjær, * 23. jan 30 Sdr Vium. Forældre: Statshusmd Thorvald K og Ane Kirstine Dorthea Mortensen. – Hustrus kusine ∼ Thomsen, Breining. Forflyttet til sp Sanderum 1. maj 68.

20. 30. aug 68 (sp Sdr Lem-Ø 15. maj 41): **Markus Lund Skovsborg,** * 27. nov 10 Rind. Faderen: Sp Tolstrup-S † 31, se der. Stud Hjørring 29 c 35[2] (1), højskolel Søllested 35, do Testrup 37. ∼ 18. okt 36 lærerinde Ida Marie Rubak, * 4. juli 11 Ingstrup. Faderen: Provst Vrejlev-H, † 46, se der.

Litt: Carsten Petersen: Slesv præster 1938, J. Brodersen: Fra gamle dage 1912, Erik Christensen: Fra min virks i Tønder 1939, P. Schülein i Ribe st aarb 1950, Kirke og sogn 1953, 79 f, P. K. Andersen i Sdj mdskr 1943, 9 f, J. Thunbo: Oplevelser fra aarene i Sdj, IM's Tid 1956, 668 Hejselbjerg P 1944, 140 f, Frode Gribsvad og Joh. Hvidtfeldt: Landsarkivet f de sdj landsdele 1944, 81 f, R. P. Sørensen: Nyt om kulbrænding paa Tinglev hedeslette, Sjd mdskr 1942, 105–20, Chr. Andersen: En spændingens egn – en tur gn Slogs herr 1968. P. M. Johannsen har skrevet en »sognechronik«, som findes paa Landsarkivet i Aabenraa.

Den tyske frimenighed

(Oprettet 1. april 1923)

Nordschleswigsche Gemeinde er tilsluttet Den evangeliske tyske Landskirke i Schleswig-Holsten med hovedsæde i Tinglev og omfatter alt kirkeligt arbejde blandt det tyske mindretal i Nordslesvig udenfor købstæderne. Fmd: Gdjr *Peter Jørgensen,* Sønderhav. Forretningsfører: *Hans Paulsen,* Eggebæk. Menighedsblad. Tilladelse til at benytte de danske sognekirker. Præster: Tinglev, Burkal, Løgumkloster, Højer, Graasten, Vilstrup og Felsted. Se iøvr ovf.

Set fra en dansk præst skal noteres lidt om forholdet mellem dansk og tysk menighed:

Tinglevs tidligere sognepræst *Chr. Andersen* skriver i Jyske Tid 1968 om hvorfor tyskerne skilte sig ud som frimenighed.

– Spørger vi til slut: Hvorfor skete det smertelige, at store dele af det tyske mindretal gik ud af det folkekirkelige fællesskab, der stort set var ubrudt, selv i udlændighedens mest stormfulde aar. Provst *Erik Christensen,* som havde mange af forhandlingerne inde paa livet har i bogen »Fra min virksomhed i Tønder« prøvet at give et svar: »det

stod for os som et tab, at man saaledes fra tysk side forsøgte at isolere sig og derved unddrog sig fra at give et bidrag til gensidig paavirkning og berigelse – maaske kunne der i den første tid paa et eller andet punkt have været handlet anderledes. Vi som var med i forhandlingerne og raadslagningerne, ved, hvor vanskeligt det tit var at blive klar over, hvad der var rigtigt i hvert enkelt tilfælde. Men det er ogsaa muligt, at sindet hos den anden part fra den første tid har været saa stærkt vendt mod syd, og at de kræfter, som arbejdede i den retning, har været saa stærke, at det i virkeligheden ikke har været muligt at standse dem«.

Saavidt provst *Christensens* redelige ord, men vi maa dog vist medgive, at det fra først af ikke var tyskernes mening at ville isolere sig kirkeligt. Kun nølende – efter de fejlslagne haab om egen præst inden for folkekirken – gik de i gang med frimenigheden, hvorved kontakten blev knyttet sydpaa. Maaske burde tyskerne have haft endnu mere taalmodighed, men det maa i dag erkendes, at i forhandlingerne med det tyske mindretal i aarene 1921–23 om de kirkelige forhold fejrede dansk smidighed ikke sine største triumfer.

Mest nøgternt har vist biskop *Ammundsen* beskrevet begivenhederne i et brev kort før sin død: »Det eneste rigtige var at tilstræbe en ordning, hvorefter hjemmetyskerne kunne gaa til dansk gudstjeneste – som de tit gjorde i tysk tid – og desuden faa de tyske gudstjenester, som de maatte ønske, uden noget brud. I 1920 kunne man sikkert ved tilknytning til den gamle værdifulde sognebevidsthed have faaet en fyldestgørende ordning hvis man fra dansk side havde været fordomsfri nok. Man burde i de blandede sogne have søgt at faa præster, der kunne prædike paa begge sprog, og hvor det ikke forslog, have ansat et par tyske diasporapræster, som man skulle se at faa til at arbejde sammen med sognepræsterne. Derimod var det uheldigt at overdrage de tyske gudstjenester til en nabopræst, naar han skulle være sognepræst i et overvejende dansk sogn og tillige tysk præst i et, der ikke var hans eget, blev stillingen for svær«.

Hvad der her er skrevet om sognebevidstheden understreges af en samtale for nylig med en ældre tysk landmand. I september 1921 havde han bedt den nyankomne danske præst, som han satte stor pris paa, om at foretage en daab, men paa tysk. »Det kan jeg ikke som dansk embedsmand«, lød svaret. Saadan var reglerne. Da pastor *Schwarz* var optaget af kursusophold blev daaben udført af en tysk præst fra Angel.

Skæve streger er der blevet slaaet i de forhandlinger, der førte til starten af Nordschleswigsche Gemeinde. Modsatte opfattelser tørnede i krigens kølvand sammen, saa der blev dannet en front, hvor ingen ville vige en tomme.

Mange aar er gaaet siden da. Vi vil da spørge en af dem, der i dag er præst i denne menighed, min kollega, *Fr. Jessen,* Tinglev, om den tyske frimenighed nu danner en front mod folkekirken. Han svarer: »Nej, vel er vore folk udmeldt af folkekirken. Men vi opfatter os som det nordslesvigske omraade af den slesvig-holstenske landskirke. Vi kan ogsaa sige, at vi er den tyske del af Den danske Folkekirke. – Derfor lægger vi heller ikke vægt paa at have egen kirke. Ja, vi bryder os ikke om at modtage den, selv om vi kunne faa den foræret. Vi ønsker, at vore folk føler sig knyttet til sognets kirke. Derfor benytter vi alle vegne sognekirken til gudstjenesterne«.

Tre menigheder kom hver til at leve deres liv i samme kirkerum, en dansk folkekirkelig, en tysk folkekirkelig (til op i 1940'erne) og den tyske frimenighed. Var de end adskilt, levede der dog i hver af dem mange mennesker, som i det fælles kirkerum fandt hjælp hos den Gud, der er stor nok til at skrive paa skæve-tyske som danske-streger.

I Tinglev blev som nævnt *F. Gottfriedsen* den første frimenighedspræst 1923, han afløstes 1926 af pastor *P. Hansen,* der 1931 afløstes af pastor *Ernst Nissen,* der blev udvist efter 1945.

Frimenighedspræst i Tinglev

1950 (sp og garnisonspræst Ratzeburg v Lübeck 35): **Jes Friederich Jessen,** * 5. nov 01 Lovtrup ved Aabenraa. Forældre: Gdjr Mathias Asmus J og Mette Helene Asmussen, dim Flensborg 20, c Kiel 24, hjpr Neumünster 26, sp Oversø 27. ~ 6. sept 27 Bertha Christine Marie Thomsen, * 14. jan 05 Rendsborg. Forældre: Rektor Adolf Georg Martin T og Bertha Christiane Nissen.

Efterskrift:

Slogs herred

Slogs Herred er sammen med Ubjerg grænselandssognene i Ribe stift. Det er de ikke kun i dag, men har været det gennem mange slægtled, ja helt tilbage i en tid, hvor alt fortoner sig i taage. I dag er her en statsgrænse mellem Danmark og Tyskland, en sindelagsgrænse mellem dansk og tysk, men længe før gik her *en salmesprogsgrænse* gennem et dansktalende land. Man kan ikke kalde den en kirkesprogsgrænse, thi en saadan var flydende og bevægelig gennem tiderne. I selve Slogs Herred har kirkesproget altid været dansk, men i de hertil grænsende sydlige sogne – og i Ubjerg – var prædikesproget enten overvejende tysk eller i enkelte sogne udelukkende tysk. Men selv hvor præsten holdt sin prædiken paa dansk, skiftede han sprog, naar han traadte for altret, og degnen istemte tyske salmer – og sang vel som oftest alene. Liturgi, skriftlæsning og salmer blev læst eller sunget paa tysk. Kun i tiden mellem krigene fik dansk ad administrativ vej (sprogrescripterne) en betydelig overvægt ogsaa i disse sogne, men uden at befolkningen ønskede det. Man havde vænnet sig til at betragte det tyske sprog i kirken som det hellige sprog i modsætning til dagliglivets sønderjydske dialekt. Vanens magt er stor, og synet paa bestanddele af kulten er altid konservativt. Fænomenet et uforstaaeligt kirkesprog i sognene syd for Slogs herred er ikke noget enestaaende. Religionshistorien har mange eksempler herpaa baade i og udenfor kristenheden. I nogen grad skyldes det tyske kirkesprog vel nok embedsmænd i stat og i kirke (ogsaa i København) men aarsagen hertil ligger nok dybere. Ogsaa i Slogs Herred har der enkelte gange været smaa tilløb til tyske gudstjenester (før 1848), men de løb ud i sandet og skyldtes ikke menighederne, et folkeønske har det aldrig været.

Omkring 1760 søgte regeringen at faa de jydske heder bragt under kultur ved hjælp af fremmed udenlandsk arbejdskraft. Kolonisterne kom næsten udelukkende fra Pfalz og Württemberg. Ogsaa i Slogs Herred blev der oprettet 2 kolonier, i Burkal og Tinglev sogne. Kolonisterne i Burkal søgte i 1764 at faa indført tyske gudstjenester i kirken, og det lykkedes dem ogsaa, oven i købet at faa hver 3. søndag, hvor den tyske gudstjeneste afløste en dansk. Nu begyndte ogsaa kolonisterne i Sophiendal i Tinglev sogn at røre paa sig og ansøgte om samme forandring i Tinglev. Ved generalvisitatsen i 1764 afleverede deres talsmand Eberhardt et andragende herom til gen. sup. Struensee. Man henviste til Burkal og begrundede iøvrigt deres andragende med, at beboerne i sognet forstod noget tysk, at alle nye forordninger og mandater læstes fra prædikestolen paa tysk, og at de fleste forældre lod deres børn lære tysk for, at de bedre kunne omgaas folk fra de sydlige egne. Ved kgl resolution blev nu bestemt, at ogsaa Tinglev sogn skulle have tysk gudstjeneste hver tredie søndag. Da kolonisationen ikke blev til det, de fremmede havde ventet sig, forlod de fleste indvandrere landet i de følgende aar, og de tyske gudstjenester faldt bort. Ingen i sognene havde ønsket dem, og ingen savnede dem. De faa Württembergere, som blev tilbage, assimilerede sig med befolkningen, og lærte dansk.

Hernede i grænseegnene mellem dansk og tysk kirkesprog fødtes i begyndelsen af 18. aarh en ejendommelig salmesang, som fik stor betydning for disse egne, ja for hele Danmark. To fætre, *B. C. Ægidius* fra Bylderup og *Enewald Ewald* fra Højst – den senere kendte vajsenhuspræst i København – udgav i henholdsvis 1717 og 1721 hver sin salmebog. Før den tid har man her næppe kendt og benyttet salmebøger i kirkerne, men sunget salmerne – ogsaa til tider paa tysk – udenad. Ægidius blev tilskyndet til det, fordi kendskab til danske salmer var ringe og salmesangen i kirkerne derfor fattig. Hans salmebog udkom i Flensborg (1717 og 1744) og i Tønder (1749, 1755 og 1765) og var i brug i hele Slogs Herred og i Varnæs til langt op i 19. aarh.

1718 kom hans noget yngre fætter Enewald Ewald hjem fra Halle, pietismens højborg, optaget af alt, hvad han havde hørt og lært og oplevet der. Snart søgte han at overføre alt dette til de hjemlige sogne og optraadte først i sit fødesogn Højst. Han holdt forsamlinger, katekiserede med børn og voksne, og overalt strømmede folk sammen om hans forkyndelse. Den ældre generation stillede sig afvisende over for alt det nye, og Ewald og hans unge venner fik forbud mod at tale i kirkerne. Saa gik de ud i folket og samlede skarerne i private hjem og under aaben himmel. Enhver aandelig bevægelse, som gik i dybden, har altid skabt sin egen sang. Den nye sang, pietismens salmer, blev paa dansk omraade istemt af Ewald, og snart lød den vidt og bredt i Slogs Herred og videre ud over Tønder amt. Fra Halle havde Ewald medbragt Freylinghausens to salmesamlinger Geistreiches og Neues Geistreiches Gesangbuch (Halle sangbogen) og i aarene 1718–20 oversatte Ewald en betydelig del af disse salmer og udgav dem i 1721 (bogen er desværre ikke bevaret, kun et register over dens indhold og en del oversættelser i haandskrifter). Ogsaa brødrene Niels (Nicolai) og Hans Adolph Brorson sluttede sig til Ewalds kreds, den første som sognepræst i nabosognet Bedsted, den sidste som student hos broderen i Bedsted og senere som huslærer i Løgumkloster. Her mødte H.A.B den nye sang og blev stærkt grebet af den, og her har

han selv forsøgt sig som oversætter af de samme salmer. Ofte staar disse første forsøg side om side med den modne digters mesterværker (i Troens rare Klenodie). Ewald istemte den nye sang, Brorson blev bevægelsens egentlige sanger. Da Pontoppidan optog ca 50 af Ægidius salmer og over 90 af Brorsons, blev Pontoppidans Psalmebog (1740) Nordslesvigs salmebog i 150 aar, og den blev saa udbredt og elsket, at den samtidig med at være en salmebog ogsaa blev landsdelens normative lærebog i kristentro.

Først efter 1864 vandt de tyske gudstjenester indpas i Slogs Herred. Det kunne i nogle sogne have en vis berettigelse, f eks i et sogn med en del tysk indvandring (jernbanepersonale osv) at disse fik lejlighed til nogle gange om aaret at deltage i en tysk altergangsgudstjeneste, antallet af danske tjenester formindskedes ikke herved. I det stærkt hjemmetyske Ravsted indførtes to saadanne gudstjenester i 1876, i Burkal 4 i 1886, i Tinglev 6, i Hostrup 6, i Højst 2 i samme aar og i Bylderup 2 i 1890. Mere ville den gamle generalsuperintendent Godt, der var Nordslesviger og kendte forholdene ud og ind, ikke tage ansvaret for, og heller ikke sognene ønskede flere tyske gudstjenester, skønt menighedsraadene (kirkekollegierne) overvejende bestod af tysksindede medlemmer under præstens forsæde. En hjemmetysker (dvs en tysksindet Nordslesviger, som er rodfæstet i landsdelen) betragtede dengang – og gør det vel stadig – den ideelle gudstjeneste som en gudstjeneste med danske salmer og dansk prædiken, blot skal præsten være en tysksindet mand.

Senere tog indførelsen af tyske gudstjenester i disse rent dansktalende sogne fart. Havde kirkestyrelsen før været ret varsom paa dette punkt, vovede man sig videre efter 1900, men saa godt som altid under pres fra Den tyske Forening i det nordlige Slesvig. Efterhaanden aftegnede det endelige maal sig: først 15 tyske søndage om aaret (de danske gudstjenester bortfaldt paa disse søndage) dernæst skiftevis dansk og tysk og endelig som sidste stade 1 dansk gudstjeneste om maaneden.

Nu kom det til at se saaledes ud: Tinglev 1889 15 tysk – mod præstens ønske, 200 til dansk g, 120 til t (tysk højskole)

Burkal 1893 15 t. Meget stort kirkebesøg ved d, daarligt ved t gudstjeneste.
Ravsted 1894 12 t. god – mindre god ved t.
Højst 1895 6 t, 120 og 30.
Bylderup 1901 12 t. Meget god, ret god.
Hostrup 1910 32 t, jævnt god, ret god.
Udbjerg kun tysk. Kirkebesøget daarligt.

En ung dansk mand, cand J. B. Hoyer, foretog i 1905 en fodtur i overgangs-egnen mellem dansk og tysk folkesprog, fra Burkal helt ned til egnen nord for Husum. Ved omtalen af Burkal fortæller han et træk, som belyser forholdene i Slogs Herred paa det tidspunkt. »I Præsten traf jeg en klog og dannet Mand, fin og formfuldendt i hele sin optræden, han var gammel der paa Egnen og talte det danske Skriftsprog som en af Kongerigets Præster. Han oplyste mig om, at den 1. Søndag i hver Maaned samt anden Helligdage var der tysk Gudstjeneste i Burkal Kirke, tilsammen 16 tyske, de øvrige var danske. »Krigerforeningen« havde vel gjort Forsøg paa at laa hver anden Søndag tysk, men det var bleven forpurret. Jeg indvendte, at det var der jo heller ingen Grund til i et rent dansktalende Sogn. Nej, det kunne ikke gaa, lød Svaret. Hvor upartisk, ja næsten forekommende var ikke en saadan Udtalelse, og dog laa der noget i det kloge Blik, der tydelig viste, hvad Side han hørte til. Men hvorfor gøre overilede Skridt. Udviklingen skulde nok gaa sin rolige Gang. Man havde Tiden for sig, han var for klog til at gaa frem som en Fusentast.« Men »Fusentaster« var der nok af, og efter yderligere pres fra politisk side maatte kirkekollegierne give efter og indføre endnu flere tyske gudstjenester, sikkert til skade for det kirkelige liv, i hvert fald var præsterne ikke begejstrede for udviklingen. Ind under 1914 var man naaet saa vidt, at der blev indført skiftevis dansk og tysk Gudstjeneste i Tinglev.

Hvordan udviklingen er forløbet siden, kan man se under de enkelte sogne.

H. Hejselbjerg Paulsen

Tilføjelse til:

BURKAL SOGN

En af pastor *A. Prætorius's* hjælpepræster, pastor P. Kier, skriver i sin: Min Rejse gennem Jordelivet (oversat fra tysk og udgivet 1961) *om Burkal:...* uagtet jeg udarbejdede mine prædikener meget omhyggeligt, fik jeg dog ingen tak. Man var nemlig i den menighed imod enhver, som havde studeret i Kiel. Menighedens vigtigste del regnede sig nemlig til »Brødrene«, og det stod fast, at man i Kiel lærte imod dem, og at hver ung mand af den skole var ond og vantro. Denne fordom berøvede mig al tilslutning, og ville ogsaa have gjort det, om jeg havde talt som Christus selv. Folk af den slags dømmer uden forstaaelse, og ligesom farisæerne var stemt imod ham, er de stemt mod enhver, som ikke godkender dem eller tilhører deres kreds. Men naar de (Brødrene) ellers mente det oprigtigt, maa jeg rose dem og indrømme, at dette partis læremaade kan skabe gode mennesker.

Foruden dem indeholdt det store sogn en stor mængde anderledes sindede mennesker. Men jeg mener at have bemærket, at disse af samme grund var moralsk meget slappe, fordi de netop søgte at være »Brødrenes« modstykke. Den gamle pastor Prætorius befandt sig i en ikke just gunstig situation. Han indsaa nemlig meget godt det urigtige i »Brødrenes« falske meninger, men maatte dog gaa meget varsomt for ikke at miste tilliden.

Efter to aars forløb kom en ung mand fra hovedstaden (Knud Krongaard, født i Vilstrup ved Haderslev, siden sp i Bylderup) og den gamle præst spurgte mig, om jeg ønskede at blive, thi ellers ville han antage ham, som

faldt bedre i menighedens smag. Jeg svarede, at det i enhver henseende var bedre, at jeg rejste, og saa gik jeg da med megen agtelse for den gamle, gode pastor Prætorius og saa ham aldrig mere. Udtæringen, som under mit ophold i Burkal havde svækket ham mere og mere, lagde ham efter et par uger i graven.

Udtog af Pastor Claudius indberetning til Generalvisitatsen 1847:

Klager over drikfældighed i sognet, præsten gaar ikke med til fester, hvor der drikkes, og hvor ogsaa de unge opfordres til at deltage i drikkelaget. Den gamle præstegaard er nybygget, oppositionen mod byggeriet er nu glemt.

De to foregaaende præster (Petersen og Beyer) havde sat al agtelse for embedet overstyr. Pastor *Petersen* ved sin vandel (drikfældighed) og *Beyer* var uden takt og var mere studehandler end præst, begge rationalister. Hvad jeg har gjort for at genrejse den gamle agtelse for embedet? Kun det vil jeg anføre, jeg har søgt baade i embedet og ved mit liv i hjemmet og i menigheden at vinde folkets agtelse, og det er lykkedes.

Tidligere var der et skarpt skel mellem den nordlige og sydlige del af sognet. Hver del havde sin økonomiske forvaltning, og man stod næsten fjendtligt over for hinanden. Nu er det nærmest forsvundet. Det nordlige distrikt var helt præget af Herrnhuterne og stod i nær forbindelse med Christianfeld. Herfra var sendt en missionær til sognet, som hver søndag eftermiddag holdt forsamling. Dette tillod jeg gerne og besøgte dem ogsaa, men paa den betingelse, at man ikke holdt sig borte fra Guds hus og bord. Det gjorde de heller ikke, og i dag er de mine mest trofaste kirkegængere. Disse beboere kaldtes af dem i den sydlige del for »De Hellige« og bespottedes af disse kolde rationalister. De var ogsaa sløje kirkegængere, og dem søgte jeg først og fremmest at faa i kirke, hvilket ogsaa er lykkedes. Kirken er nu det eneste sted, hvor begge parter kan mødes og sidde paa samme bænk. Christiansfelderen er rejst, da han ikke mere fandt tilhørere.

Kirken er blevet forskønnet og reguleret. Nyt orgel (1000 rdlr). Kirkebesøget er meget stort, men i hø- og kornhøsten derimod kun ringe.

(ved Hejselbjerg Paulsen)

NAVNEREGISTRE

Alfabetisk fortegnelse over præster omtalt i dette bind

Ved hvert navn er for at lette oversigten anført sidste embede i de i dette bind skildrede embeder. Sidetallet, hvor de biografiske data er anført, angives med fede typer. For de præster, der er flyttet til andre stifter, angives i parentes deres sidste embede. Her kan deres data findes. Der er i registret kun medtaget præster, der har virket efter 1849. Hvor intet er anført, har vedkommende været sognepræst.

Aaholm T., Vojens 133.
Agersted, A. P., provst Agerskov 30, 143f, 147.
Ahlmann, M., provst Tønder 233, 255, 275.
Albeck, E., semforst Tønder 15, 25, 27, 56, 241ff, 258, 262, 268, 277, 297, 337, 357, 363f, 381, 408.
Algreen-Petersen, J., Brede 337, 341.
Ammentorp, H. L., Randerup 355, 356.
- P. B., Bredsten 156.
Ammundsen, V., biskop Haderslev 27, 37, 61, 105, 131, 237, 277, 297, 312, 357, 363, 395, 408, 417, 430.
Andersen, A., Arrild 16, 47, 218, 220.
- A. Chr., Løgumkloster 329, 333, 423.
- C., Spandet 208, 210 (Gørding-V B)
- E., Østerbølle 105.
- J. A., Rejsby 183 (Moltrup-B).
- Jens, Møgeltønder 261, 313, 317.
- J. Oscar, prof 105, 259.
- N. Chr., Tinglev 425, 429.
- Rich., frimpr Aagaard 78.
Andkjær, N., Fole 99, 104f.
Andresen, A. M., provst Bevtoft 30, 159, 162 (Øsby).
- C. H. A., Agerskov 13, 94, 142f, 147, 165.
- S. R., Arrild 217, 220, 375, 376, 380, 416 (Ballum).
Anger, E. J., Gyrstinge 329.
Anker-Møller, S., frimpr Klim 82.
Appel, Cornelius, frimpr Rødding 10f, 51, 53ff, 75, 78ff, 83, 84, 86, 114, 142, 148f, 153, 160f, 184f, 189, 205, 232, 244, 328, 353, 355, 408.
Arendt, A., Branderup 165, 168 (Asserballe).
- R., Tønder 273, 280f.
Arnold, P., Branderup 165, 168 - Hviding 182 (Øsby).
Asmussen, E. A., Emmerlev 368, 369.
- H. E. A., Ø Lindet, 107, 109 (Oksbøl).

Bachmann, C., Hygum 94, 97, 125 (Nybøl).
Baden, R. B. T., Hvilsted 371, 424.
Bahnsen, R. B., Bylderup 12ff, 256, 276, 403, 404, 416.
Balslev, Th., frimpr Galtrup 149, 155 (Vartov).
Bang, Ax., Aalborg, Ansgark 40.
Barfod, M. S., Højer, 365, 367, 372.
- P. M., L Lyngby 368.
Bartholdy, C., fmd f I M 37, 44, 331.
Baun, C., biskop Viborg 40.
Bay, C., domprovst Budolfi k Aalborg 51.
Beck, Vilh., fmd f I M 57, 131, 370, 396.
- Waage, landssekr Tønder 51, 260 (Skagen).
Bendixen, J., hjpr Nustrup 107, 125 (Sommersted).
Berg, H. B., Visby 293f, 302 (Torup).
- M. T., Drejø 403.
Bertelsen, P. J., hjpr Emmerlev 369 (Hvejsel-G).
Beuck, C. J. J., ty pr Tønder 257, 259f, 263, 274, 281, 408, 417, (ty pr Aabenraa).
- J. O. F., Skrydstrup 131, 133, 139 - Branderup 165, 168 (Hørup).
Beyer, P. A., Tinglev 422, 429.
Biering, T., provst Sønderborg 425.
Bille, L. R., Abild 287ff, 291.
Birkedal, S. P. Vilh., Sdr Omme 11, 53, 55, 79f, 113 (valgmpr Ryslinge).
Birkegaard, H. H., Daler 306, 307.
Bischoff, C. F. J., Roager 202, 205, 206.
Bisgaard, O., hjpr Gram 45 (Fredericia, Sct Michaelis).
Bjerre, Siliam, Brøns 194, 195f.
- Uffe, Visby 299, 302, 338, 340.
Bjerre Hansen, J. E., hjpr Gram 45 (Hinge-V).
Bjerregaard, J. H., Toftlund 172, 178.
Blædel, L., provst Nustrup 30, 54, 103, 113f, 125, 197 (Keldby).
- N. G., Garnisonsk, Kbhvn 113.
Boeck, O. V., provst Lønborg 142.
Boesen, G. F., Agerskov 10, 113, 142, 147, 153, 165 - Vodder 197, 199, 224, 232 (Harridslev-A).
Bohr, J. L. S., provst Møgeltønder 311, 317, 375f.
Boisen, F. E., Vilstrup 54, 113, 177, 197, 394 (Stege).
- O. H. B., Mjolden 10, 113, 197, 232, 352f, 356 (Sakskøbing).
Bollmann, P. P., ty frimpr Løgumkloster 334.
Bolten, F. E. H., Møgeltønder 261, 284, 312, 317.
Borck, A., Rejsby 183 (Kværs).
Bork Hansen, A., Løgumkloster 16, 326f, 330f, 334.
Boyens, H., ty frimpr Løgumkloster 329, 334.
Boysen, Johs., V Ulslev 424.
Bracker, H. D., Abild 13f, 286ff, 291, 416.
Brag, G. E., Hygum 94, 97.
Brammer, C., biskop Aarhus 394.
- C. B., Skast 377.
Braren, J. C. A., Højer 23, 288, 363ff, 367, 403f.
Bredstrup, S., Nustrup 110, 125.
Bredsdorff, M., Jernved 80, 268.
Briem, J. G. G., Gunslev 308.
Brincken, C. W. von, Spandet 208, 210.
Brodersen, C. C. H. M., Arrild 13, 216ff, 220, 225, 375.
Brossmann, K. A., Brøns 193, 195 (Bording).
Bruhn, B. J., Skærbæk, 13, 225ff, 230, 419 (Bjolderup).
- C. F., rkp Burkal 22f, 304, 364, 395, 398, 401, 403, 413, 425 (Sct Thomask, Fr berg).
- C. H., Gram 33, 43 (Rørby).
Bruun, A. L., Skagen 317.
Brücker, G. V., valgmpr Aagaard 148.
Bundgaard, N., Skrave 88, 91 (Holstebro valgm).
Burmeister, H., Burkal 395, 400 - Bylderup 403f, - Tinglev 423, 429.
Busch, A., Bøvling 35.
Bøggild, J. L., Lintrup-H 47, 50.
Bøttiger, J. P., Lintrup-H 47, 50, 94 (Lundum-H).

Carlsen, J. H. S., Arrild 217, 220 - Ballum 375f (Aastrup).
Carstens, E. E., provst Tønder 233, 255f, 275f, (Visby).
Christensen, C. E., Toftlund 172, 178f, 370.
- Erik J., provst Tønder 14f, 25, 27, 233, 236, 256ff, 268, 276ff, 287, 289, 296, 322, 347, 349, 357, 363f, 381, 395, 408, 424, 429f.
- H. Dons, biskop Ribe 16, 68, 331, 340, 409.
- Imm., Timotheus k Kbhvn 51.
- P. V., Tønning (Sydslesvig) 12.
- S., Lintrup-H 48ff (Nordborg).
Christiansen, A., Tyrstrup-H 173.
- A., Ø Lindet 107, 109.
- A., ty pr Skodborg 88.
- A. M., Møgeltønder 312, 317, 377.
- H. B., Højrup 213, 215.
- S. R., provst Gram 30, 37, 39, 45, 68.
- T. P., Randerup 355f (Aastrup).
Clausen, H. N., prof 74, 204.
- J. A. J., Hviding 182 (Tyrstrup-H).
- Johs., Vonsild 80.
- J. T., hjpr Døstrup 347 (Øde Førslev-S).
- L., Løgumkloster 329, 333 (Haunbjerg).
- T. C., hjpr Hygum 97, Rejsby 183 (Bov).
Claussen, E., Dybbøl 12, 312.

Dael, Niels, frimpr Liselund 82, 149, 155f, 186, 196.
Dahl, Aage, Horsens Klosterk 28, 251.
- H. P. F., hjpr Brøns 195 (Aller).
- J. M., rkp Tønder 10, 255, 276, 310.
- P. S., Skærbæk 227, 231.
Damm, C., Hostrup 412, 414.
Dau, C. F., Ballum 355f, 375, 376.

Daugaard, J. B., biskop Ribe 50, 129, 172, 201f, 204, 303f, 311, 346, 368.
Detlefsen, H. M., Døstrup 403, 405.
Dinitzen, P. B., Agerskov 142ff, 147 (rkp Hans Tausens k Kbhvn).
Dose, H. W., Højst 407, 410 (Stepping-F).
Dreiøe, H., stiftsprovst Nykøbing F 381.

Ebbesen, H., Døstrup 27, 227, 232, 340, 346, 349.
– P. J., Nustrup 120, 125 (2. pr Roskilde Domk).
Engel, J. C. B., diak Tønder 276 (Havnbjerg, Als).
Engelsted, G. C., Spandet 208f (Ørum-D).
Eriksen, J., Asserballe 59.
Ernstsen, E. E., N Løgum 322f (Galten-V).
Eskesen, A., valgmpr Skanderup-H 175.
Ewertsen, C., Hviding 182.
Exner, J., provst Hald-K 331.
Eyermann, G. F., Visby 294, 302 (Torsager-B).

Fabricius, N. G., Højrup 211, 214.
Feilberg, H. F., Darum 80.
Fibiger, A., Eliask Kbhvn 61, 348.
Filtenborg, H. C. E. S., Rødding 62, 72.
– M. P. V. S., provst Fole 30, 68, 100ff, 105, 166.
Fischer, C. O. L., Højrup 213f.
Fischer-Benzon, J. N. W. von, Roager 203, 206, 210 (Svenstrup Als).
Fisker, K., Nustrup 119f, 125 (Nykøbing M).
Flensmark, A. F., Bevtoft-T 120, 159, 162 (Vor Frue k Haderslev).
Flor, Chr., (Tølløse) højskoleforst Rødding 53, 72ff, 197.
Fog, B. J., biskop Roskilde 352.
– C. D. V. M., Mjolden 352, 353.
Frandsen, H. Qvist, Hviding-R 185, 188, 189.
Frello, B., hjpr Gram 45 (miss, Pakistan).
Fridriksson, F., Island 44, 105.
Friederichsen, B. J., Randerup 355f (Ø Løgum).
Friis, A. T., Nustrup 118, 122, 125 (Gaverslund).
– H. N. T., Brøns 191, 194 (Vilslev-H).
– K. H., kst Rødding 37, 71, 124 (Strandby-F).
Friis-Christensen, A., Lintrup-H 48, 50.
Fuglsang-Damgaard, C. E., højskolel Rødding 78 (Havnbjerg).
– H., biskop København 212, 322.

Gaardhus, N. T., frimpr Rødding 82, 84, 85.
Gad, C. S., Løgumkloster 329, 333 (Skelby-G).
– J. C. S., provst Veerst 301.
– P. C. S., biskop Odense 329.
Garde, P. C., N Løgum 321, 323 (Søborg G).
Giessing, S. S., Højrup 212, 214 (Hørby).
Gjevnøe, H. P. H., Tim-M 313 (Grevinge).
Godt, B. P., generalsuperintendent 210, 256, 355, 432.
– L. H. J., Lintrup-H 47, 50 (Graasten-A).
Gottfriedsen, provst Læk 234.
– F., ty frimpr Tinglev 424, 430.
– N. S., provst Nustrup 30, 114ff, 120, 125, – Ubjerg 284f – Højst 407, 410.
Gottlieb, F. L. T., Ø Lindet 107, 108 – Hviding 181.
– F. P. V., Ø Lindet 107f – Skast 232, 377 (Klinte-G).
Graae, G. F. A., Flensborg 228 (Idestrup).
Granum-Jensen, A. R., Branderup 166, 169 – Abild 289, 292.
Grauer, A. D., Burkal 395, 400.
Grove-Rasmussen, A. C. L., hjpr Gram 11, 33, 43 – Fole 54, 99ff, 105, 114, 173, 394 (Sct Hans k Odense).
Grube, L., diak Tønder 256. 261, 276.
Grundtvig, Fr. L., USA 81.
– N. F. S., 10, 12, 27, 53f, 72ff, 78f, 83, 113f, 148, 152ff, 177, 192, 204, 206, 279, 300, 319, 340, 344, 352, 379, 402.
– Otto, provst Gladsaxe 113.
Grøn, S., Daler 304, 306f (Kragelund-F).
Grønning, C. W., Ballum 375, 376, 380.
– H. H., Ubjerg 284f (Augustenborg).
Gundtoft, S. N. S., Løgumkloster 28, 329, 333 (Hellig Kors k Kbhvn).
Gøttge, H. H., Rødding 55, 69, 86 – Ubjerg 284.
Gøtzsche, E. V., Stiftsbjergby-M 313.
– J., biskop Viborg 14, 30, 34f, 47, 53, 57, 60, 63, 69, 94f, 100f, 117f, 131, 142, 159, 193, 213, 226.

Hagen, L. C., Mjolden 10, 75, 80, 113, 197, 231, 294, 301, 352f, 356 (valgmpr Kerteminde).
Halvorsen, C. F. B., ord degn Rømø 387, 390 (Sandager-H).
Hamlev, H. S. J., Hammelev 119.
Hammerich, Fr., Ø Starup-VN 74, 301.
Hansen, Andreas, Skærbæk 277, 230f.
– Anton, Hygum 95, 98.
– F. T., Hundborg 289f.
– H., Kappel 256.
– H. F., Rind 118.
– H. P., Hjerpsted 370.
– H. P. A., Rødding 61f, 71, 82.
– H. S., Ribe 226.
– J., Hostrup 13, 23, 256, 258, 364, 375, 403, 411f, 414 – Branderup 165, 168.
– J., biskop Egen 33, 54, 114, 375.
– J. M., Visby 27f, 296ff, 302, 337, 362ff, 408 (Ulkebøl).
– N. V. T., Rejsby 183 (Brøndum-VN).
– P., Rødding 14, 55, 69 – Roager 203, 206 (Dybbøl).
– P., ty frimpr Tinglev 430.
– V., Jerne 317.
– V., provst Nykøbing M 294, 301.
Harboe, J. G. T. G., Emmerlev-H 28, 371, 373 (Munkebjergby-B).
Harder, F. A. K. G., hjpr Hygum 97 – Hostrup 412, 414.
Harridsbo, L. M. N., Højst 330, 408f, 410.
Hass, L. D., Mjolden 10, 231, 294, 350ff, 356, 360.
Haugaard, H. C., Tommerup 51.
Hee Andersen, K. P. A., provst Herlufsholm 297, 408 (stiftsprovst Maribo).
Hegnsvad, H. R. H., hjpr Gram 45 (rkp Holstebro).
Heiberg, C., Feldballe 80.
Helmolt, A. H. F. H. von, Bylderup 261, 403f.
Helms, H. J., Mjolden 15, 25ff, 227, 277, 338, 352, 357, 360, 408.
Helweg, H. F., højskoleforst Rødding 74 (Købelev).
– L. N. H., dr phil og theol rkp Sct Knuds k Odense 80.
Hempel, J., Rødding 52, 69.
Henriksen, C. H. M., 2 rkp Vor Frue k Kbhvn 262.
Hesselager, O., Ubjerg 285.
Hey, V. A., Almind 80.
Heynsen, F. J., arch diak Tønder 276.
Hillegaart, W. A., Arrild 217, 220 – Rømø 387, 390.
Hjort, C. F. C. E., Brøns 191, 194 (S Broby).
– E. A., hjpr Hygum 97 – Spandet 208f (Røgen-S).
– J. M. L., provst Tønder 233, 255f, 275 (Elmelunde).
Hjorth, S. C. T., kst Skærbæk 227, 230 (Hylleholt).
Hjortkjær, C. C., provst Sommersted 119, 133f, 237, 317 (stiftsprovst Gl Haderslev).
Hoeck, C., hjpr Nustrup 125 (Løjt).
– C. H., Hostrup 412, 414.
Holdt, J. F. R., dr theol provst Brede 10, 15, 27f, 63, 105, 216, 233f, 253, 313, 317, 337f, 339ff, 349, 363.
– J. H., Løgumkloster 329, 333 375.
Holm, H. C. L., Emmerlev 368, 369.
– J. M., Tinglev 25, 235, 425, 429.
– K. F., Lintrup-H 48, 51.
– N. J., Christiansfeld 216, 337, 339.
– P. C., Agerskov 142, 147.
– T., Skrave 88f, 91 (Vojens).
Holt, A. F., Toftlund 175, 179.
– Nasaret k Kbhvn 176.
Horstmann, G., Skærbæk 13, 82f, 86f, 89, 91, 192f, 195, 226, 230, 390.
– H. F., Rømø 276, 387, 390.
Hostrup, J. C., Silkeborg 84.
Hougaard, J. K., hjpr Gram 44 (kkp Sct Pauls k Aarhus).
Hovgaard, I. S., Branderup 165, 169 (Grønbæk).
Husum, Th., Agerskov 145, 147.
Hvidberg, F., dr theol prof 365.
Hvidt, C. V., Ballum-S 27, 296, 378ff, 383, 408 (Graasten-A).
Høgel, E., Visby 27, 299, 302 – Burkal 330, 391, 397f, 400.
Høgsbro, C. S., N Felding-T 52.
– H. R., Abild 27f, 236, 287ff, 291, 408, 425 (biskop Loll-F).
– S., Højst 52ff, 74, 83, 114, 407f, 410 (Bjerreby).
Høgsgaard, J. L., Bjolderup 71.
Højbjerg, C. P., dsk pr USA 49, 156 (Ringe).
Hønne, A. F., Roager 201f, 206.
Høyer-Møller, E., provst Nordborg 318.

Ipsen, O. C., Assens 370.

Jacobsen, A. J., Hviding-R 182f, 185, 189.
– C. G. C. A., Toftlund 35 – Skrydstrup 137, 139, 175, 179.
– C. J., Skærbæk 13, 205, 210, 218, 220, 224ff, 229f, 232, 385.
– G. G., Randerup 355f – Rømø 387, 390.
– J. C. B., Rømø 387, 390 (Sydstrømø).
– J. N. P., Daler 304, 307 (Vonsbæk).
– Otto, Børglum 80.
– P. N., Ubjerg 260, 284, 285, 306 – Mjolden 353.
Jasper, C. F., Ubjerg 284f.
Jebsen, G. D., Daler 304, 307, 370 (Ullerup).
Jensen, C., provst Nustrup 30, 114, 125.
– F. B., Søllested Loll 177.
– K. A. R., Ravsted 330, 417ff, 420.
– N. A., frimpr Bovlund 14, 59, 149, 155, 193, 261 – Møgeltønder 311, 313, 317ff, 337, 363f, 371, 395, 399.

- O., Notmark 16.
- P. A., Skyum-H 118.
- P. H., Skast 375, 377 (Løjt).
- Sig., Spandet 208f, 210.
Jeppesen, A. E. B., Rømø 388, 390 (rkp Viborg Domk).
Jespersen, Aa. C., Lintrup-H 48, 50f.
- C. C., Slaglille 51.
- N. T. J., Abild 287, 291 - Rømø (ord degn), 387, 390.
Jess, C. W. A., N Løgum 322f.
Jessen, Chr., Agerskov 144f, 147 (Ejstrup).
- E. A. F., Ravsted 416, 420.
- G. F., Abild 286, 291 (Ulkebøl).
- J. F., ty frimpr Tinglev 15, 430.
- J. L., Ubjerg 284f.
- L. O., Toftlund 173, 179 Spandet 208 210 (Vilstrup).
- P. N., Skrave 84, 86, 89, 91 (Tyregod-V).
- Sønke, Højrup 212, 214 - Døstrup 346f (Sottrup).
- W., Skrydstrup 138, 139.
Jochimsen, J. P., Brøns 191, 194.
Johannsen, A. H., Fole 100, 105 (Felsted).
- J., Haderslev 54, 99, 114, 394.
- P. M., Tinglev 422, 428, 429.
- V., Vodder 198, 201.
Juhl, J. E. M., Emmerlev-H 371, 373.
- P. J., Lintrup-H 47, 50 (Rise).
Juhler, E. N. J., Løgumkloster 329, 333 (Aabenraa).
Jul Nielsen, S., bibelhøjskoleforst Løgumkloster 16, 326, 330f.
Jungersen, F. O., valgmpr København 80, 317.
Jürgensen, C. A., Emmerlev 368, 369.
- J. C., Emmerlev 369.
Jæger, Aage, Mjolden 359f (Mariager).
Jørgensen, A. A., hjpr Skanderup 218.
- C., Staby 206 (Visby-H).
- C. A., Rømø 388, 390.
- H. G. A., Farup 226.
- J., Fole 100, 105, - Skast 377.
- J. L., rkp Skærbæk 11, 26, 28, 59, 149, 184f, 193, 198, 204, 218, 224ff, 231f, 240, 258, 261, 295, 297ff, 304, 313, 318, 353, 356ff, 369, 376, 378f, 408, 412f.
- K. M., Møgeltønder 314, 319.
- M. S., Ballum-S 382, 384.
- N. H., Vodder 198f (Grimstrup-VN).
- N. P., Hygum 94, 97 (Skanderup).
- R., Rømø 208, 210, 388, 390.
- T. E., Løgumkloster 329, 333, 346, 347f.
- T. O. F., Hviding-R 185, 187, 189.

Kaftan, Th., generalsuperintendent Slesvig 12f, 44, 56, 143, 173f, 220, 224ff, 229, 233, 256, 258, 276, 329, 348, 353, 366, 423.
Kau, H., Gadbjerg 54.
Kiel, K. R., Skrave 89, 92.
Kier, P. O., dr theol provst Tønder 233, 256, 276.
Kierkegaard, P. C., biskop Aalborg 352.
Kiilerich, E. F. C., Skærbæk 26f, 194, 227, 230, 408.
Kildeby, H., højskoleforst Hoptrup 36.
Kirchmann, M. F. G., Daler 304, 307, 355f.
Kjer, K., Skærbæk 224, 228f.
Kjølbæk, K. E., Ravsted 420.
Knudsen, Jak., valgmpr Mellerup 51, 75, 85, 184, 350.
- J. C., Bylderup 395, 403, 404, 424.
- J. L., Lejrskov-J 75, 80, 83, 142.
Koch, C., valgmpr Ubberup 76, 344, 347.
- C. F., stiftspr Ribe 345f.
- G., provst Døstrup 10, 343ff, 347, 355.
- H., provst Solbjerg k Fr berg 26, 105, 277, 381.
- J. B., Skærbæk 224, 228 (Horbelev-F).
- L., højskoleforst Brøns 191f (Glostrup).
- L. J., dr theol forst Diakonissestift 26, 251, 259, 277, 297, 408.
- P. G., biskop Ribe 21, 60, 69, 101f, 134, 226, 236.
Kok, J. G. E., Burkal 10, 394f, 400 (Citadels k Kbhvn).
Kold, V. K., Taulov 61.
Konradsen, K. D., Hvirring 80.
Kragh, M., hjpr Nustrup 125 - Hviding 182f - Hjerpsted 370.
- P., Lintrup-H 46, 50 (Øsby).
Kragh-Schwarz, O., Ø Nykirke 395.
Krarup, F. C., dr theol Sorø 328.
- N. P., Løgumkloster 328, 333 (Sanderum).
Krebs Lange, F., frimpr Stevns 149.
Kring, H. J., Aale 261.
Kristensen, A. E., Arrild 219, 221.
- L. I. I., Burkal 396, 398, 400.
- T. J., Vodder 198, 201 (Salling-O).
Krog-Meyer, O., Mern 51.
Krøgholt, J., Rødding højsk 78 (Jernved).
Krøigaard, S., Rødding højsk 78 (frimpr Mors).
Krøyer, J. V., Randerup 355f (Særslev).
Kühl, J., ty frimpr Burkal 398, 401, 413.
Kühnel, A. M., semforst Tønder 152f, 240 (Sengeløse).
Lange, M., Nyborg 80.
Langlo, H. A., Skrave 86, 91 (Lysabild).
Larsen, H. C., Hellevad 348.
- J. N. O., dr theol Roager 202f, 205f, 254 (Svendborg Vor Frue k).
- L. P., prof Indien 25f, 37, 277, 381, 408.
- Morten, valgmpr Holstebro 149, 198.
Lassen, C. A., Skærbæk 224, 229, 322f.
- H. C., Toftlund 105, 173, 176, 179.
Lauridsen, S. M., Højst 409, 410.
Lauritzen, L. M., Rømø 387, 390 - Tinglev 422f, 429 (Varnæs).
- M., Skrydstrup 107, 131, 139 (Halk).
- M. M., Fole 102, 105f (Arnborg).
Laursen, K. M., Mjolden 359, 360.
Lawaetz, H. C. S., Skrydstrup 99, 130f, 139, 311 (Ulkebøl).
Lerfeldt, S. H., Toftlund 175f, 179 (Helligaandsk Kbhvn).
Leth, A., Aabenraa 142.
Lillelund, H., Tæbring 80.
Lindberg, J. C., dr phil L Lyngby-Ø 299.
- N., valgmpr Kerteminde 153.
Lindegaard, M. C., biskop Ribe 123, 166, 267, 331.
Lindelof, C. G. P., Roager, 202, 206.
Lindhardt, B., Farup 94.
- P. G., dr theol prof Aarhus 293.
Lohmann, H. J., hjpr Agerskov 147 (Græse-S).
Lorentzen, J., hjpr Nustrup 125 - Rømø 388, 390 (Varnæs).
Lorenzen, A. E., Rømø 388, 390 (Vallensbæk).
Lousen, C., hjpr Nustrup 125 (Ketting).
Lucht, J., Ubjerg 284f.
Ludwigs, C., biskop Aalborg 117.
Lund, O., provst Agerskov 142, 146f.
- O. S., Nustrup 125.
- P., Bylderup 403, 405.
- R., frimpr Mors 80, 82.
Lundsgaard, B. S., Roager 206.
Lycke, N. P., frimpr Rødding 55, 59, 70, 79, 81ff, 84, 149, 224, 232, 318.
Lykke, J., højskoleforst Galtrup 149, 155 (valgmpr Odder).
Lyksholm, K., Burkal 398, 400.
Lützhøft, F. H., Bylderup 10, 402ff (Ørsted-D).
- H. H., stiftspr Odense 279, 402.
Løbner, M. H., Arrild 159, 216f, 221.

Madsen, H. J., Toftlund 176, 179.
- Jørg., Egtved 317.
- P., dr theol biskop København 179, 268, 278.
Magaard, S. F., Fole 100ff, 105, 131.
Magle, H. H., Tønder 15f, 25, 27, 235, 263, 270, 276, 278ff, 338.
Mahler, M. T., hjpr Nustrup 125 (Vivild-V).
Malling, A. C., Brøns 15f, 27f, 193f, 195f, 331.
Mangels. G. H. C. J., Emmerlev 369f.
Martensen, H. L., biskop København 54, 172, 377, 394.
Mathies, P., Skrave 87f, 91.
Mathiesen, C., Højst 407, 410 (Egen).
- C. A., Rødding 13, 53, 55ff, 61, 63, 69, 94f, 97.
- H. F., Højrup 213f (Karlum).
- Th. H., Spandet 173, 208, 210.
Matzen, A., Bylderup 402f, 404.
- H. H., provst Hygum 30, 94, 97.
Melbye, M., Asperup 80.
Meyer, J. H. C., Ravsted 416, 420.
Michaelsen, J., Rødding 55f, 58, 68, 69, 99 - Mjolden 353.
Moe, C. J., Skanderup 129f.
- F. O., Skrydstrup 129f, 139 (Ribe Sct Catharinæ).
- O., Skjern 129 (S Bjert).
Momsen, H. B., N Løgum 321f, 323.
- J. J. A., Burkal 13, 375, 395, 400 - Højst 407, 410.
- J. L., Højer 362, 366.
Monrad, D. G., biskop Loll Falster 74, 197.
Moos, P. H., N Nebel 175, 329.
Munk, Kaj, Vedersø 15, 121, 124, 195, 289, 330.
Mygind, C. P., kst Skrydstrup 137, 139 (Omø).
Müller, C. E., provst Haderslev 30, 192.
Münchmeyer, Aventoft 261.
Mynster, J. P., biskop Kbhvn 94, 343f.
- O. F. H., provst Ladelund 288.
Mølgaard. V. B., eng pr 35.
Møller. Aage. frimpr Rønshoved 289.
- J. F. C., Branderup 164, 168.
- N. H., Visby, 261, 295f, 302.
- O., Gylling 280.
- P. I., Ø Lindet 56, 107, 109 (Vonsbæk).
Mørch, H., Daler 306f (Allehelgens k Kbhvn).
- J. G., Vodder 198, 201 (Ørslev-S).
- M., Rejsby 183 - Hostrup 412, 414 (S Bjert).

Nedergaard, H. A., Branderup 166, 169 (Sct Mortens k Randers).
- P. T., Sct Matthæus k Kbhvn 37.
Nicolaisen, F., Ballum 381, 383f.
Nielsen, A. M., provst Ensted 236.
- C. J., hjpr Nustrup 125 - Tofflund 174, 179, 213 - Højst 407, 410.
- F., biskop Aalborg 317.
- J. C., Tinglev 395, 397, 424ff, 429.
- J. T., Skrydstrup 138, 139.
- L. J., Arrild 218, 221 (Sottrup).
- M. H., Skrydstrup 132f, 139.
- N. C., Højrup 12f, 56, 173, 212ff, 258, 311, 339.
- N. P., Højer 14f, 23, 27, 123, 160, 187, 232, 265, 304, 364, 367, 395ff, 408, 412f.
- N. P., Ravsted 417f, 420 (Sct Catharinæ Ribe).
- S. J., højskoleforst Løgumkloster 16, 326, 330f.
- T. E., Højst 330, 407, 410 (Rise).
- T. W., Roager 204, 206.
- V. M. P. J., Zionsk Esbjerg 175.
Nissen, A., Skrave 88, 90f - Bevtoft-T 159f, 162f.
- A., Agerskov 13, 142, 147 - Mjolden 353 (Broager).
- C. L., Skærbæk 224, 229.
- E., ty frimpr Tinglev 235, 403, 424, 430.
- H. F., Gram 33, 43.
- J., provst Gl Haderslev 59, 237.
- K. F. W., Lintrup-H 47f, 50, 88, 98.
- N. C., Augustenborg 154.
- N. H., Brøns 192f, 195.
- O. F., Mjolden 353 (Bylderup).
- P. G. W., Brede 288, 337, 339 - Ballum 375f - Skast 377.
Noack, C. W., biskop Haderslev 120, 358.
Nordentoft, B., Sct Nikolai k Kolding 313.
- J., provst Garnisons k Kbhvn 297, 381, 408.
Nyholm, A., rektor dr theol Tønder 241, 244, 268.
Nørgaard, A., valgmpr Vejstrup 121, 289.
- E. K., Roager 204, 206 (Vejby-T).

Olesen, M. J., Rødding 61f, 68, 72 (Sct Matthæus k Kbhvn).
- O. K. P. V., biskop Ribe 24, 34f, 227, 237, 297, 337, 364, 408.
Olsen, A. V., diakon Tønder 256, 276.
- G. A., provst Ulfborg 293 (Lynge-B).
- M., frimpr Bovlund 149, 155, 186f.
Ostenfeld, H., biskop Kbhvn 334, 371, 379, 381.
Overgaard, P. J., Lintrup-H 48, 50 (Bording).

Pahus, H. F., N Løgum 322, 323.
Paulsen, B. N., Rømø 387, 390 (Broager).
- H. H., dr theol Fjelstrup 26, 28, 126, 134ff, 139, 251, 335, 432f.
- N. A., Højrup 210, 213, 214f.
- N. J., Hellevad 375.
- P. D., Højrup 13, 213f - Ballum 375, 376, 380.
Pedersen, A., Vor Frue k Aalborg 143.
Petersen, A. T., diak Tønder 256ff, 276 - Daler 304, 307.
- C., Magstrup 10, 26, 34, 38, 52, 54ff, 61, 143, 173, 339, 350, 413.
- C. J., Hviding 13, 182, 188 (Haderslev Domk).
- C. M., Emmerlev 371ff (Stenderup).
- F., Notmark 394.
- H., provst Hostrup 16, 25, 233, 235, 413, 414.
- H.-E. N., ty frimpr Tinglev 15, 334, 398, 401.
- J., Abild 287, 291 (Oksenvad-J).
- J., Skrydstrup 129, 139 (Stenderup).
- J. C. B., Hjerpsted 370.
- P., Skodborg 56.
- P. F., Bevtoft-T 159, 162 - Hviding 174, 182 - generalsuperintendent Haderslev 424.
- P. H., ty frimpr Tinglev 424, 430.
- P. N., Trinitatis k Kbhvn 80, 184.
- Th., frimpr Haderslev 14, 59, 79, 119, 152, 232, 295, 318, 353, 389.
Philipsen, T., Gram 34ff, 40ff, 44f, 145.
Plesner, U. A., provst Humble 73.
Pontoppidan, M., Jørlunde 51, 148, 212.
Poort, K. O., Branderup 12, 94, 133, 165, 168f, 174, 179, 213.
Popp, A. C., Hygum 14, 94f, 97.
Poulsen, A., Ø Lindet 107, 109.
- L. B., frimpr Bovlund 11, 79, 142, 146ff, 152ff, 184f, 198, 204f, 224, 232, 295, 299, 318, 353, 355f.
- N., Ø Lindet 107, 108.
Povlsen, Th., kirkeminister 60.
Prahl, F. C., Skast 377.
- H. S., Møgeltønder 12f, 56, 86, 173, 311, 314, 317, 348 - Mjolden 352f, 400 (Gl Hadersley).
Prip, R., Vor Frue k Svendborg 80.

Quistgaard, A. W., Fjelstrup 319.

Rafn, C. A., Gram 33, 43.
- H., Højrup 213f (kkp Domk Kbhvn).
Randbøll, J. C., Bevtoft 129, 159, 162.
Rasmussen, B. T., Visby 299, 302.
- K., Ubjerg 284, 285.
- T. A. V., hjpr Døstrup 347 (Rørby).
Ratenburg, N., Brede 336, 339.
Raun, H. N., ty frimpr Løgumkloster 235, 329, 334 ((Vilstrup).
Regoli, P. D., Daler 303f, 307 (Oure-V).
Rehling, S., Kastels k Kbhvn 63.
Reuter, L. A., provst Broager 115.
Ricard, O., Garnisons k Kbhvn 121, 175, 348.
Rickers, C., Abild 287, 291.
Riger-Kusk, J., hjpr Gram 45 (Aal).
Riis, T., Rejsby 183.
Riishøjgaard, S., Rise 40.
Riis-Lowson, A. C., hjpr Emmerlev 192, 369 (Vestervig-A).
Roager, ty pr 363.
Rolfs, C. C., Højer 362f, 367.
Roll, H., Lintrup-H 47, 50
Rose, E. J. T., Skrydstrup 130, 139 (Aarslev-T).
Rosenstand, O., V Vedsted 184, 186f, 193.
Rossen, H. P. L., Agerskov 143, 147, 175.
Rud, A. J., biskop Odense 279.
Rydal Kristensen, T., Halk 78, 119 (frimpr Ryslinge).
Rühmann, G. N., ty pr Tønder 15f, 25, 235, 260, 263, 274, 281. 304f, 307, 312, 361, 364.
Rønnau, T. K. T., Løgumkloster 329, 333.
Rønne, B. F., Lyngby 293.
- K. K. F., hjpr Gram 33, 43 (frimpr Stevns).

Scharling, C. I., biskop Ribe 136, 244, 272, 358, 365.
Schau, A. G., ty pr Højer 15, 22, 234f, 364f, 367, 419.
Scheel, G. T., Abild 256, 276, 287, 291.
Schendel, ty pr Tønder 272, 274, 281.
Schmidt, D. N. B., Daler 303f 307 (Munkebo).
- F. A. G., Agerskov 142, 147 - Hjerpsted 370 (Ketting).
- H. N., Bevtoft 159, 162 - Brede 337, 339 - Mjolden 353.
- J. A., Brede 337, 339 - Mjolden 352f - Hjerpsted 370 (Egen).
- J. C., dr theol Vodder 11, 13, 131, 198, 199, 205, 240, 315, 363.
- J. K. J., Burkal 399, 401.
- J. L., Arrild 217f, 220.
- L. A. L., Højer 362, 366.
- N., provst Rødding 13, 30, 56ff, 69, 94.
- N., semforst Tønder 11 (Svenstrup Als).
- O. M., ty frimpr Løgumkloster 330, 334.
- S., Ravsted 416, 420.
- Th., Skrydstrup 131f, 139.
Schrøder, H. A., Ø Lindet 107, 109 - Spandet 208, 210 - Brede 337, 339.
- U., Varnæs 339.
Schultz-Lorentzen, C. W., provst Vor Frelsers k Kbhvn 237.
Schumacher, A. H., Toftlund 173, 179.
Schwarz, P. M. C., Burkal 23, 364, 395f, 400, 423ff, 430.
Schülein, H. P., provst Løgumkloster 16f, 20, 25, 27f, 233, 235, 263, 277, 297, 329f, 333f, 403, 407f, 410, 426.
Seeger, G. T. F. W., Visby 276, 294f, 302.
Severinsen, P., Tim M 297, 408 (Bringstrup-S).
Siersbæk, C., Bevtoft-T 159, 163.
Simonsen, Johs., Ballum 27, 381. 383 (Enderslev-V).
- P., N Løgum 322, 323, 329.
- S. C., Bylderup 403, 404.
Skovgaard-Petersen, C. A., domprovst Roskilde 40, 371.
- E., Emmerlev-H 242, 371ff, 408 (Felsted).
Skovsborg, M. L., Tinglev 429.
Skydsgaard, K. E., prof 196.
Smith, C. N., Skast 377 (Korup-U).
- F. J., Øsby 119.
Sodemann, C. F. H., Emmerlev-H 368f, 371 (Klemensker).
Sonne, H. C., Møgeltønder 10, 255, 310f, 317, 422 (St - Lille Fuglede).
Sparre-Petersen, T., Torrild-V (lærer Lundsmark) 186.
Sparrewohn, J. P., Randerup 355f (Sneum-T).
Stapel, J. E., ty pr Brøns 191, 194.
Stausholm-Fisker, K., Staby 119.
Steenberg, E. Schack, Vodder 198, 201 (rkp Filips k Kbhvn).
Steffen, W. H. O., provst Tønder 233 256ff, 261f, 276, 329, 333, 363.
Stegelmann, C. H. C., Ubjerg 284f (skoleinsp Haderslev).
Stidsen, Erik J., Ravsted 418, 420.
- Johs. E., Abild 289, 292.
Svane, O. A., Hviding-R 184f, 189 (Højbjerg-E).

Sveistrup, Hans, Vejen 10f, 47, 53ff, 61, 69, 75, 78ff, 83, 86, 142, 147, 205.
Svendsen, H. J. M., Jelling-H 177.
– Kr., frimpr Rødding 70, 80, 82, 84, 85, 119.
Søe, J. J., kkp Ølgod 330 (Hjørring).
– Niels S., Visby 299, 302 (rkp Nathanaels k Kbhvn).
Sølvsteen, A. M. K., Højst 409, 410 (Skinnerup).
Sørensen, S. H., Brorsons k Kbhvn 35.
– Th., provst Skanderborg 313.

Tange, A. N., Ø Lindet 107, 109.
Teilmann, J., valgmpr Bering 184, 276.
Terkildsen, J. K., Hedensted-D 80.
Terp, J., Sal-V 33.
– P. J., kst Branderup 165, 168, 213 (Vrove-R).
Thaysen, F., Ø Lindet 107ff (rkp Glostrup).
Thielsen, T. C., hjpr Nustrup 125 – Skast 377 – Højst 407, 410 (Herzhorn Holsten).
Thiessen, H. Chr., Brede 336f, 339 – Randerup 355f (Nybøl).
Thisted, V. A., Højrup 10, 212, 214 (Tømmerup).
Thomsen, M., Skærbæk 227, 231 (rkp Gørding-V).
Thysen, H., Ødis 198, 228.
Thyssen, E. K., provst Ulkebøl 236.
Tidemand, O. W., provst Tønder 233, 255, 275 (Kregme-V forst Jonstrup sem).
Tiedje, D. P. W., Skrydstrup 131, 139, 416 (Øsby).
– Th. W., Ravsted 261, 416f, 420 (ty pr Gøteborg).
Tobiesen, N. J., Døstrup 346, 349.
Toft, H. J., Lintrup-H 16, 47, 50, 88, 91, 94, 134, 213, 418.
Tolderlund-Hansen, L. N. V., Fjelstrup 35.
Tomasson, T., Horsens, 159.
Tonnesen, H., Hoptrup 12ff, 54, 56f, 63, 75, 95, 97, 142, 200, 226, 258, 287, 296, 339, 348, 380, 395, 400, 417.
– Johs., 380.
Topsøe, F., Hejls 12, 79f.
Torm, Fr., prof 26, 105, 277, 408.
Treplin, H. L. M. R., Rømø 97, 388, 390.
Trier, J. S., valgmpr Askov 261.
Troensegaard-Hansen, L. A., Graasten 61.

Ussing, Chr. P., Roager 202, 206, 387, 390 (Gern-S).
– Henry, stiftsprovst Kbhvn 61, 334.

Wacker, E., Rinkenæs 12f, 57, 311.
Wagner, Ludv., Seest 80, 153.
Valentiner, C. A., provst Tyrstrup-H 255.
– O. F., diak Tønder 256, 276 – provst Sønderborg 296.
Valerius, E. G. L., Kværndrup 227.
Wassner, K. W. H. G., Arrild 217, 220 (Fjelstrup).
Vaupell, F. L., hjpr Agerskov 147 – hjpr Emmerlev 368f (Lunde-O).
Weber, C. T., Toftlund 172ff, 179 (Nordborg).
Wegener, Johan, højskoleforst Rødding 73.
Weiland, F. C., Nustrup 116ff, 120, 125, 369.
– J. H., Hostrup 116, 412, 414.
Wendelboe, P. A., Ballum 375f (Krogsbølle).
Vendelhaven, F. S., hjpr Gram 44 (Jelstrup-M).
Werliin, Fr., Hviding 181f, 387, 390 (Højen-J).
Wernich, J. P. S., Døstrup 346f – kst Mjolden 352f.
Westergaard, N. Stenfeldt Ø Lindet 107, 109 (Nr Sundby-H).
– S. M., biskop Ribe 184, 202, 232, 297, 330, 358.
Westergaard-Jacobsen, A., provst Rødding 30, 53, 60f, 63, 67, 71, 121, 204, 215.
Vibe Petersen, J., provst Rødding 14, 30, 34, 36, 53, 60, 69ff, 102, 129, 165.
Wiberg, J. F. G., S Omme 164, 168.
Widding, S., Toreby 329.
Wienberg, St., ty frimpr Ravsted 419.
Wildgrube, G. F. F. W., ty pr Tønder 274, 281.
Wind, H. P., Døstrup 13, 25f, 28, 56, 199, 213, 217f, 220, 346, 348f, 408.
Windeballe, P. V. E., Skrave 88, 91 (Vallensved).
Winding, H. K., Seem 180.
Vogel, F. E. J., ty pr Ø. Lindet 107, 109 (Lysabild).
Wolf, C. P. E., Vodder 28, 198, 200f.
– H., Skast 377 – Bylderup 403f (Varnæs).
Wulff, A. E. A., ty pr Branderup 164, 168.
– C. H., frimpr Bovlund 149, 155f (Stevns).
– J. G. C., Vodder 198, 199, 369.

Zachariassen, S. H., Hviding-R 124, 184, 189 (Kliplev).
Zerlang, J. R., Gram 31, 34, 43f, 94, 105, 133, 227.
Zeuthen, F., provst Fredericia 35.
– M. V., Tønder 273, 280 (Ordrup).

Ørbech, A. A., Arrild 216f, 220.
Ørsted, S. V., Nr Løgum 321, 323 (Magleby Stevns).
Østergaard, A. J., Torstrup-H 293.

Alfabetisk fortegnelse over præstefruer, opført efter døbenavn

(Mandens efternavn og sidste embede i de i dette bind omtalte præsteembeder er anført)

Abkjær, Katharine B., g Toft, Lintrup 50.
Achen, Cecilie, g Ammentorp, Randerup 356.
Albrechtsen, Marie K. F., g Siersbæk, Bevtoft 163.
Andersen, Edel J., g Stidsen, Ravsted 420.
- Johanne, g Kühl, ty.frimpr, Burkal 401.
- Mathilde R., g Nissen, Bevtoft 162.
Arentzen, Arnestine, g Møller, Branderup 168.

Bach, Inger M., g Dahl, Skærbæk 231.
Bachmann, Johanne H., g Malling, Brøns 195.
- Ilse H. L., g Schau, Højer 367.
Bang, Maren C., g Bredstrup, Nustrup 125.
Beckmann, Sara, g Nielsen, Toftlund 179.
Beyer, Bothilde, g Johannsen, Tinglev 429.
Bie, Johanne E. de, g Brag, Hygum 97.
Blach, Marie, g Rossen, Agerskov 147.
Blichfeldt, Mette R., g Poulsen, Ø Lindet 108.
Bondo, Anna C., g Fog, Mjolden 353.
Bonnichsen, Anna B., g Hansen, Hostrup 414.
Brodersen, Anna M., g Paulsen, Ballum 376.
- Christine M., g Olsen, diak, Tønder 276.
Bruun, Elisabeth, g Bille, Abild 291.
Brøndum, Inga U., g Poulsen, Ø Lindet 109.
Bøttcher, Bertha, g Holt, Toftlund 179.

Christensen, Else, g Lauritzen, Fole 106.
- Kirsten M., g Fradsen, Hviding 189.
- Vilhelmine M., g Christensen, Toftlund 178.
- Vilhelmine R., g Dau, Ballum 376.
Christiansen, Erna M., g Husum, Agerskov 147.
Clausen, Marie F., g Damm, Hostrup 414.
Claussen, Olga, g Nicolaisen, Ballum 383.

Dalsgaard, Ellen, g Lund, Bylderup 405.
Dantzer, Manon P., g Jacobsen, Skrydstrup 139.
Dietrich, Charitas C. S., g Bischoff, Roager 202, 205f.
Dithmer, Anna C., g Beyer, Tinglev 429.
- Anna M., g Beyer, Tinglev 429.
Dyrlund, Maren B., g Andkjær, Fole 105.

Engberg, Else c.th, g Arendt, Tønder 280.
Erikson, Henriette G., g Gottlieb, Ø Lindet 108.
Ewers, Theodora M., g Gottfriedsen, Nustrup 125.

Faber, Johanne M. E., g Wolf, Vodder 200.
- Bartholine G., g Kiilerich, Skærbæk 230.
Ferslev, Caroline L. B., g Zerlang, Gram 43.
Fox, Georgine M., g Treplin, Rømø 390.

Gadeberg, Annie E., g Hansen, Hygum 98.
Garner, Gerda K., g Jørgensen, Møgeltønder 319.
Giede, Ragnhild H. A., g Rafn, Gram 43.
Gindeberg, Helga E. W., g Schmidt, Arrild 221.
Gjedsig, Karen F., g Birkegaard, Daler 307.
Glæsel, Amalie C., g Randbøll, Bevtoft 162.
Gottfriedsen, Emma M., g Weiland, Nustrup 125.
- Gunder C., g Horstmann, Rømø 390.
Grabow, Marie C. H. F., g Schmidt, Skrydstrup 139.
Grevsen, Dorthea C., g Jørgensen, Fole 105.
Groth, Karen R., g Holdt, Brede 339.
Grønning, Johanne E., g Tiedje, Ravsted 420.
Gøttig, Ingeborg I. F., g Weiland, Hostrup 414.

Hansen, Anna L., g Magle, Tønder 278.
- Bodil, g Helms, Mjolden 360.
- Cecilie, g Nielsen, Højer 367.
- Clara C., g Nielsen, Tinglev 429.
- Else M., g Madsen, Toftlund 179.
- Helene M., g Christiansen, Møgeltønder 317.
- Ingeborg C., g Schmidt, Ravsted 420.
Hasselmann, Johanna M., g Schmidt, Vodder 199.
Henningsen, Elin, g Johannsen, Vodder 201.
Henriksen, Oda, g Jensen, Ravsted 420.
Hinck, Emma L. C., g Momsen, Burkal 400.
Hjemdal, Elisabeth, g Høgel, Burkal 400.
Hofe, Frieda A. von, g Rickers, Abild 291.
Hoffmann, Margarete, g Wildgrube, Tønder 281.
Holme, Christiane D. B., g Bøggild, Lintrup 50.
Holst, Anna E., g Pahus, Nr Løgum 323.
Höck, Anna L. A., g Schmidt, Bevtoft 162.
Hørlyck, Christine, g Jørgensen, Døstrup 347.
- Pauline, g Jørgensen, Skærbæk 231.
Høyer, Elisabeth, g Ørbech, Arrild 220.

Ingermann, Henriette, g Matzen, Bylderup 404.

Jacobsen, Karen, g Andersen, Møgeltønder 317.
- Marie W., g Jessen, Ravsted 420.
Jakobsen, Mette K., g Christensen, Tønder 276.
Jendresen, Bothilde, g Paulsen, Højrup 214.
Jensen, Anna M., g Rasmussen, Visby 302.
- Astrid A., g Kristensen, Vodder 201.
- Christiane, g Nicolaisen, Ballum 384.
- Grethe E., g Sølvsteen, Højst 410.
- Martha, g Jensen, Nustrup 125.
- Mildrid H., g Hesselager, Ubjerg 285.
- Nicoline, g Jespersen, Abild 291.
- Pouline F. J., g Meyer, Ravsted 420.
Jeritslev-Hansen, Frida V., g Christiansen, Højrup 215.
Jespersen, Marie H., g Johannsen, Tinglev 429.
Jessen, Julie M., g Lauridsen, Højst 410.
Johne, Johanne E. von, g Brag, Hygum 97.
Jürgensen, Augusta S. H. C. E., g Wulff, Vodder 199.
Jørgensen, Anna M., g Wulff, Bovlund 155.
- Eva, g Granum-Jensen, Abild 292.

Karstoft, Rosa A., g Barfod, Højer 367.
Kjær, Marie, g Andersen, Tinglev 429.
Kjærbye, Johanne M. H., g Christensen, Tønder 276.
Knudsen, Karen M., g Hansen, Rødding 71.
Krag, Marie C., g Popp, Hygum 97.
Kragh, Kristine E., g Schwarz, Burkal 400.
Krogsgaard, Karen M. O., g Jensen, Møgeltønder 313, 317.
Krug, Dorothea E. H., g Grønning, Ballum 376.
Krüger, Harriet, g Philipsen, Gram 44.

Lang, Anna H., g Harridsbo, Højst 410.
Larsen, Karen M., g Juhl, Emmerlev 373.
- Mary, g Laursen, Mjolden 360.
Larsen-Ledet, Grete, g Christiansen, Gram 45.
Lassen, Anne M., g Lauritzen, Fole 105.
Lauesgaard, Thyra, g Jensen, Søllested 177.
Lautrup, Anna C., g Jessen, Viby 428.
Lebeck, Hanne O., g Poulsen, Bovlund 152.

Leth, Bolette M., g Bjerregaard, Toftlund 178.
Lind, Petronella, g Koch, Døstrup 343, 347.
Lindeschou, Hanne, g Boisen, Mjolden 352.
List, Jette A., g Petersen, ty.-frim.pr, Burkal 401.
Lorentsen, Karen M., g Hansen, Skærbæk 230.
Lorentzen, Anne K., g Appel, Rødding frimgh 84.
– Erna O., g Horstmann, Skærbæk 230.
Lund, Else, g Stidsen, Abild 292.
Lusing, Dorothea J., g Schmidt, Højer 366.

Madsen, Anna N., g Tobiesen, Døstrup 349.
– Rosa E. O., g Dinitzen, Agerskov 147.
– Sara E., g Schmidt, Burkal 401.
Magnussen, Margrethe D., g Simonsen, Bylderup 404.
Mamsen, Ane M., g Bahnsen, Bylderup 404.
Marklund, Eva M., g Larsen, Toftlund 179.
Matzen, Augusta E., g Magaard, Fole 105.
– Cathrine M., g Matzen, Hygum 97.
– Hanna M. K., g Simonsen, Nr Løgum 323.
Michelsen, Christine B., g von Brincken, Spandet 210.
– Gudrun, g Lundsgaard, Roager 206.
Mikkelstrup, Dagny K., g Gaardhus, Rødding frimgh 85.
Moustgaard, Sigrid J., g Jessen, Skrydstrup 139.
Mumsen, Pauline C. G., g Carstens, Tønder 275.
Musmann, Anna C. S., g Prahl, Skast 377.
Mygind, Inge E., g Jørgensen, Hviding 189.
Mynster, Elisabeth M., g Braren, Højer 367.
Møller, Bodil K. H., g Jespersen, Lintrup 50.
– Marie E., g Knudsen, Bylderup 404.

Nabe-Nielsen, Gudrun M., g Lyksholm, Burkal 400.
Nielsen, Anne, g Ebbesen, Døstrup 349.
– Bendte M. F., g Filtenborg, Rødding 72.
– Birgit, g Petersen, Hostrup 414.
– Jenny M. D., g Kiel, Skrave 92.
– Maren P., g Nielsen, Roager 206.
Nissen, Anne C., g Møller, Visby 302.
– Josephine F., g Nissen, Gram 43.
Nørgaard, Johanne W., g Poort, Branderup 168.

Obbarius, Anna E., g Nissen, Brede 339.

Pedersen, Ane M., g Løbner, Arrild 221.
– Karen S., g Christiansen, Ø Lindet 109.
– Sidsel M., g Olsen, Bovlund 155.
Peetz, Sophie E., g Lund, Agerskov 147.
Petersen, Anne C., g Scheel, Abild 291.
– Birte P., g Holm, Lintrup 51.
– Christine, g Helms, Mjolden 358, 360.
– Emma M. V., g Vibe-Petersen, Rødding 69.
– Gerda M., g Kristensen, Burkal 400.
– Magdalene, g Hempel, Rødding 69.
Pincon, Francoise E., g Stapel, Brøns 194.
Poulsen, Kirsten, g Olesen, Rødding 72.
Prien, Meta V., g Andresen, Ballum 376.
Pump, Gerda, g Jørgensen, Rømø, 390.
Pørcksen, Ida, g Jacobsen, Ubjerg, 285.
– Nicoline, g Jacobsen, Ubjerg 285.

Rasmussen, Anna H., g Mangels, Emmerlev 369.
– Cathrine, g Jørgensen, Ballum 384.
– Gurli, g Thomsen, Skærbæk 231.
– Ingeborg, g Bjerre, Brøns 195.
Ratenburg, Abigael L., g Ratenburg, Brede 339.
– Anna M., g Rühmann, Tønder 281.
Refslund, Gyda E., g Wind, Døstrup 348.
– Kjestine, g Poulsen, frim.pr, Bovlund 152.
– Marie, g Poulsen, frim.pr, Bovlund 152.
Rehngren, Elin B., g Schülein, Løgumkloster 333.
Riis, Anna M., g Matzen, Bylderup 404.
Rubak, Ida M., g Skovsborg, Tinglev 429.
Røher, Caroline C., g Kjer, Skærbæk 228.
Rørbye, Helene C., g Agersted, Agerskov 147.

Salicath, Balthasarine, g Dahl, Tønder 276.
Sander, Helene M., g Algreen-Petersen, Brede 341.
Sarauw, Sophia C. P. C., g Asmussen, Emmerlev 369.
Satterup, Jacobine C., g Kjer, Skærbæk 228.
Schmidt, Marie C., g Grauer, Burkal 400.
Schou, Mette K., g Lycke, Rødding frimgh 84
– Nicoline C., g Lycke, Rødding frimgh 84.
Schultz, Henriette W., g Andersen, Arrild 220.
Seitz, Dorothea M., g Holm, Emmerlev 369.
Sevelsted, Esther, g Ebbesen, Nustrup 125.
Severinsen, Marie, g Rafn, Gram 43.
Sicard, Ruth L. von, g Filtenborg, Fole 105.
Sigvardsen, Kirstine M., g Svendsen, Rødding frimgh 85.
Smidt, Carla E. J., g Jensen, Spandet 210.
Sommer, Meta K., g Jørgensen, Rømø 390.
Spang, Catharina, g Momsen, Højer 366.
Sparrewohn, Caroline S. C., g Rolfs, Højer 367.
Stidsen, Eva E., g Jacobsen, Hviding 189.
Sørensen, Cicilie C., g Kjølbæk, Ravsted 420.
– Erna, g Rasmussen, Ubjerg 285.
– Irene E., g Bjerre, Visby 302.

Teilmann, Christine M. de, g Fabricius, Højrup 214.
Termansen, Ane M. E., g Ammentorp, Randerup 356.
Thaysen, Maria E. D., g Holm, Agerskov 147.
Therkildsen, Anna H., g Holm, Tinglev 429.
Thomsen, Bertha C. M., g Jessen, ty.frim.pr, Tinglev 430.
Thye-Andersen, Lissen V., g Nielsen, Skrydstrup 139.
Toft, Anne C. L., g Jessen, Agerskov 147.
Tofte, Emilie, g Knudsen, Bylderup 404.
Tonnesen, Toni, g Hansen, Visby 296f.
Tranberg, Mathilde, g Helms, Borris 358.
Tychsen, Anna S., g Hoeck, Hostrup 414.

Waldbaum, Marie F. H., g Brodersen, Arrild 220.
Valentiner, Helene J. E., g Jacobsen, Skærbæk 229.
Vestergaard, Ellen M., g Lund, Nustrup 125.
Wilhelm, Christiane J. E., g Nissen, Brøns 192, 195.
Wolff, Marcussine C., g Jürgensen, Emmerlev 369.
Vollert, Else A., g Burmester, Tinglev 429.
Worsøe, Jansine, g Lützhøft, Bylderup 402.

Ørbeck, Julia P. A. M., g Schumacher, Toftlund 179.
Øster, Anna C., g Friis-Christensen, Lintrup 50.
Østergaard, Margrethe, g Detlefsen, Bylderup 405.

Alfabetisk fortegnelse over lægfolk omtalt i dette bind

Aabling, K. F., gdjr, Ottersbøl, 359.
Aagaard, And., amtsmedl, Nustrup, 124.
Aakjær, S., arkitekt, Rødding, 67, 120.
Aarestrup, E., skoleinsp, Nustrup, 122.
Aas, arkitekt, Varde, 331.
Abildgaard, Jørgine, Snoghøj, 123.
Ahlmann, Nic., politiker, 161.
Alvad, Th., adjunkt, Ribe, 331.
Andersen, A., møller, Branderup, 166.
- A. H., lærer, Københoved, 91.
- Aage, indremiss, Tønder, 274.
- And. Lorentzen, gdjr, Sølsted, 288f.
- Andrea, fru, Sølsted, 288.
- G. V., politibetj, Brede, 338.
- H. A., lærer, Brede, 337.
- H. C., lærer, Tinglev, 426.
- H. C., digter, 26.
- Hans, gdjr, Kongsbjerg. 288, 290.
- Herluf, kroejer, organist, Lintrup, 48.
- Holger, præsident, 331.
- Jens P., gdjr, Sølsted, 288.
- Knud, kordegn, Tønder, 270, 274.
- Marie, frk, Tinglev, 426.
- Math., lærer, Ravsted, 418.
- N. C., arkitekt, 274.
- N. E., politiass, Graasten, 428.
- P. H., amtsforst, Abild, 290.
- P. K., konservator, 36, 122, 271, 347, 359, 383, 404.
- P. O., gdjr, Brøns, 193.
- Søren, Roager, 205.
- Søren, indremiss, Ballum, 382.
Andreasen, H. E., førstelærer, Vodder, 199, 399.
Andresen, fru, bankdir, Tønder, 257.
- bankdir, Tønder, 261.
- A. C. F., landmaaler, Tønder, 266.
- C., indremiss, Vestslesvig, 13, 399.
- Ingv., gdjr, Randerup, 357f.
- Margr., fru, Randerup, 357f.
Appel, Erik, højskoleforst, 75, 82, 290, 358, 364, 405, 408f.
- Godtfred, Rangstrup, 153.
- Hans, lærer, Tirslund, 160.
- Hans, landbrugsskoleforst, 81.
- Herdis, fru, 75, 408.
- J. J., lærer, Ø Lindet, 108.
- Jacob, minister, 10, 59f, 187, 379, 408.
- Matthias, red, 75, 80f, 408.
- Sofia, fru, 81.
Arens, A. A., bogholder, Rødding, 66.
Arnfred, J. Th., forst, Askov, 76, 84, 187, 289, 331.
Arnum, Ester, frk, Møgeltønder, 313.
- Laust, Bovlund, 149, 322.
Asmussen, Jes, smedem, Fogderup, 419.
Augustiny, Caroline, fru, Hollingsted, 317.

Bach, overlærer, Gram, 39.
- Chr. husm, Emmerlev, 371.
Bachmann, amtsdommer, Hadersiev, 225.
Bagge, P., prof, dr phil, højskolelærer, Rødding, 78.
Bahnsen, C. A., prof, seminarierektor, Tønder, 240.
Bang, Cathrine (N. F. S. Grundtvigs mor), 318.
- Herman, forfatter, 38.
- J. J., kordegn, Tønder, 258, 260, 274.
Barsballe, P. H., gdjr, kirkeværge, Vodder, 198.
Bastian, Anders, gdjr, Arrild, 216.
- Erich, gdjr, Arrild, 216.
Baumgarten, O., prof, Kiel, 348.
Bay, V., lærer, Tirslund, 159f.
Beck, Aug., landstingsmedl, Visby, 301.
- H. M., lærer, Korup, 418.
- Kr. Jepsen, gdjr, Agerskov, 141f.
- Niels, karetmager, Branderup, 166.
Becker, J., væver, Rødding, 67.
- K., væver, Rødding, 67.
Begtrup, Holger, højskoleforst, Frederiksborg, 96.
Beier, Anne, organist, Brøns, 193.
- Truels, gdjr, Brøns, 193.
Bekker, Tjelle, Tirslund, 160.
Bendesen, Nis, sogneraadsfmd, Brede, 334.
Bendtsen, A., arkitekt, Vallekilde, 152.
Bennetzen, E., sogneraadsfmd, Gram, 39.
Bentholm, bestyrer, Lydersholm, 397.
Berg, H., Lt Mf, Skærbæk, 226.
Bergholt, H. J., gdjr, Arrild, 215.
- Nic., sognefoged, Arrild, 215, 219.
- R., kommunekass, Arrild, 219.
Bernsen, red, Tønder, 271.
Bertelsen, Hans, købm, Skærbæk, 226f.
- M. M., kirkeass, Skærbæk, 227.
- T., bogholder, Agerskov, 145.
Beyer, Vald., sparekassedir, Tinglev, 425, 427.
Bille, Niels, lærer, Tinglev, 426f.
- Oda, fru, Tinglev, 426.
Birk, Lars, indremiss, Vestslesvig, 13, 55, 89, 403.
Bjerge, Poul, højskolel, Askov, 177.
Bjerre, Chr., dommer, Løgumkloster, 331.
Bjerrum, H. J., 189.
- H. P., Døstrup, 347.
- J. A., skrædder, Vodder, 197.
- L., gdjr, sogneraadsfmd, Hviding, 185.
Bjørnson, Bjørnstjerne, forfatter, 317.
Bleeg, Jens, Rømø, 388.
Bloch, Carl, kunstmaler, 67.
Boas, S., skoleinsp, Gram, 39.
Bock, A., gdjr, Brede, 338.
- K., lærer, Københoved, 91.
- Lor., vejmand, Bylderup, 404.
Boesen, Elers, gdjr, Brøns, 193.
- Marie, Københoved, 91, 187.
- P., lærer, Københoved, 91.
- P., gdjr, Brøns, 193.
Bogh, Hans, forst, Højer, 365.
Bohr, Niels, prof, 311, 375.
Boisen, gdjr-slægt, Gastrup, Hjerting, 46.
- A., indremiss, Arrild, 218.
Bojsen, Hans, købm, Branderup, 166.
- P., gdjr, kirkeværge, Lintrup, 48.
- P., gdjr, Nustrup, 119, 123.
- Thomas, købm, Branderup, 166.
Bollerup, Elisabeth, Møgeltønder, 312.
Bomholt, Jul., minister, 16, 331.
Bonde, Chr. Iversen, gdjr, Tirslund, 160.
- O., stationsforst, Toftlund, 175.
Bonnichsen, R., gdjr, Burkal, 399.
Borch, købm, Tønder, 261.
Bork, N. M., smed, Gram, 33.
- P. H., Gram, 33.
Borst, A. P. skoleinsp, Brede, 338.
Bossen, degn, Spandet, 210.
Bovlund, lærer, Agerskov, 146.
Boysen, Johan, gdjr, Tinglev, 424.
- Juhl, gdjr, Langetved, 79, 86.
Brahm, E., skoleinsp, Tønder, 241, 244, 273.
Brandenhoff, Andr., lærer, Højst, 409.
Brandt, T. M., skoleinsp, Rødding, 66.
Brandt-Pedersen, A., højskoleforst, Vraa, 78.
Bredsdorff, M., seminarieforst, Tønder, 239, 243f, 268.
- Th., højskoleforst, Roskilde, 75.
Brejl, S. C., amtsskolekons, Tønder, 246.
Brik, H., gdjr, Bevtoft, 160.
Brink, H., gdjr, Rørkær, 412f.
Brock, Kirsten, turistchef, Rømø, 386.
Brockenhuus-Schack, A., greve, Gram, 31, 36, 39, 44, 59, 98.
- H., greve, Gram, 31.
- J. K. B., greve, Gram, 31.
- K., greve, Gram, 31, 81, 99.
Brodersen, rentier, Tønder, 261.
- A., gdjr, Ballum, 380ff.
- Broder, organist, Tønder, 258.
- C., bagerm, Hjerpsted, 371.
- J., brødremghmiss, 33, 423.
- J. C., gdjr, Ellum, 330f.
- P. L., bagerm., Hjerpsted, 371, 383, 389.
Bruun, A., gdjr, Rødding, 58.
- H., gdjr, Langetved, 90.
Brøndsted, S., højskolel, - Rødding, 78.
Buch, lærer, Københoved, 90.
- seminarist, Brøns, 192.
- M., gdjr, Ø Lindet, 106f.
Buchard, fotograf, Tønder, 271.
Buchholtz, J., forfatter, 239.
Buchholz, lærer, Københoved, 90.
Buck, M., gdjr, Skærbæk, 216.
Bucka, P. P., gdjr, Bylderup, 404.
- Th. P., amtsforst, Bylderup, 401.
Buhl, V., statsmin, 122.
Burgdorf, J., gdjr, Gram, 39, 60, 63.
Bæk, G., mejeribest, Rejsby, 185.
Børresen, P., kredslæge, 195.
Bøttcher, lærer, Bevtoft, 158.

Callø, P. A., kreditforeningsdir, 332.
Carlsen, C., indremiss, 13, 356.
Carstensen, Fr., murerm, Bredebro, 335.
- H. P., murerm, Brede, 337.
Caspersen, L., skoleinsp, Skrydstrup, 138.
Christensen, efterskoleforst, Rens, 399.
- Alfr., gdjr, Visby, 298, 301.
- Andr., gdjr, Burkal, 399.
- C., gdjr, Hjerting, 48.
- C., gdjr, Toftlund, 173.
- Chr., lærer, Burkal, 397.

- E., møller, Visby, 301.
- Elise Monrad, fru, Københoved, 91.
- F. Drejby, skoleinsp, Højer, 365.
- H., gdjr, Roager, 204.
- H., lærer, Terkelsbøl, 424, 426.
- H. Jefsen, Hviding, 14, 187, 295, 297ff, 364, 418.
- H. Monrad, lærer, Københoved, 91.
- Inga Høgsbro, pianistinde, 407.
- Ingemann, mejeriejer, Fogderup, 418.
- J. C., kultusmin, Hee, 35, 47, 69.
- Jeremias, billedskærer, Tinglev, 205, 428.
- Johs., dir, Rødding, 66f.
- Kjeld, gdjr, Lintrup, 48.
- Magnus, Lund, 398.
- Martin, Lund, 398.
- O., gdjr, Døstrup, 347.
- S. N., førstel, Ravsted, 417f.

Christiansen, gdjr, Skrave, 87.
- C. P. O., højskolel, Askov, 76, 123.

Clausen, bankdir., Gram, 29.
- lærer, Rødding, 58.
- lærer, Abild, 290.
- Anders, gdjr, Toftlund, 173, 176.
- Cl., gdjr, Brede, 338.
- Elise, miss, Ethiopien, 176.
- Fritz, dyrlæge, Bovrup, 419.
- H. N., lærer, Ballum, 375.
- J., førstel, Møgeltønder, 314.
- J. J., lærer, Københoved, 91.
- L., gdjr, Agerskov, 146.
- Laura, fru, Brede, 338.
- N., gdjr, Bevtoft, 160.
- P. L., lærer, Arnum, 214.

Clausen-Jensen, købmd, Løgumkloster, 329, 331.

Claussen, G. F., dommer, Toftlund, 177.

Clemmensen, E., arkitekt, 414.

Coln, skoleinsp, Toftlund, 176.
- Johanne, fru, Toftlund, 176f.

Cordsen, G., indremiss, Vestslesvig, 13, 274.

Dahl, Bodil, frk, sekr, Flensborg, 37, 101.
- E., læge, Tønder, 25, 235, 270f.
- H., gdjr, Fole, 101.

Dall, A., arkitekt, 427.
- Chr. H., gdjr, Skrave, 86, 90.
- Cl. J., gdjr, Skrave, 89.

Dam, gdjr, Rødding, 58.
- H. T., gdjr, Tirslund, 158.
- L., gdjr, Agerskov, 142.
- N., gdjr, Brændstrup, 79.
- P., miss, Labrador, 159.

Damgaard, H. P., bygmester, Ravsted, 418.

Damkier, O., departementschef, 59f.

Damm, I., førstel, Burkal, 399.

Danielsen, M., gdjr, Hygum, 95.

Daugaard, Christine, frk, Ribe, 202, 217.

Davidsen, B., smedem, Brede, 338.
- H., smedem, Brede, 338.

Degn, C., sognefoged, Løgumkloster, 330.

Demant, J., rentier, Højst, 409.

Demuth, C. C., lærer, Ravsted, 358, 417f.

Detlefsen, C., Randerup, 166.

Dideriksen, A., smedem, Tønder, 257.

Dixen, J., dsk-am evangelist, 107.

Dons, Ib, gdjr, Lydersholm, 399.

Dons Christensen, J., forstander, Ladelund, 78.

Drachmann, prof med, 294.

Dryander, ty landraad, Haderslev, 174, 348.

Due, Kruse, smed, Burkal, 398.

Duhn, P., bagerm, Rømø, 389.

Døør, C., indremiss, Tønder, 265, 274.

Eggeling, arkitekt, 332f.

Ehmsen, E., indremiss, Ballum, 13, 382.
- H. P., gdjr, V Gammelby, 371.
- J., gdjr, Ballum, 382.
- W., gdjr, Ballum, 382.

Ehrenreich, Aa. F., lærer, Fole, 103.

Ejerslev, M. P., højskolel, Lundsmark, 186.

Elholm, E., viceskoleinsp, Tønder, 245.

Enemark, C., gdjr, Strandelhjørn, 160.

Engelstoft, I. C. T., dommer, Løgumkloster, 331.

Eriksen, branddir, S Sejerslev, 371.
- C. F., gdjr, N Løgum 320.
- H., c mag, lærer, Tinglev, 427.
- J., lærer, Randerup, 358.

Eskesen, Morten, lærer, folkesanger, 10, 73, 129, 142, 147, 162.

Eskildsen, Claus, seminariel, Tønder, 25, 40, 235, 244, 282f, 348, 361.
- H., lærer, Ubjerg, 262.
- S., gdjr, Abild, 289.

Ewald, Carl, forfatter, 205.
- Ellen, forfatterinde, 205.
- K., gdjr, Brøns, 193.

Fabricius, lærer, Emmerske, 274.
- J., mejeribest, Abild, 290.

Falck Sørensen, N. H., lærer, Fole, 103.

Falk Hansen, Aa., sekr, 37.

Fallesen, J., skolebest, Tinglev, 427.

Fanø, K., rektor, Flensborg, 240.

Fausbøl, J., mølleejer, Branderup, 147, 149, 163, 167.

Feddersen, H., gdjr, Emmerlev, 370.
- L., gdjr, S Sejerslev, 371.
- L., landmd, Ubjerg, 285.
- Th., amtsforst, Emmerlev, 370.

Feddersen Jensen, P., lærer, Visby, 292, 295, 301f.

Felger, P., gdjr, Arnum, 212, 216.

Ferslev, S., gdjr, Arnum, 213.

Filipsen, S. Aa., førstel, Højst, 409.

Filskov, L., købmd, Møgeltønder, 314f.

Fink, O., Brændstrup, 84.

Finnemann, C., gdjr, Brændstrup, 58.

Finsen, A., arkitekt, 360.

Fischer, H., arkitekt, 138, 347.
- kaptajn, Aabenraa, 193.

Fladt, O., billedskærer, 84.

Flagstad, B., politim, Toftlund, 68.

Flint, H. Ø., lærer, Daler, 304ff.

Fog, A., førstel, Branderup, 167.
- J., degn, Vodder, 199.
- N. P., smed, Højrup, 212.

Fog Pedersen, A., højskoleforst, Rødding, 62, 72, 75, 78.

Foged, N. P., miss, Grønland, 142.

Fredensborg, J. B., gdjr, Højrup, 213.

Frederiksen, V., lærer, Branderup, 167.

Fredslund, mejeribest, Bovlund, 152.

Fredsted, H., gdjr, N Løgum, 322.

Friis, arkitekt, 386.
- Achton, forfatter, 320.
- C. H., sognefoged, N Løgum, 14. 322, 325.
- Cl., indremiss, Vestslesvig, 13.
- H., førstel, Hjerting, 49.
- J., gdjr, Lintrup, 48.
- J. Jessen, lærer, Københoved, 90.
- N., pgdforpagt, Bevtoft, 160.
- P., gdjr, Abild, 290.
- S., indremiss, Gram, 13, 37f.

Friis Jespersen, H., dommer, Rødding, 62, 66, 68, 71.

Frobenius, orgelbygger, 271.

Fuchs, familien, Skrydstrup, 134.

Gabe, L., Frederiksberg, 317.

Gad, Ellen, Lundsmark, 187.
- P. J., gdjr, Hejsel, 152, 232, 417f.

Gadegaard, gdjr, Rødding, 58.

Gahrn, R., indremiss, Tønder, 265, 274.

Gamborg, A. (sen), gdjr, Københoved, 89, 91.
- A. (jun), gdjr, Langetved, 90.
- J., gdjr, Københoved, 90.
- P., gdjr, Langetved, 89f.

Geil, T., borgm, Løgumkloster, 326, 331.

Geleff, P. J., socialistpioner, 338.

Gotthardsen, N. J., gdjr, Visby, 292, 297ff.

Graae, Rolf, arkitekt, 67, 188, 317, 331.

Gram, H., gdjr, St Nustrup, 117, 124.
- J., gdjr, Nustrup, 114, 116.
- Jes, dyrlæge, Skrave, 86.
- J. P., dr phil, 125.
- Jørg., gdjr, Nustrup, 119, 122, 124.
- Kr. Agerskov, 160.
- L., organist, Løgumkloster, 330f.
- Mads, gdjr, Københoved, 14, 75, 77, 81, 83f, 86f.
- Marie, fru, St Nustrup, 124.
- Marie Helene Aakjær, fru, Nustrup, 125.
- P., arkitekt, 117.
- Peder Jørgensen, gdjr, Nustrup, 125.

Gregersen, K. V., c mag, 402.

Grejsen, J., gdjr, Tinglev, 424.

Grosbøl, J., gdjr, Ø Lindet, 107.
- J., lærer, Vodder, 199.

Grünberg, lærer, Langetved, 91.

Grønbjerg, J., lærer, Mjolden, 359.

Grønnebæk, L., graver, Fole, 101.
- Maren, fru, Fole, 101.

Gubi, Magnus, Bevtoft, 159.

Gundesen, Anna, fru, Roager, 193, 198, 204f.
- N. P., gdjr, Roager, 193, 198, 204f, 224, 232.
- Nis, gdjr, Tinglev, 428.

Haarløv, stiftamtmd, Ringkøbing, 35, 331.

Hagensen, H., insp, Løgumkloster, 330f.

Hagge, K., lærer, Københoved, 91.

Hammerich, M., dir., 77, 332.

Hansen, lærer, Roager 205.
- A., lærer, Ballum 382.
- A., indremiss, Emmerske 13, 173.
- Andr., lærer, Højrup 211.
- Andr., Thyssen, gdjr, Randerup 187, 356, 359.
- Ausine, frk, N Vollum 347.
- C., frihedskæmper, Skrave 91.
- C., højsk forst, Vejstrup 147.
- C. D., landm, Ellum 329, 331.
- Chr., lærer, Rurup 167.
- Claus, Hvinderup 12.
- D., kniplingshdlr, Møgeltønder 312.
- Eskild, gdjr, Toftlund 173.
- Fedder, gdjr, Rødding 81.
- Fr. K., førstelærer, Ballum 383.
- Frede, sem lærer, Tønder 78.
- Gotfr., forst, Rens 399.
- Graves, gdjr, Randerup 359.
- H., førstelærer, Brede 338.
- H., lærer, Randerup 358.
- Hans, gdjr, Stenderup 176.
- Hans, kunstmaler 212.
- H. C., lærer, Abild 290.
- Henrik, gdjr, Bovlund 149.
- H. P., rektor, København 204.
- H. Steffensen, gdjr, Emmerlev 371.
- Inge Marie, Ballum, 375.
- Inger, lærerinde, Tinglev 427.
- J., førstelærer, Skrydstrup 138.
- J. A., politiker 74.
- Jens, gdjr, Nustrup, 118f, 124.
- Jens, lærer, Ø Lindet 108.
- J. N., lærer, Fogderup 418.
- Johs., lærer, Emmerlev 371.
- J. P., smed, Lintrup 48.
- J. V., lærer, Bajstrup 427.
- Jørgen, gdjr, Toftlund 173.
- Jørgen, sognefoged, Fole 102.
- M., indremiss, Vestslesvig 13.
- M., kirkekass, Rødding 58.
- Martinus, gdjr, Ballum 382.

- M. Refslund, gdjr, Skast 378.
- Nicoline, miss, Ø M, Toftlund 176.
- Niels, boghdlr, Toftlund 175.
- Niels Andersen, gdjr, Randerup 356, 359.
- N. P., postbud, Gram 39.
- Peter, gdjr, Mjolden 358.
- P. N., lærer, Arnum 213f.
- Povl, højsk forst, Vallekilde 289.
- Rs., gdjr, Gram 40.
- Sigfr., gdjr, Randerup 359.
- Steffen, Emmerlev 301.
- Thomas, gdjr, Ø Gammelby 298, 301.
- Thomas, branddir, Visby 296ff, 301.

Hansen-Jacobsen, N. billedhugger 41, 66.
Hanssen-Nørremølle, H. P., 83, 150, 152, 186f, 245f, 298, 332, 364.
Harbo, eftersk forst, N Løgum. 323.
Haugaard, A., lærer, Skærbæk 228.
- P., skoleinsp., Højrup 214.

Heiberg, Johan Ludv., forfatter 72, 212.
Heick, Fr., dir, Hedeselskab 397.
- fru, Burkal 397.

Hein, Jens, overkirurg, Tønder 247.
Helkjær, O., viceskoleinsp, Tønder 244, 266, 426.
Heltzen, kultusmin, 294.
Henningsen, K., Toftlund, 177.
- Martin, gdjr, Tirslund 160.

Henriksen, A., indremiss, Tønder 274.
- H. L., førstelærer, Brede 338.
- N. K. M., lærer, Hjerting 49.
- Sv. H., c theol, lærer, Nustrup 117 - Hyrup 162.

Hinge, skoleleder, Lintrup 49.
Hjort Lorentzen, P., politiker 52, 72f, 89, 177.
Hjuler, H. lærer, Rejsby 187.
Hoffmann, Kaj, digter 410.
Hohlweg, Bethmann von, prøjs kultusmin, 255.
Holm, degn, Ballum 12, 383.
- Chr., Stubbom 12.
- Jens, kreaturhdlr, Kolding, 37.
- L. P., gdjr, N Løgum 322.
- Peter, gdjr, Bevtoft 160.
- T. J., kunstmaler 97.
- Vald., lærer, Rødding 66.

Holmsgaard, S., lærer, Rørkær 413.
Holst, Bendix, godsejer, Visby 294.
- H., gdjr, N Løgum 322.
- Jak., sogneraadsform, Fole 102.
- Jørgen, gdjr, V Lindet 38.
- Mads, gdjr, Skrydstrup 137.
- M., indremiss, 13, 38.

Hostrup, Carl, gdjr, Hviding 185.
- N. B., gdjr, Hviding 180, 185.

Hummeluhre, lærer, Rens 397, 399.
Hundevad, løjtnant, Gram 35.
Hveysel, Aug., kapt, Rømø 388.
Hvidt, højesteretspræs 378.
Hübschmann, Jens, Nustrup 121.
- Jørg., amtsraadsmedl, Nustrup 138.
- L., gdjr, Faurbjerg, Nustrup 117, 119, 123.
- Mads, gdjr, Skrydstrup 138.
- Magnus, gdjr, Branderup 166.

Hyldtoft, Johs., gdjr, Ravsted 418.
Høegh, postbud, Døstrup 347.
- montør, Toftlund 177.

Høgh, C. F., indremiss, Agerskov 13, 38, 145, 219.
Høgsbroe, Soph., højsk forst, c th, Rødding. 52ff, 74f, 83, 114, 407f.
- Sv., justitsmin, 52, 75, 408.

Høier, Marius, forstander, Højer 365.
Højbjerg, Margr., fru, Brøns 193.
- Sv., gdjr, Brøns 193, 318.

Højmark-Jensen, lærer, Ubjerg 285.
Højer, Boy, godsejer, Visby 292.
Høyberg, Fr., gdjr, Visby 292, 295, 297ff, 301.
Høyer, landstingsmd, Billeslund 39.
- Kirsten, hotelejer, Rømø 386.
- Maren, hotelejer, Rømø 386.

Hørlück, A. D., landdagsmd, Rurup 147, 149, 163, 167.
- A. D., gdjr, Rurup 163.
- Hans, sognefoged, Rurup 167.
- N. J., gdjr, Rurup 163.

Hørup, A., lærer, København 91.
- V., politiker 77.

Ike, lærer, Langetved 91.
Ingemann, B. S. 73, 195.
Iversen, førstelærer, Skrydstrup 136.
- J., degn, Brede 338.
- Marius, gdjr, Skrydstrup 135.
- Martin, gdjr, Sottrup 404.
- P. Kr., lokalhist, Møgeltønder 316.
- Sv. Aa., forpagter, Skærbæk 227.

Jacevicz, G., skoleleder, Roager 205.
Jacobsen, Aage, møller, Brøns 193.
- Asger, Brøns 193.
- Birthe Marie, Visby 294f.
- Elise, fru, Tønder 265.
- H. C., møller, Brøns 192f.
- Hans, gdjr, Brøns 192.
- Ingeborg, brod hdlr, Tønder 265.
- Jes, fhv møller, Tønder 261, 265.
- Johan, lærer, Abild 290.
- Lydik, møller, Brøns 192f, 194.
- N., lærer, Flensborg 60.
- Nicoline, fru, Brøns 193.
- Niels P., kniplingshdlr, gdjr, Visby 294f.
- Thoma, fru, Brøns 193.

Jakobsen, K. A., S Sejerslev 371.
- M., gdjr, Døstrup 347.

Javngyde, Jens, lægprædikant 11.
Jefsen, H. Christensen, Hviding 14, 186, 295, 297ff, 331, 364, 418.
Jegind, N. M., lærer, Ellum, 332.
Jensen, A., godsinsp, c jur, Gram 31.
- Aage, kornhdlr, Gram 39.
- Andr., sognefoged, Daler 307.
- Anna, lærerinde, Spandet 209.
- C., kirketjener, Rødding 58.
- C., husmd, Skrydstrup 133, 138.
- C., lærer, Branderup 166f.
- Daniel, degn, Brede 338.
- Ed., sognefoged, Daler 307.
- Ejner, c agro, lærer, Rødding 78.
- H. C., gdjr, Trausted 286.
- H. O., rektor, Tønder 240.
- Hans, gdjr, Nustrup 120, 123.
- Hans, gdjr, Tornumgaard, Rødding 84.
- Holger, landsretssagf, borgm, Tønder 239.
- Iver B., gdjr, indremiss, Rangstrup 145.
- J., gdjr, Højst 405.
- J. K., borgm, Højer 361.
- J. P., gdjr, Lovrup, Døstrup 14, 346.
- Jens A., lærer, Ballum 382.
- Jens Lyder, gdjr, Bevtoft 160.
- Johs., lærer, Tinglev 426.
- Kaspar, vandrelærer, Daler 198, 304.
- Kr., digegreve, Ballum 378.
- Kristine, organist, Rødding 82.
- Lars, gdjr, Rejsby 192.
- Mads, gdjr, Jegerup 132, 134.
- Mads, kolportør, rebslager, Jegerup 11.
- N. P., lærer, Solderup 413.
- Niels, husflidsmd 317.
- Nis, købm, Branderup 149, 166.
- P. H., gdjr, N Løgum 322.
- R., forst, Rens 399.
- T. Stauning, gdjr, Hviding 185.
- Therkel, sogneraadsfmd, Skrydstrup 137.

Jenssen, Hanne, lærerinde, Ballum 382.
Jeppesen, S., lærer, Korup 418.
Jepsen, H. M., gdjr, Døstrup 347.
- J. K., arkitekt 333.
- L., bygmester, Brede 337.
- P., stabslæge, Tønder 247.
- P. D., lærer, København 91.
- Stine, fru, København 87.

Jespersen, gdjr, Tinglev 423.
- overmontør, Tinglev 427.
- Alfred K., indremiss, Toftlund 177.
- H. J., kirkeværge, Brede 337f.

Jessen, smedem, Rømø 388.
- A. K., lærer, Rømø 389.
- Hans, graver, Tinglev 424f.
- Jens, red, Flensborg 14, 44, 224f, 298, 304, 308, 311, 314, 382.
- Jes 363.
- Lorens, gdjr, Tinglev 426.
- Peter, lærer, Daler 298, 304.

Jessen Richter, Hans, indremiss, Agerskov 145.
Joest, trafikinsp, Tønder 262.
Johannsen, G. Boyen, gdjr, N Løgum 322.
- Gustav, landdagsmd, Flensborg 83, 167, 210.

Johansen, Broder, gdjr, Forballum 357.
- Christina, fru, organist, Randerup 359.
- Johs., lærer, Fole 103.
- N. O., gdjr, Døstrup 103.
- Sv., lærer, Daler 304.

Johnsen, H. O., førstelærer, N Løgum 322.
- Kr., komm kass, Nustrup 125.

Josephsen, Helga, forst, Løgumkloster 331.
Juhl, A. P., rentier, Bevtoft 160.
- Johs., gdjr, Branderup 167.
- Laue, cyklehdlr, Rødding 58.

Juncker, T. J., lærer, Ø Lindet 108.
Juul, Hans, sekr, Tønder 274.
Juul Petersen, A., skoleinsp, Toftlund 178.
Jürgensen, J. M., lærerinde, Sofiedal 427.
Jørgensen, amtsdommer, Rødding 57.
- postmester, Tinglev 425.
- A. D., historiker 416.
- A. Feilberg, rektor, Tønder 240.
- And. Chr., gdjr, Gram 40.
- C., gdjr, Ø Lindet 108.
- Chr., gdjr, Fole 102.
- Gabel, oberst 37.
- Gregers, borgm, Højer 361.
- Hans, gdjr, Abild 289.
- Jørgen, undervisn min, Lejre 16, 331.
- Jørgen, gdjr, Jyndevad 398.
- Jørgen, gdjr, Højst 409.
- Laura, fru, Fole 102.
- Ludvig, sogneraadsfmd, Vodder 198.
- P., gdjr, Spandet 209.
- P., gdjr, Sønderhav 429.
- P. W., gdjr, Abild 290.
- Rasmus H. N., skolebest, Skærbæk 228.
- Vilh., lærer, Dover, Lintrup 49.

Kaae, Olga, forst, Løgumkloster 331.
Kaas, Ejnar, lærer, Lintrup 49.
Kaftan, Henrik, landmd, Agerskov 145.
- Julius, prof 256.

Kallestrup, Lissy, lærerinde, Skærbæk 227.
Kamphøvener, M. R., red 83, 245, 247f.
Kaper, E., borgm, København 259.
Kier, amtmd, Haderslev 191f.
Kierkegaard, Søren 121, 212, 255, 266, 268, 310, 394, 402.
Kirsten, (»Lille«), N Løgum 322.
Kjems, slægten, Hygum 92.
- Nis, Rødding 81.

Kjer, Jes, amtsraadsmedl, Ravsted 418.
Kjær, A. J., gdjr, Spandet 209.

– Mads S. M., bygmester, Skrave 90.
– N., gdjr, Spandet 209.
– P., gdjr, Arrild 217f.
– S. L., bygmester, Skrave 90.
Kjærby, A. R., fabr, Højer 361.
– Johs., fabr, Højer 361.
Kjærgaard, H. J., miss Dsk Vestindien 172.
– P. Chr., gdjr, Løgumkloster 326f.
Kjøller, H. V., kontorchef, Tønder 274.
Klein, P. A., skoleinsp., Rødding 66f.
Kloppenborg, slægten 54, 80, 92.
– H. D., Københoved 53f, 75, 82f, 86.
– Jakob, Rødding 81f, 95.
– Johs., Harreby 95, 152, 158.
– Peder, Harreby 82, 84.
Kloppenborg-Skrumsager, H. D., landdagsmd, 83, 86, 301.
– Jutta, fru 83.
– N. H. N. F. S. G., Visby, – se Skrumsager, Niels H. N. F. S. G. K.
Knudsen, Chr., gdjr, Rejsby 184.
– Chr., gæstgiver, Ribe 300.
– H., organist, Tønder 258, 260, 274.
– Hans, godsejer, Visby 73, 292, 299f.
– Knud, gdjr, Visby 300.
– Knud L., godsejer, Visby 232, 292, 294f, 297f, 300f, 303, 343, 350f, 353, 357.
– Kresten, gdjr, Visby 292, 298ff.
– Magnus, lærer, Spandet 209.
– Nis, lærer, Bylderup 404.
Koch, Bodil, kirkemin, 16, 119, 331.
– Kirsten, krokone, Fole 101.
– P. C., red 31, 52, 72f, 102.
Kold, Kr., lærer, 10, 75, 153, 232, 300, 343f, 350ff, 356ff.
Kondrup, R., lektor, Tønder 240, 269.
Koopmann, P., rektor, Tinglev 424f.
Korsemann, G. G., lærer, Ravsted 419.
Kortegaard, prædikant, Bylderup-Bov 398.
Kortsen, J., skolebest, Skærbæk 228.
Krarup, J. Kr., højsk forst, Løgumkloster 331.
– Per, dr phil 310.
Kristensen, Alfr., landstmd, Burkal 397, 399.
– Kr., gdjr, Nustrup 124.
– Knud, statsmin, 37.
– Marius, dr phil, Askov 317.
Kristiansen, L. Hove, lærer, Tinglev 426.
Krogh, P., gdjr, Højrup 212f.
Kruse, Mie, Fole 101.
Krüger, Hans A., Bevtoft, 33, 80f, 130, 157, 159f, 167, 191, 301, 328, 346.
– Fr., gdjr, Strandelhjørn 159.
– Marie Louise, fru 346.
– R., læge 346.
Kuhr, V., prof, 77.
Kværnø, E., lærer, Rødding 66.
Kühne, Ernst, gdjr, Langetved 90.
Kühnel, V., kunstmaler 132.
Kylling, sekr, KFUM 35, 56.

Lagoni, R. A., lærer, Sofiedal 425, 427.
Lammers, lærer, Tønder 258.
Lange, Hans, gdjr, Hygum 95.
– L., gdjr, Branderup 166.
Larsen, lærer, Nørrehus 383.
– A., lokalhist, Emmerlev 371.
– A. E., forst, Rens 399.
– And, lægpræd, Gamborg 69.
– And., forst, Toftlund 174, 176f.
– Hjortskov, førstelærer, Døstrup 347.
– N. P., Skærbæk 227.
– Sigfred, kontrolbest, Tønder 271.
– Sv. Aa., kontorass, Tønder 274.
Larsen-Skræppenborg, P., lægpræd, 53f, 78, 82, 193, 197, 204.
Lassen, H. J., Lund 395.
– H. P., lærer, Fole 103.
– P., kirkeældste, Rødding 58.
Laub, Thomas, komponist 18, 27, 173.
Lauesgaard, Aage, læge, Toftlund 176ff.
– Jørgen, lærer, S Vilstrup 177.
– Laura Thalia, fru, Vilstrup 176.
Lauridsen, H., lærer, Daler 304.
– J., lærer, Tinglev 426.
– J., gdjr, Roager 204.
Lauritsen, P. H., højsk forst, Hoptrup 36.
Laursen, bagerm, Rødding 58.
– L., førstelærer, Lintrup 49.
– Th., bogtrykker, Tønder 239.
Lausten, L., bankdir, Løgumkloster 326f, 330f.
– L. Chr., snedkerm, Løgumkloster 327.
– P. M., gdjr, N Sejerslev 371.
– Viggo, lærer, Tønder 270.
Lautrup, L., sognefoged, Vellerup 152.
– P. Bovlund 149.
Lawaetz, Otto, propr, Kalundborg 130.
Lebeck, And. O., red, Aabenraa 152.
Leick, lærer, Lydersholm 397.
Lerche, greve, Lerchenborg 310.
Lessow, A. E., lærer, Ravsted 419.
Ley, Sigfred, frisk lærer, 10, 20, 244, 294, 301, 328, 351, 356.
Lind, Bertel, billedskærer 205.
Lind, Jes, billedskærer, Vodder 205.
Lindberg, skolebest, frk, Visby 299.
– Mozart 37.
Linnemann, fru tandlæge, Altona 203.
Linnet, A., gdjr, Bønderby 316.
List, kapt, Rømø 387f.
Liunch, Eveline, Møgeltønder 303.
Lodbjerg, Chr., lærer, Brøns 194.
Lorentzen, lærer, Bovlund 146.
– H. P., indremiss, Hygum 13, 55, 63, 95.
– J. J., degn, Nustrup 115.
– J. Th., sognefoged, Burkal 391.
– P., gdjr, Hygum 95.
Lorenzen, And., gdjr, Ravsted 418.
– Christine, frk, Døstrup 347.
– H. P., mejeribest, Brede 337.
– Hans, gdjr, Ballum 375, 378f, 381f.
– Hansigne, fru, forfatter, Ballum 379, 382.
– Jensine, fru, Drengsted 274.
– M. N., indremiss, Vestslesvig 13, 258, 274.
– Martin, købm, Hostrup 413.
– Nis, Lilholt 161.
– P. H., Haderslev 112f.
Ludvigsen, Anna C., digter 336, 428.
– Lor., gdjr, Tinglev 428.
Lund, lærer, Langetved 91.
– A., hdls md, Agerskov 145.
– C. J., gdjr, Tirslund 160.
– C. P., indremiss, Rødding 59, 62.
– Chr., gdjr, Skrave 86.
– Einer, amtslæge, Tønder 247.
– Ellen Margrethe, fru, Rødding 76f.
– Hans, gdjr, Københoved 84, 86.
– Hans, højsk forst, Rødding 66f, 76, 123, 339.
– J., gdjr, Højrup 213.
– L. Th., gdjr, Skrydstrup 138.
– Laur. N., gdjr, lokalhist, Roager 204.
– N., sogneraadsfmd, Branderup 166.
– P., gdjr, Højrup 213.
– P. Chr., gdjr, Kjelstrup 112.
– Preben, lærer, Langetved 91.
– Thomas, smed, Aabøl, Tirslund 158.
Lundbye, stiftamtmd 136.
Lycke, P. Chr., lærer, Skærbæk 224.
Lyk, Chr., Højrup 212.
Lützen, L., miss 305.
Læssøe, oberst 161.
Lønberg, lærer, Abild 290.
Lønborg-Jensen, H., domarkitekt 24, 194, 332f.

Mackeprang, M., dr phil 162.
Madsen, lærer, Ellum 331.
– C., fuldmægtig, Skrydstrup 139.
– Egon, smed, Lintrup 48.
– Hans, gdjr, Tirslund 158.
– Hans Martin, lærer, Hviding 187.
– Lock, lærerinde, Tinglev 427.
– Otto, vagtmester, Ubjerg 282.
– P., gdjr, Rurup 152.
Madsen-Mygdal, Th., statsmin, 83.
Magdahl-Nielsen, arkitekt 84.
Magle, Chr., kunstner 273.
Mahler, M., manufakturhdlr, Højst 409.
Maibøll, Chr., lærer, Jejsing 413.
Mailandt, J., gdjr, Fogderup 418.
Maler, P., Toftlund 173.
Mamsen, P. J., knipler, Branderup 172.
Mandøe, A., højsk l, Rødding 78.
– N., lærer, Københoved 91.
Marcussen, A. J., urmager, Rødding 52f, 55, 66.
– C. G., urmager, Rødding 53.
– P., lærer 36, 40.
Mark, J. N. P., lærer, Daler 304.
Markussen, P., Mjolden 359.
Mejer, lærer, Skrave 90.
Melbye, M., organist, Tønder 274.
Meyer, C. F., borgm, N Løgum 320.
– Justus, N Løgum 320.
Michaelsen, Louise, frk, Rødding 58, 66.
Michelsen, Jes, gdjr, Hostrup 413.
Midtgaard, Kathrine, fru, Hviding 186.
– Marie, Møgeltønder 312.
– Minna, Hviding 186.
– Villads, gdjr, Hviding 186.
Mikkel, væver, Ballum 375.
Moeslund, K. J., førstelærer, Højst 409.
Mogensen, H. P., højsk forst, Løgumkloster 331.
Mols, N. P., kunstmaler 152.
Moltesen, L., dr phil 187.
Moltke, arkitekt 386.
– Aage, greve, Tønder 269.
Mommsen, Joh. Fr., stænderdeput, Burkal 391.
Monrad, J. H., højsk l, Rødding 78.
Moritz, Edu., skribent 389.
Mortensen, F. C., lærer, Hviding 187.
– H., indremiss, Ringkøbing 38.
– Mar., gdjr, Emmerske 274.
– P. J., indremiss, Tønder 274.
Mosbech, J. L., stiftslandinsp, Tønder 247.
Mouritsen, H., gdjr, Roager 204.
Mundt, H., arkitekt, Sønderborg 122, 165, 271, 383, 400, 414.
Muusmann, N., gdjr, Vodder 198.
Myrhøj, A. F., lærer, Løgumkloster 331.
Mærsk, J., gdjr, Roager 205.
Møller, dyrlæge 25, 235.
– degn, Rødding 58.
– kapt., Rømø 427.
– A., skolebest, Tinglev 427.
– A. Brodersen, sognefoged, Hviding 185, 188.
– A. P., skibsreder, 239.
– A. Skotte, skoleinsp, Agerskov 146.
– C. P., gdjr, Hjerting 79.
– Chr., Lt Mf, 11, 379.
– Hans, gdjr, Strandelhjørn 159.
– Ivar, gdjr, Rødding 56, 58.
– Iver, politimester, Graasten 221.
– Jørgen, gdjr, kirkeværge, Gram 39.
– Kathrine M., fru, Strandelhjørn 159.
– Knud, sognefoged, Visby 298.

- M., overlærer, Rødding 62, 159, 219.
- Math., forr fører, Rømø 389.
- N., gdjr, Strandelhjørn 160.
- Niels, sem lærer, dr phil, Tønder 244.
- P., degn, Hostrup 413.
- P. L., forfatter 212.
Mønsted, G., forst, Rens 399.
Mørkeberg, I. C. K., førstelærer, N Løgum 322.

Nagel, apoteker, Højer 362.
- Wilh., læge, prof, Berlin 362.
Neergaard, godsejer, Visby 295, 300.
- N., statsmin, 117, 318, 399.
Neuppert, frk, lærerinde, Sofiedal 427.
Nicolaisen, P., kunstmaler, Roager 205.
Nielsen, lærer, Agerskov 146.
- stiftamtmd, Ribe 346.
- Aage, gdjr, Agerskov 146.
- Aksel, lærer, Rejsby 187.
- Alfred, lærer, Randerup 359.
- Amalie, fru Hjordkær 12.
- And., gdjr, Gammelby 295.
- Arild, skoleinsp., Gram 39.
- Aulvig, gdjr, Døstrup 347.
- C., komm kass, Bylderup 404.
- C. Vodder, gdjr, Fole 102.
- H., postmester, Tinglev 428.
- H. M., lærer, Fole 103.
- Hans W., gdjr, Brøns 193.
- I. P., folket md, Dynt 364.
- J. Svane, lærer, Birkelev 199.
- Jes, gdjr, Hjordkær 12.
- K., lærer, Pebersmark 397.
- K. Schmidt, førstelærer, Visby 302.
- Knud, lærer, Brede 338.
- L., købm, Tinglev 428.
- L. J., lærer, Rurup 166.
- M., Vimtrup, Lintrup 48.
- M. K., grænsegendarm, Sofiedal 428.
- Margrethe, fru, Nustrup 121.
- Martin, Videslet 119.
- N., lærer, Hjerpsted 371.
- N. Thuesen, indremiss, Skærbæk 226.
- Nicolai, gdjr, Brøns 193.
- Niels, lægemiss, Kina 37.
- Nis J., lærer, Møgeltønder 314. 316.
- Viggo, forst, Tønder 247.
Nikolajsen, H., jødemiss, 328f.
Nissen, degn, Arrild, 217, 219.
- A., indremiss, Højst 13, 330, 408f.
- Chr., indremiss, Højst, 13, 330, 408f.
- Gunder, frk, lokalhist, Strandelhjørn 160.
- H., lærer, Eggebæk 427.
- Hans bygm, Nustrup 117.
- J., købm, Tinglev 424f.
- Johan, gdjr, folket md, Strandelhjørn 159f.
- Nis, købm, Tinglev 425.
- Nis, gdjr, Bevtoft 159.
- Nis, lærer, Ravsted 416, 418.
- Nis, landdagsmd, Nordborg 83.
- P. M., borgm, Ø Højst 410.
Nolde, Emil, kunstmaler 391, 399.
Nutzhorn, H. Askov 54, 75.
Nybro, J., lærer, Rødding 56.
Nygaard, Fr., forf 344.
Nyrop, Martin, arkitekt, prof 152.
Nørgaard, Birte, frk, KFUK leder, Gram 35.
- Kirstine, fru, Tirslund 160.
- Peter, gdjr, Fole 102.
- Sophus J., montør, Rødding 66.
- Steffen, gdjr, Tirslund 160.
- Vilh., Burkal 399.
Nørregaard, Jens, Testrup 80.

Obling, H. A., gdjr, Brøns 194.
Ocksen, Gyde M., Visby 300.
Ohrt, degn, Gram, 40.
Oldsen, J., gdjr, Lindholm 316.
Olesen, »Søster Anna«, sygeplejerske, Tinglev 426.
Olsen, graver, Gram 39.
- lærer, Lund 397.
- N. P., lærer, Brede 338.
- Oluf, sognefoged, Døstrup 347.
Olufsen, Oluf P., borgm, Tønder 239, 261.
Ott, Per, gdjr, Skrave 89.
Ottosen, G. H., skoleleder, Skrave 90.
Outzen, Carsten, gdjr, Ellum 331.
- Geske Marie, Emmerlev 313, 317.
Oxholm, O., overkmhr 105.

Pahus, Mich., gdjr, Fole 102.
Paludan-Müller, oberst 243, 270.
Parbs, vagtmester, Tønder 315.
Paulsen, Chr., prof, Kiel 72.
- H., arbm, Ballum 11.
- H., gdjr, Eggebæk 429.
- J. J., borgm, Tønder 239, 247.
- K., gdjr, Sofiedal 428.
- P., gdjr, Tinglev 425.
- P. D., indremiss, Vestslesvig 13.
Pedersen, Chr., boghandl, Toftlund 176.
- Jacob, gdjr, Nustrup 111.
- Johs., sekr, KFUM, Gram 37.
- Johs., »Den gejstlige bonde«, Lintrup 47.
- »Pekker«, (Laursen), Branderup 165.
Pedersen Nielsen, H., arbmd, Ballum 11.
Petersen, postm, Tinglev 427.
- lærer, Bevtoft 160.
- And., gdjr, Gram 33.
- Andr., gdjr, Østerby 307.
- Andr., snedkerm, Løgumkloster 330f.
- Andreas, købm, Agerskov 146.
- Andreas, stænderdegn, Dalby 407.
- Anne Marie, miss, Indien 155.
- C. N., Hviding 185.
- Carl, sognefoged, Skrydstrup 127.
- Cathrine, Ballum 375.
- Chr., gdjr, Branderup 166.
- Claus, skomager 155.
- Cornelius, gdjr, Møgeltønder 20, 315f.
- E. J., gdjr, Bylderup-Bov 398.
- Guttorm, kunstmaler 84.
- H., banearb, Brede 338.
- H. Hjort, lærer, Abild 290.
- Hansine, gdjr, Rømø 385.
- J. Chr., lærer, Roager 205.
- J. K., skoleinsp, Tinglev 427.
- J. P., entreprenør, Bredebro 337.
- Jakob, sognefoged, Mjolden 358.
- Johs., skoleinsp, Tønder 244.
- Johs. L., sogneraadsfmd, Ballum 382.
- Jørgen, gdjr, indremiss, Skrydstrup 127, 133, 138.
- Jørgen, gdjr, Ravsted 418.
- Knud, forst, Skibelund 90, 154.
- Laura, fru, Mjolden 358.
- Ludvig, Gram 40.
- Magda, overlærer, Rødding 66.
- N. A., indremiss, Gram 39.
- Nic., gdjr, Hviding 185.
- Nis, Nolde 398.
- P., gdjr, Bylderup 404.
- P., folket md, Møgeltønder 308.
- P. I., indremiss, Vestslesvig 13, 329, 382.
- P. N., gdjr, Haved 184.
- P. O., miss, Indien 12.
- Paula, fru, Gram 40.
- Sv., gdjr, Lintrup 48.
- Sv., førstelærer, Agerskov 146.
- Søren, vejmd, Branderup 166.
- Th., degn, Brede 338.
- Thomas, lærer, Sofiedal 427f.
- Thorvald, bagerm, Tønder 238, 246, 260f, 265, 269.
- Troels, gdjr, Skrydstrup 38.
Petersen-Pauli, N. P., lærer, Roager 205.
Physant, H. J., Langetved 79, 86.
Pinholt, J., stiftamtmd 68, 168.
Plat, du, major, Tinglev 423.
Poort, H. B., sognefoged, Gram 35.
- Ruth, speciallæge 169.
Posselt, Aug. H., Skrave 89.
Poulsen, A. M., skoleleder, Fole 103.
- C. M., højsk lærer, dr phil, Rødding 78.
- Hans, Ballum 379f.
- Mog., red 278, 280.
- P., landmd, Alslev 409.
- Peter, gdjr, Brændstrup, Rødding 55, 59f, 63, 70.
- Poul, kordegn, Tønder 274.
- Troels Refslund, gdjr, Bovlund 152.
Povlsen, Andr., gdjr, Bov 395.
Press, Carl, forst, Kongeaadalens Ungd sk 48.
- Inger, fru, Kongeaadalens Ungd sk 48.
Præstiin, C., skolel, Ballum 383.
Pørksen, Th., slusem, Højer 362.

Raabjerg, fru, Rangstrup 146.
- H., lærer, Rangstrup 146.
Randrup, Jak., rektor, Tønder 240.
Rasch, Max, dr phil, Aabenraa 411.
Ravn, Sinna, diakonisse, Toftlund 175.
Rasmussen, hotelejer, Rømø 385.
- J. C., maskinbygger, Tønder 257.
- Karl, lærer, forf, Agerskov 151.
- Karl, lærer, Brøns 194.
- N. H., gymn dir, Kbhvn 318.
- O. K., skovfoged, Gram 38, 41.
Raunsøe, J. M., godsinsp, Gram 31.
Ravn, Marie, skoleinsp, Løgumkloster 330, 332.
Rathje, borgm, Tønder 261.
Refslund, Bunde, Bovlund 73, 142, 147ff, 301.
- Bunde - den yngre 148.
- Marie, fru 148.
Refslund Poulsen, M., 148f, 153, 165.
- Troels, gdjr, Bovlund 152.
Regenburg, Th. A. J., departm - chef 402.
Reuter, frk, højsk forst, Tinglev 422.
Revertera, greve 294.
Richter, H. Jessen, indremiss, Agerskov 145.
Rickers, H., lærer, Eggebæk 427.
Riis, Andr., miss, Afrika 329.
Riis-Vestergaard, H., lærer, Ø Lindet 108.
Roager, lærer, Eggebæk 427.
- J. H., gdjr, Vodder 198.
Rode, Gotfred, højskl, Rødding 78.
Rolfs, degn, Ravsted 419.
Rolskov, fru, Toftlund 175, 177.
- E., lærer, Agerskov 146.
Roost, Bodil K., Vodder 197, 212.
Roschow, Jenny, udlejn chef, Rømø 386.
Rosendahl, Johs., højskl, Askov 77f.
Rosenius, svensk frikirkemd 379.
Rosenkjær, A., lektor, Tønder 240.
Rossen, farver, Bevtoft 160.
- Ingeborg, fru, Bevtoft 160.
- Poul, gdjr, Toftlund 170.
- R. P., bankdir, Tønder 238, 247, 261, 322.
Roust, lærer, Tønder 258.
Rübner-Petersen, C. J., dir, Rødding 67.

Sabroe, P., politiker 315.
Salling, højsk forst, Ribe 14, 48.
Sandholt, M., bygm, Bevtoft 162.
Sartor, N., lærer, Tinglev 426.
Schacht, Hj., ty min 422.
Schack, H., greve, Schackenborg 12, 308, 312, 314.
- J., degn, Arrild 219.
- O. D., greve, Schackenborg 14, 117, 187, 239, 261, 308, 313ff.
Schau, Jac., spareks dir, Tinglev 425.
Schibler, Carla, forst, Højer 365f.
Schifferer, dr, landdagsmd, Højer 361.

Schimmelmann, greve 243.
Schmidt, gdjr, Nustrup 120.
- propr, Vojensgaard 151, 382.
- cigarhdlr, Tønder 271.
- købm, Rødding 58.
- degn, Visby 298, 301f.
- A. J., degn, Ø Lindet 107f.
- Agnes, kunstmaler 91, 149, 155.
- Alexander, mgh fmd, Rødding 82, 84.
- Anna, lærerinde, Tinglev 426.
- B., førstelærer, Brændstrup 66.
- Bothilde, fru, Brøns 194.
- Bunde, førstelærer, Rødding 61.
- Chr., gdjr, Løgumkloster 327.
- H. S., gdjr, Højst 409.
- Hans, gdjr, forf, Gaasblok 341.
- Hans, Tønder 274.
- Hans, Arrild 216.
- Hans, gdjr, Ø Lindet 108.
- Hans T., den første friv sdr-jyde 1864 31.
- Hansine, lærerinde, Gram 35.
- J., lærer, Ø Lindet 108.
- Jes, lærer, Tinglev 422.
- Johan, sogneraadsfmd, Skrydstrup 134.
- Karl, gdjr, Nustrup 123.
- Laur., Bajstrup 427.
- Laust, gdjr, Fole 101.
- P. H., gdjr, Spandet 208.
- P. J., købm, Agerskov 145.
- P. M., Skrave 86.
- Mads, skomager, Skrydstrup 133, 138.
- Martin N., sem rektor, Tønder 240.
- Matth., gartner, Tinglev 424ff.
- N. L., gdjr, Abild 289.
- Simon, gdjr, Strandelhjørn 159.
Schrøder, Ludv., højsk forst, Askov 54, 75, 79f, 153, 177, 204.
Schultz, A., install, Løgumkloster 329, 331.
- Mikkel, gdjr, Fole 102.
- N. N., skoleinsp, Skærbæk 228.
Schwartz, landmåler, Toftlund 176.
- Petra, fru, Toftlund 176.
Schweitzer, Alb., læge 348.
Schütte, G., dr phil 203.
Schøler, Anna, frk, sekr, Gram 37.
Schøtensack, løjtnant, Skrydstrup 132.
Seeberg, gdjr, Gram 39.
- Chr., lærer, organist k sanger, Skrydstrup 133.
- Th., Brændstrup, Rødding 58. 65, 68.
Seidelin, E., gdjr, Visby 292.
Seistrup, N. B., Bredebro 337.
Siemonsen, rektor, Tønder 258, 261.
Sievers, H., lærer, Ravsted 419.
Sieverts, Kaj, lektor, Tønder 270, 277.
Simonsen, mejeribest, Hjerting 48.
- B., snedker, Gram 39.
- Martin, Flovt 83.
Sjælland, H. S., gdjr, Spandet 209.
Skak, Claus, Højrup 212.
Skar, Ellen, fru, Rødding 78.
- M. C., højsk l, Rødding 78.
Skau, L., Sommersted 112f, 123, 161.
- P., »Bukshave«, Fjelstrup 12, 73, 167.
Skjold, Søren, Toftlund 173, 175.
Skjødt, L., gdjr, Hygum 95.
Skodborg, Chr., arkitekt, Skærbæk 37, 274.
Skov, frk, Ø Lindet 108.
- Marius, soldaterhj leder, Tønder 266f.
Skovgaard, Joakim, kunstmaler 84.
Skovlund, K. A. K., lærer, Ravsted 418.
Skovmand, overlærer, Løgumkloster 329ff.
- H., red 187.
- Roar, propr 76.
Skovrøy, P., red, Tønder 238, 246, 261, 332.
Skrubbeltrang, F., højsk l, Rødding 78.
Skrumsager, Ane Marie 83.
- Henriette, fru 301.
- J. N. H., 11, 53f, 60, 81ff, 86, 217.
- Laura, fru, Københoved 83, 87.
- Niels H. N. F. S. G. K., Visby 77, 83, 292, 298, 300.
Smidt, lærer, Mjolden 352.
- Agnes, maleri, Lundsmark 184ff.
- C. M., arkitekt 332f.
- Claus, gdjr, Lundsmark 184, 224, 232.
- Ellen M., fru, Lundsmark 184.
- Magnus, gdjr, Arnum 213.
- Peder H., gdjr, Spandet 96.
- Sigrid, frk, Lundsmark 186f.
- Søren, Lundsmark 186f.
Sonne, And., Rejsby 381.
Spandet, fru, Jyndevad 397.
- N. C., lærer, Jyndevad 394f, 397, 399.
Sponneck, M., stiftsamtmd, rigsgreve 31.
Stage, R., indremiss, Tønder 274.
Starup, P., overlærer, Rødding 66.
Steenberg, A. Schack, prof 177.
Steenholt, A., kromand, Arnum 211.
- N., kunstmaler 49.
Steffensen, Steffen, Nustrup 124.
Stine, (med æ biwel), Løgumkloster 322, 326.
Studsgaard, lærer, Brøns 194.
Svane, H. J., førstelærer, Daler 304.
- Jørgen, lærer, Møgeltønder 316.
Swane, Jørgen, amtsforv, Tønder 269.
Svendsen, Nic., amtsskolekons, Tønder 16, 149, 187, 245ff, 305, 320, 382.
- Th., gdjr, Skærbæk 227.
Søborg, fru, Ø Lindet 108.
- lærer, Dover, Lintrup 49.
Sølbæk, H. P., amtsraadsmedl, Højrup 214.
Sønderby, gdjr, Gram 36.
Sønderup, Jens, kirkemin, N Vium 122.
Sønniksen, A., karetmager, Møgeltønder 316.
Sørensen, gendøber-præst 144, 408.
- Aage, gdjr, Hjerting 48.
- Aage, kunstmaler 68.
- C., lærer, København 91.
- Chr., købm, Burkal 399.
- H. M., lærer, Nustrup 123.
- H. M., gdjr, V Gammelby 371.
- H. P., lærer, Gram 39.
- Hans, gdjr, Abild 288f.
- J., kordegn, Løgumkloster 330f.
- Johs., gdjr, S Vollum 337.
- Jørgen, gdjr, Abild 290.
- Maren, Valsbøl 82, 319, 382.
- Math., Rens 397.
- R. P., lærer, Tinglev 427.
- S. P., gdjr, Marienlyst, Lintrup 49.
- Thor smedem, Lovrup 347.
- Vald., lærer, Sølsted 290.

Teilmann, Folmer, overlæge, Gram 39.
Termansen, Matth., gdjr, Lintrup 48.
- N. J., politiker 80.
- N. J., konservator 14, 333.
Theilgaard, N. G., gdjr, Nustrup 120, 123.
Thielst, købm, Rødding 59.
Thiesen, H., Højst 409.
Thoisen, N., gdjr, Branderup 166.
Thomassen, C., indremiss, Tønder 274.
Thomsen, overbetj, Rødding 68.
- lærer, Korup 418.
- A., indremiss, Gram 39.
- Andr., gdjr, Tinglev 424.
- Chr., gdjr, Daler, 307.
- Edv., højsk lærer, Rødding 75.
- H., Ballum 382.
- H., kass, Roost, Arrild 14, 215, 219.
- H. Lausten, amtslæge, Haderslev 35, 148, 219, 247, 315.
- H., gdjr, Bylderup 404.
- Herluf, lærer, Hjerting 48.
- J., degn, Brede 338.
- Johs., borgm, Tønder 239.
- Jørgen, gdjr, Visby 301.
- Kr. Refslund 332.
- Lorenz, førstelærer, Brøns 194.
- M., rentier, Højrup 213.
- Sine M., frk, Tinglev 423f.
- Søren, gdjr, Tinglev 423.
- Th., gdjr, kirkeværge, Gram 39.
- Th., sogneraadsform, Rødding 59 - Nustrup 124.
- Th., gdjr, Møgeltønder 312.
Thonesen, H., gdjr, Lintrup 48.
Thorsen, Sv., forf, 315.
Thunbo, J. G. M., indremiss, Tinglev 159, 424ff.
Thychsen, B., Skast 382.
Thyssen Hansen, A., Randerup 14.
Thøgersen, Holger, lærer, Mjolden 359.
Thøstesen, Simon, gdjr, Hygum 95.
- Th., hjemstavnsforsker, Hygum 94ff.
Tidemann, frk, lærerinde, Agerskov 146.
- K., gdjr, Tirslund 160.
Tiedje, Johs., politiker 13f, 131, 200, 312, 339, 417.
Timmermann, fru, Gram 39.
- P., kirkeældste, Skærbæk 225f.
Tinglef, sogneraadsform, Burkal 397.
Tingleff, enkefru, Visby 297.
Tjellesen, P., gæstgiver, Ravsted 417.
Todsen, A. H., købm, Tønder 261.
- C., lærer, Løjt 97.
Toft, Aa. L., organist, Tønder 260, 274.
- Andr., gdjr, Brøns 193.
- Kathrine, Møgeltønder 313.
- Peter, apoteker 239, 246.
Tofte, H. M., lærer, Skærbæk 227.
Tonnesen, Tonnes, gdjr, Rødding 54.
Toosby, Karl, fabr, Brede 335.
Torbensen, Marie, lærerinde, Mjolden 358.
Torp, Alfr., lærer, Tønder 246.
Trige, J. J. K., førstelærer, Højst 409.
Troelsen, Sv. B., gdjr, V Vedsted 185.
Tscherning, politiker, 161.
Tuxen, L., kunstmaler 84.
Tychsen, Chr., Skærbæk 227.
Tygesen, E. C., amtsskolekons, Tønder 246.
- Martin, gdjr, Hostrup 413.
Tygsen, Jac., komm kass, Ubjerg 285.
Tønder, A., lærer, Rømø 389.

Ulrich, fysikus, Tønder 239.
Ut, Aage, Ravsted 418.

Warming, Mads, gdjr, Hviding 185.
Weil, M. J., cand pharm, Løgumkloster 344.
Vejen, Marianne, lærerinde, Brede 338.
Werther, M. frk, forst, Tinglev 427.
Werthern, von, friherre, overlæge, Tønder 279.
West, A. J., rektor, Tønder 240.
- Ingeborg, fru, Tønder 240.
Vesterager, Chr., sogneraadsform, Rødding 67.
Vestergaard, organist, degn, Gram 39.
Westergaard, Jens, lærer, Københoved 91.
- købm, Tønder 261.
- Martin, Toftlund 175.
Westh, Th. Claudi, civiling, Tønder 247.
Viinsted, J. A., højsk l, cand pharm, Rødding 78.
Wildenradt-Krabbe, fru 245.
Willemoes, C., red, Ribe 246.
Vind, P., Branderup 172.
Wind, slægten, Gastrupgaard, Hjerting 46.

- R., gdjr, Tohede 322.
Winding, gdjr, Brøns 192.
Vinther, Karen, frk, organist, Gram 39.
Winther, Chr., viceskoleinsp, Rødding 66, 95f.
- Gert, politiker 161.
- H., gdjr, Lovrup 347.
- M., gdjr, Lovrup 347.
Wiuff, sp ks dir, Toftlund 176.
- H. H., førstelærer, N Løgum 322.
Wolf, P., skoleleder, Jejsing 413.
Wonsbeck, A., propr, Hygum 92.
- Chr., propr, Hygum 92.
Wraa, købm, Københoved 90.
Wulff, Jens A., kniplingshdlr, Bredebro 334, 338.
- Th., komponist 338.
Wøldike, Mog., sanginsp, 259.

Zedlitz, von friherre 294.

Øhlenschlæger, A., 308.
Ørsted, A. S., 321.
- H. C., 321.
Østergaard, Jens, gdjr, Københoved 88.
- Niels, Københoved 84.

Særudgave af

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig geografi)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

SØNDERJYLLAND I

(Ribe stift)

KØBENHAVN 1972

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning:

Træk af kirkelivet (provst, dr theol J. Holdt) 10
Præstegerning i grænselandet (provst P. Schülein) 17

Sognebeskrivelser

Tørninglen provsti 29
Tønder provsti 233

Navneregistre 435

Alfabetisk fortegnelse over de i dette bind omtalte pastorater

Abild 286
Agerskov 140
Arrild 215

Ballum–Skast 373
Bevtoft–Tirslund 156
Bovlund frimenighed 147
Branderup 163
Brede 334
Brøns 189
Burkal 390
Bylderup 401

Daler 303
Døstrup 341

Emmerlev–Hjerpsted 367

Fole 98

Gram 30

Hostrup 411
Hviding–Rejsby 180
Hygum 92
Højer 360
Højrup 210
Højst 405

Lintrup–Hjerting 45
Løgumkloster 323

Mjolden–Randerup 349
Møgeltønder 308

Nustrup 109
Nørre Løgum 320

Ravsted 414
Roager 201
Rødding 51
Rødding frimenighed 78
Rømø 384

Skrave 85
Skrydstrup 126
Skærbæk 221
Skærbæk frimenighed 231
Spandet 206

Tinglev 420
Toftlund 169
Tønder (Emmerske) 237

Ubjerg 282

Visby 292
Vodder 196

Øster Lindet 106

FORKORTELSER

BDG: Barfods Danske Gejstlighed 1850 f.
Beck. Alt: Francis Beckett: Altertavler i den senere middelalder 1875.
CB I: N. Clausen-Bagge: Grundtv banebrydere 1941 f.
CB II: N. Clausen-Bagge: Grundtv hjem 1945 f.
CB III: N. Clausen-Bagge: Grundtv lægm ordførere 1941.
CP: Carsten Petersen: Slesvigske præster 1938.
DBL: Dansk biografisk leksikon I–XXVII 1933 f.
DH: August Schmidt: Danske helligkilder 1926.
DKT: Dansk Kirketidende.
DnA: IM's almanak »Det nye år« 1907 f.
DS: Danske studier 1904 f.
Dsk Atlas: Erik Pontoppidan: Den dsk atlas.
E: Erslevs forfatterleksikon 1843 f.
E I: Elvius' præstehistorie 1884.
E II: Elvius' præstehistorie 1911.
Elle J: Elle Jensen: Pietismen i Jylland 1944.
Festskr: Ribe bispesæde 948–1948.
FRA: Fra Ribe amt.
Frost: P. N. Frost: Optegnelser om Ribe 1842.
G: C. Giessing: Jubellærere 1779–86.
Gl gr hj: H. P. B. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske hjem 1922 f.
Gr hj: H. Begtrup: Grundtvigske hjem i 19. århundrede 1929 f.
Hertz: M. Hertz: Efterretninger om gejstl embeder.
H-F: Hauch-Fausbøll's præstehistorie I–II 1911.
Hist Tidsskr: Historisk Tidsskrift 1840 f.
Hj o Tr: E. Steenvinkel: Hjemliv og trosliv 1932 f.
IM hist: L. Blauenfeldt: IM's historie 1912:
Hof fund: Hofmans fundatser 1755–60.
Højskbl: Højskolebladet.
IM tid: Indre Missions tidende.
J Br: J. Brodersen: Fra gamle dage.
J. Helms D T: J. Helms: Danske Tufstenskirker 1894.
Jy saml: Samlinger til jysk hist og topografi 1866 f.
KH: P. Nedergaard: Kirkelig Haandbog 1923 f.
Khst saml: Kirkehistoriske samlinger.
KLfN: Kirkeleksikon for Norden 1900 f.
Lkm: De lakmannske samlinger.
L. Koch: L. Koch: Fra grundtviglanismens og rationalismens tid 1898.
LPB: Lengnicks personalhist bidrag til Danmarks og Norges gejstlige historie.
Mack D: M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte 1941.
Mack JG: M. Mackeprang: Jyske granitportaler 1948.
Mack L: M. Mackeprang: Vore landsbykirker 1944.
Magn P: Magnus Petersen: Kalkmalerier 1895.
Mbl: Menighedsbladet (Dsk Kirketid).
MS: Ministeriets samlinger.
N: R. Nyerup: Alm Litteraturleksikon 1818–20.
Nat arb: Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1928 f.
Nørl-Lind: Danmarks romanske kalkmalerier 1944.
Pont ann: E. Pontoppidan: Annales ecclesiae danicae 1741–47.
Prf bl: Præsteforeningens blad.
Prf h: P. Nedergaard: Præsteforeningens historie 1946.
Prh saml: Præstehistoriske samlinger 1930 f.
PT: Personalhistorisk tidsskrift 1880 f.
Sl: Salmonsens konversationsleksikon 1925 f.
S nkr: Semlers nekrologer.
Stamtavler: P. Nedergaard: 100 danske præsteslægter 1954.
T: Treschows jubellærere.
Trap: Trap's Danmark 1956 f.
Uldall: F. Uldall: Danmarks middelalderlige kirkeklokker 1906.
Vis: Visitatsbog.
W: Wiberg's præstehistorie I–III, 1870 f.

Iøvrigt er de hyppigst forekommende forkortelser følgende:

a = ansat
A = Amt
Adj = Adjunkt
Adv = Adventister
Afh = Afhandling
Alt = Altergæster
Arb = Arbejde (re)
BM = Bestyrelsesmedlem
Bef = Befolkning
c = candidat
† = død
DdU = De danske ungdomsforeninger
Dk = Domkirke
DKU = Dansk kirke i Udlandet
DMS = Dansk Missionsselskab
egr = egregie (udmærkelse)
ev = evangelisk
Ev Lt Mf = Evangelisk luthersk Missionsforening
* = født
F = Forening
Fh = Forsamlingshus
fmd = formand
fris = frisindet
~ = gift med
Gd = gaard
gl = gammel
gn = gennem
Gr = grundtvigsk
h = haud illaudabilis (2. karakt)
ha = Hektar
h c = honoris causa (æres-)
Hg = Herregaard
Hjpr = Hjælpepræst
I M = Indre Mission
kap pp = kapellan pro persona
kat = Kateket
K C = Kirkeligt Centrum
Kkg = Kirkegang
kkp = kaldskapellan
kl = Klasse
K S = Kirkeligt Samfund
l = laudabilis (1. karakter)
Lt Mf = Luthersk Missionsforening
Mh = Missionshus
Mgh = Menighed
Mgh h = Menighedshus
n c = non contemnendus (3. karakter)
ord kat = ordineret kateket
Prgd = Præstegaard
pkp = personel kapellan
prstv = præsteviet
rkp = residerende kapellan
s = side
Sbl = Sognebaandsløser
Sct = Sanct
Sd = Siddepladser
Sdsk = Søndagsskole
Sk = Skole
Smf = Samfund
sp = sognepræst
t = til
Td l = Tønde land
u = udnævnt
Y M = Ydre Mission

Ved teol eksamenskarakterer (efter 1942) er tilføjet pointsantal efter hovedkarakteren.

For ordensdekorationer anvendes de sædvanlige forkortelser.

Gymnasier og latinskolers navne er forkortet, saa det antagelig let forstaas, f eks: Mtrp = Metropolitanskolen, Ø Brgd = Østre Borgerdydskole, Hrlf = Herlufsholm.

TRYKFEJLSLISTE

s 13, sp 2, lin 17 f n: Brenderup læs Branderup
s 36, sp 2, lin 2 f o: Dansk Ungdomssamvirke læs Det unge Grænseværn
s 69, sp 1, lin 35 f n: udgår og erstattes med juni 13., red Krist Dagbl 1. juli
s 92, sp 1, lin 31 f o: Fladsaa læs Fladeaa
s 102, sp 2, lin 10 f o: 1725 læs 1925
s 110, sp 2, lin 23 f n: 1890 læs 1809
s 147, sp 1, lin 6 f o: 1951 læs 1851
s 181, sp 2, lin 19 f n: -50 læs -30
s 182, sp 2, lin 30 f o: Hviding læs Rejsby
s 188, sp 1, lin 1 f o: Madsen læs Frandsen
s 224, sp 1, lin 23 f n: P. J. Gads læs G. F. Boesens
s 256, sp 2, lin 18 f o: (indføj): R. B. Bahnsen (1879–82) fl t Bylderup
s 294, sp 1, lin 10 f o: Sass læs Hass
s 300, sp 1, lin 25 f o: (efter »Jak. Knudsens fader« tilføjes): søn af
s 317, sp 2, lin 1 f o: Kors- læs Krogs-
s 348, sp 1, lin 2 f o: (indføj foran Søn): søn:
s 377, sp 1, lin 18 f o: 56 læs 67
s 416, sp 1, lin 29 f n: -57 læs -67
s 418, sp 1, lin 32 f o: Havsted læs Ravsted

FORORD

Efter mange aars forarbejde begyndte pastor Paul Nedergaard i 1949 at udgive »En dansk Præste- og Sognehistorie«, Han skrev i indledningen til det første bind:

»I hundredaaret for Grundloven af 1849, der skabte begrebet »Den danske folkekirke«, er dette værk blevet paabegyndt. Det vil søge at være lidt af en kirkelig geografi, en kortfattet sogne- og præstehistorie for de sidste 100 aar. Aaret 1849 var paa saa mangfoldige maader skelsættende i dansk folkelig og kirkelig historie, at det er naturligt at tage dette aar som udgangspunkt.«

Paa dette grundlag har Paul Nedergaard igennem en lang aarrække videreført dette arbejde og udsendt ialt 10 bind, som dækker de 9 af Danmarks 10 stifter. Ved hans død (25. januar 1970) tilbagestod kun udsendelsen af de sidste hefter af Ribe stift, hvortil der forelaa manuskript fra hans haand.

Paa grund af tiltagende svaghed havde Paul Nedergaard faaet oprettet et patronat, bestaaende af kyndige folk fra forskellig side, og dette patronat har efter hans død overtaget udgivelsen af den afsluttende del af værket, beskrivelsen af Haderslev stift.

Da der har vist sig at være stor interesse for skildringen af det kirkelige liv i de sønderjyske sogne, er der udsendt en særudgave, som vil omfatte de sønderjyske provstier i Ribe og Haderslev stifter.

Enkelte spredte hefter af de hidtil udkomne bind kan endnu leveres; har man særlig interesse i bestemte sogne, kan henvendelse rettes til redaktøren. Af særudgaven, omfattende hele Sønderjylland, findes et begrænset oplag til raadighed.

For den støtte, værket har modtaget fra Kirkeministeriet og Ministeriet for kulturelle anliggender samt fra den Hjelmstjerne-Rosencroneske stiftelse og Soransk Samfunds legatbestyrelse, udtaler patronatet en oprigtig tak.

Paa patronatets vegne:

J. Juul Sørensen.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Birkelund, Palle, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Dahl, Aage,* sognepræst, Virum. *Fabricius, L. P.,* dr theol, sognepræst, Charlottenlund, formand. *Fabritius, Albert,* dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.,* dr theol, biskop, Kbhvn. *Georg S. Geil,* sognepræst, Gl Haderslev. *Holt, Paul,* seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan,* dr phil, rigsarkivar, Kbhvn. *Paulsen, H. Hejselbjerg,* dr theol, sognepræst, Fjelstrup. *Riisager, Vagn,* mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto,* kordegn, Kbhvn (redaktionssekretær). *Sørensen, J. Juul,* provst, Hellerup. *Topsøe-Jensen, Helge,* dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer er for *Ribe stift* indtraadt:

A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen,* provst, Gram. *A. Fog Pedersen,* højskoleforstander, Rødding. *M. L. Skovsborg,* sp, Tinglev. *Ingrid Vig-Jensen,* overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Redaktørens adresse: Hellerupvej 84, 2900 Hellerup.

Til abonnenterne:

Efter pastor Paul Nedergaards død – den 25/1 1970 – fortsætter fru Yrsa Nedergaard med at forestaa udgivelsen af de resterende hefter (antagelig 3) af Ribe stift. Til disse hefter foreligger der manuskript fra pastor Nedergaards haand.

Udgivelsesretten til det endnu manglende af værket, nemlig Haderslev stift, samt eventuelle suppleringshefter, overgaar fra 1/1 1971 til patronatet for Dansk Præste- og sognehistorie. Som redaktør har patronatet efter pastor Nedergaards ønske antaget provst J. Juul Sørensen, Hellerup, og som medarbejdere desuden sognepræst, dr theol Hejselbjerg Paulsen, Fjelstrup, sognepræst Georg S. Geil, Haderslev, og pastor emer Aage Dahl, Virum.

Pris for dette hefte: 26,25 kr.

heri medregnet moms og porto. – Hvert hefte med den vanskelige sats indeholder stof som en bog i tilsvarende oplag til ca 40 kr.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Birkelund, Palle, rigsbibliotekar, Kbhvn. *Dahl, Aage,* sognepræst, Virum. *Fabricius, L. P.,* dr theol, sognepræst, Charlottenlund, formand. *Fabritius, Albert,* dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.,* dr theol, biskop, Kbhvn. *Georg S. Geil,* sognepræst, Gl Haderslev. *Holt, Paul,* seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan,* dr phil, rigsarkivar, Kbhvn. *Paulsen, H. Hejselbjerg,* dr theol, sognepræst, Fjelstrup. *Riisager, Vagn,* mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto,* kordegn, Kbhvn (redaktionssekretær). *Sørensen, J. Juul,* provst, Hellerup. *Topsøe-Jensen, Helge,* dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer er for *Ribe stift* indtraadt:

A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen,* provst, Gram. *A. Fog Pedersen,* højskoleforstander, Rødding. *M. L. Skovsborg,* sp, Tinglev. *Ingrid Vig-Jensen,* overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Redaktørens adresse er: Hellerupvej 84, 2900 Hellerup.

DUPLEX-TRYKKERIET